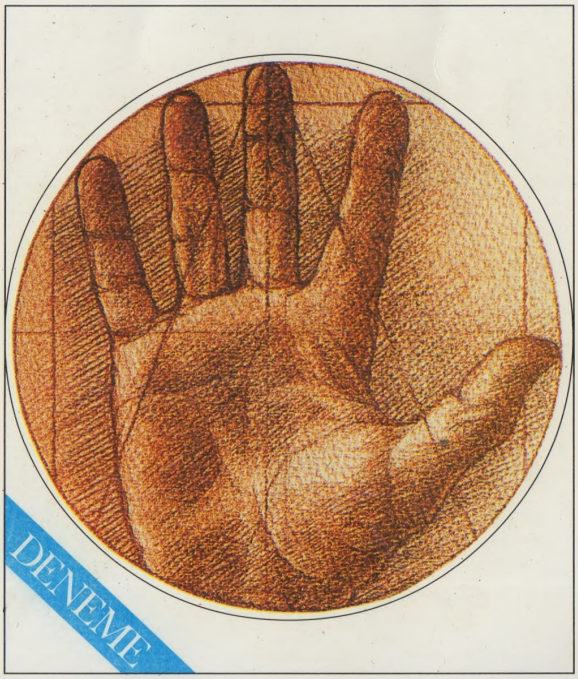
BEŞ AHLAK YAZISI

Umberto Eco

Umberto Eco

BEŞ AHLAK YAZISI

CAN

İtalyanca aslından
çeviren
KEMAL ATAKAY

Umberto Eco

BEŞ AHLÂK YAZISI

ÇAĞDAŞ DÜNYA YAZARLARI

ISBN 975-510-833-5
© RCS Libri S.p.A. Milan, Bompiani 1997 / Onk Ajans Ltd. Şti. /
Can Yayınları Ltd. Şti. (1998)

Bu kitap, İstanbul'da Can Yayınları'nda dizildi,
Eko Basımevi'nde basıldı. (1998)
Dizgi: Serap Kılıç

Umberto Eco
BEŞ
AHLÂK YAZISI

DENEME

İtalyanca aslından
çeviren
KEMAL ATAKAY

pactum scelaris: Düzenbazlık anlaşması
pars pro toto: Çok şeyi az şeyle anlatma
fuzzy: Flu, netlikten, kesinlikten uzak.
Stratejj: Amaçlarla araçlar arasındaki ilişkiyi doğru kurabilmektir.
par condicio: Koşul eşitliği (Latf)
exemplum: Bir kuralın çıkarıldığı veya dolaylı olarak çıkarılmasının önerildiği tek bir olay.

CAN YAYINLARI LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi No. 2, 80060 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0-212) 252 56 75 - 252 59 88 - 252 59 89 Fax:252 72 33

Özgün adı
Cinque scritti morali

UMBERTO ECO'NUN CAN YAYINLARI'NDAKİ KİTAPLARI

ANLATI ORMANLARINDA ALTI GEZİNTİ / *deneme*
BEŞ AHLAK YAZISI / *deneme*
FOUCAULT SARKACI / *roman*
GÜLÜN ADI / *roman*
ORTAÇAĞI DÜŞLEMEK / *deneme*
ÖNCEKİ GÜNÜN ADASI / *roman*
SOMON BALIĞIYLA YOLCULUK / *deneme*
YANLIŞ OKUMALAR / *deneme*
YORUM VE AŞIRI YORUM / *deneme*

İtalyan yazar *Umberto Eco* 1932 doğumlu. 1971 yılından bu yana Bologna Üniversitesinde göstergebilim dalında profesör. Edebiyat eleştirisi, tarih ve iletişim konularında yazılar yazıyor. *Gülün Adı* ve *Foucault Sarkacı* ile ünlenen yazar, bir dönem de İtalyan RAI televizyonunda kültür programları yönetmenliği yaptı.

İÇİNDEKİLER

Giriş 9

Savaşı Düşünmek 13

Ebedi Faşizm 28

Basın Hakkında 50

Öteki Sahneye Girdiğinde 80

Göçler, Hoşgörü ve Hoşgörülemezlik 91

GİRİŞ

Bu kitapta bir araya getirilen yazıların iki ortak özelliği var: İlki, konferanslarda sunulmak veya güncel konuları yorumlamak üzere, değişik vesilelerle yazılmış olmaları; ikincisi ise, konuların çeşitliliğine rağmen, etik nitelikli olmaları. Bir başka deyişle, bu yazılar, neyi yapmanın iyi olacağı, neyi yapmamak gerektiği ve neyin hiçbir biçimde yapılamayacağı hakkındadır.

Çeşitli vesilelerle yazılmış oldukları için, hangi koşullarda yazıldıklarını açıklamamın şart olduğunu düşünüyorum; aksi takdirde anlaşılmaları güç olabilir.

'Savaşı Düşünmek', Körfez Savaşı günlerinde 1 Nisan 1991'de *La Rivista dei Libri*'de yayımlandı.

'Ebedi Faşizm', Columbia Üniversitesi İtalyan Dili ve Edebiyatı ile Fransız Dili ve Edebiyatı bölümlerinin Avrupa'nın özgürleşmesini kutlamak üzere düzenledikleri 25 Nisan 1995 tarihli sempozyumda İngilizce olarak sunulmuştur. Aynı yazı daha sonra 'Eternal Fascism' (Ebedi Faşizm) başlığıyla *The New York Review of Books*'un 22 Haziran 1995 tarihli sayı-

sında yayımlanmış; 'Totalitarismo *fuzzy* e Ur-Fascismo' (*Fuzzy* Totalitarizm ve Kök-Faşizm) başlıklı İtalyanca çevirisi *La Rivista dei Libri*'nin Temmuz-Ağustos sayısında çıkmıştır (bu kitapta sunulan metin, birkaç biçimsel değişiklik dışında söz konusu çeviriyle aynıdır). Ama, bir nokta göz ardı edilmemelidir: Yazı, Amerikalı öğrenciler düşünülerek yazılmış ve Amerika'nın Oklahoma suikastıyla sarsıldığı, Amerika Birleşik Devletleri'nde aşırı sağcı askeri örgütlerin varlığının keşfedildiği (hiç de gizli bir gerçek değildi bu) günlerde sunulmuştu. Bu yüzden, o ortamda faşizm karşıtlığı teması özel anlamlar ediniyordu ve tarihsel düşünmenin amacı, farklı ülkelerde güncel sorunlar üzerine düşünmeyi teşvik etmekti; konferans metni daha sonra birçok dile çevrilip çeşitli gazete ve dergilerde yayımlandı. Metinde İtalyan okurunun bileceği olaylar hakkında neredeyse ortaokul bilgilerinin ve açıklamalarının verilmesinin, Roosevelt'in sözlerinden alıntılara, Amerikan faşizm karşıtlığına ilişkin göndermelere başvurulmasının ve özgürleşme günlerindeki Avrupalı-Amerikalı buluşmasının ısrarla vurgulanmasının nedeni, konuşmanın Amerikalı öğrencilere yapılmış olmasıdır.

'Basın Hakkında', Carlo Scognamiglio başkanlığında İtalyan Senatosunun düzenlediği bir dizi seminer sırasında, senato üyelerine ve önde gelen İtalyan gazetelerinin yöneticilerine sunulan bir değerlendirme yazısıdır; metnin sunumunu senatörler ve gazete yöneticileriyle yapılan kapsamlı bir tartışma izlemişti. Yazı, gene İtalyan Senatosunun yayımladığı şu kitapta yer almıştır: *Gli Incontri di studio a Palazzo Giustiniani. Stampa e mondo politico oggi* (Palazzo Gius-

tiniani'de İnceleme Buluşmaları. Günümüzde Basın ve Siyaset Dünyası), Roma, Senato Matbaası, 1995. Aynı kitapta şu kişilerin yazıları da bulunmaktadır: Carlo Scognamiglio, Eugenio Scalfari, Giulio Anselmi, Francesco Tabladini, Silvano Boroli, Walter Veltroni, Salvatore Carruba, Darko Bratina, Livio Caputo ve Paolo Mieli.

'Öteki Sahneye Girdiğinde', *Liberal* dergisinin düzenleyip yayımladığı dört mektupluk bir yazışma sırasında Kardinal Martini'ye verdiğim yanıtlardan biridir. Bu mektuplar daha sonra küçük bir kitapta bir araya getirilmiştir: *Che cosa crede chi non crede?* (İnanmayan, Neye İnanmış Olur?), Roma, Atlantide Editoriale, 1996. Benim metnim, Kardinal Martini'nin bana yöneltmiş olduğu sorunun yanıtıdır: "Mutlak bir etik kurmak için *metafizik ilkelere* veya her durumda aşkınsal değerlere ve evrensel olarak geçerli *kategorik buyruklara* başvurmak istemeyen kişinin ahlaksal davranışının kesinliği ve mutlaklığı neye dayanır?" Elbette, tartışmanın genel çerçevesini görmek üzere okur yukarıda anılan kitaba başvurmalıdır; bu kitap, Emanuele Severino, Manlio Sgalambro, Eugenio Scalfari, Indro Montanelli, Vittorio Foa ve Claudio Martelli'nin değerlendirmelerini ve katkılarını da içermektedir.

'Göçler, Hoşgörü ve Hoşgörülemezlik' çeşitli yazılarımdan derlenmiştir. İlk bölüm, 23 Ocak 1997'de, Valencia belediyesinin 2000 yılına ilişkin görüşler konusunda düzenlediği kongrenin açılışında yapılan konuşmanın ilk kısmıdır. İkinci bölüm, Académie Universelle des Cultures'ün düzenlediği 26-27 Mart 1997

tarihli hoşgörüsüzlük konulu uluslararası forumun giriş konuşmasının çevirisi ve uyarlaması niteliğindedir. Üçüncü bölüm ise, Roma askeri mahkemesinin Priebke hakkındaki kararı dolayısıyla yazmış olduğum ve *Repubblica*'da yayımlanan 'Non chiediamoci per chi suona la campana' (Çanların Kimin İçin Çaldığını Sormayalım Kendimize) başlıklı yazıdır.

SAVAŞI DÜŞÜNMEK

Bu yazıda büyük S harfiyle yazılmış Savaştan, ulusların açık onayı alınarak yapılan, çağdaş dünyada edindiği biçimiyle 'sıcak' savaştan söz edilmektedir. Yazı, çeşitli ülkelerin askeri güçlerinden oluşturulmuş birliklerin Kuwait City'e girdiği günlerde yayımlandığından, olasıdır ki –ani değişiklikler söz konusu olmazsa– herkesin Körfez Savaşı'nın tatmin edici bir sonuca ulaştığını (başlatılma amaçlarına uygun olduğu için) düşündükleri bir sırada okunacaktır. Bu durumda, savaşın olanaksızlığından ve yararsızlığından söz etmek, bir çelişki gibi görünecektir, çünkü artık hiç kimse öngörülen sonuçlara ulaşılmasını sağlayan bir girişimi yararsız veya olanaksız olarak görmek istemeyecektir. Gene de, olaylar nasıl gelişirse gelişsin, bu yazıda sergilenen düşünceler geçerli olmak *zorundadır*. Hatta, savaşın 'yararlı' sonuçlara ulaşılmasını sağlaması durumunda daha da geçerli olmak zorundadır; çünkü böyle bir sonuç, insanların, belirli durumlarda, savaşın makul bir olasılık olduğu kanısına varmalarına yol açabilir. Oysa, böyle bir görüşü reddetmek zorundayız.

Savaş başladı başlayalı, bu dram karşısında gerekli konumu almadıkları için 'entelektüeller'i suçlayan

konuşmalara veya yazılara tanık olduk. Konuşan veya yazan kimselerin çoğunluğunu genellikle entelektüeller (sözcüğün dar anlamıyla) oluşturduğundan, kimlerin konuşması istenen sessiz azınlığa dahil olduğu sorusu geliyor akla. Belli ki, bu kimseler, söz konusu iki taraftan birini seçerek, 'olması gerektiği gibi' görüş bildirmeyenlerdi. Bunun kanıtı da şudur: Gün geçmiyordu ki, karşısındaki kişinin beklentilerine aykırı görüş öne sürenler hain entelektüel damgası yemesin, ya savaşsever kapitalist yanlısı oluyordunuz, ya Arapsever barış yanlısı.

Çoğunluk korosu içinde kitle iletişim araçlarının karşıtlığı da herkesin başkasının suçlamalarını hak etmesini sağlayacak şekilde gerçekleşiyordu. Çatışmanın gerekliliğini ve kaçınılmazlığını savunanlar gelenekçi müdahaleciler olarak görülüyordu; geçmiş otuz kırk yılın sloganlarından ve ritüellerinden kendilerini kurtaramayan barışçılar her an birilerinin savaşçılığını ödüllendirmek için birilerinin teslim olmasını isteme suçlamasıyla karşı karşıya kalıyorlardı. Kötülükten arınma ritüelinin bir parçası olarak, çatışmayı destekleyenler savaşın ne kadar acımasız olduğunu belirterek söze giriyorlar, çatışmaya karşı koyanlar ise Saddam'ın ne kadar acımasız olduğundan dem vurarak konuşmaya başlıyorlardı.

Bu iki durumda da meslekten entelektüeller arasındaki bir tartışmaya tanık olmakla birlikte, entelektüel işlevin yerine getirilmesine tanık olamadık. Entelektüellerin tanımlanması güç bir kategori olduğunu biliyoruz. Oysa, 'entelektüel işlev'i tanımlamak güç değildir. Entelektüel işlev, insanın kendi hakikat kavramını, o hakikati yeterince yansıttığı kabul edilebilecek tarzda, eleştirel olarak ortaya koymasıdır. Her-

hangi bir kimse, kendi durumu üzerine düşünen ve bir biçimde bunu dile getiren toplumdışı bir kişi de entelektüel işlevi yerine getirebilir; buna karşılık, olaylara duygusal tepki gösteren, olayları düşünce süzgecinden geçirmeyen bir yazar bu işleve aykırı davranmış olur.

Bu yüzden entelektüel, devrim çığırtkanlığı yapmamalıdır, diyordu Vittorini. Seçim yapma sorumluluğundan kaçmak için değil (entelektüel, kişisel olarak bu seçimi yapabilir); eylem ânı tüm anlam ayrımlarının ve anlam belirsizliklerinin ortadan kaldırılmasını gerektirdiği (her kurumda karar veren veren kişinin değişmez işlevidir bu), oysa entelektüel işlevin anlam belirsizliklerini saptayıp gün ışığına çıkarmak gibi bir sorumluluğu olduğu için. Entelektüelin birinci görevi kendi yoldaşlarını eleştirmektir ('düşünmek', Doğrucu Davut rolünü oynamak demektir). Entelektüel, kendini özdeşleştirdiği ve olumsal hataları dışında insanların iyiliği için uğraştıklarını düşündüğü kimselere ihanet etmekten korktuğu için sessizliği seçiyor olabilir. Tarihte sayısız örneklerini gördüğümüz trajik seçimler de vardır; böyle bir seçim yaparak, bağlılığın hakikatle bağdaştırılamayacağını düşündüğü için, inanmadığı bir savaşı savaşıp ölümü arayarak, ölüme gidenler görülmüştür. Ama bağlılık ahlaksal bir kategoridir, hakikat ise kuramsal bir kategori.

Entelektüel işlevin ahlaksal işlevden ayrı tutulamayacağı da bir gerçektir. Entelektüel işlevi yerine getirmeye karar vermek ahlaksal bir seçimdir, tıpkı cerrahın bir yaşamı kurtarmak için canlı eti kesme kararı almasının ahlaksal bir seçim olduğu gibi. Ama cerrah, ne kesme işlemini gerçekleştirdiğinde acıma

duygusuna kapılmalıdır, ne de cerrahi müdahaleyi sürdürmenin bir işe yaramayacağını gördüğü için açtığı yeri kapadığında. Entelektüel işlev duygusal açıdan katlanılması olanaksız sonuçlara da yol açabilir, *çünkü kimi zaman bazı sorunları çözümsüz olduklarını ortaya koyarak çözmek zorunda kalır insan*. İnsanın vardığı sonucu dile getirmesi ahlaksal bir seçimdir, dile getirmemesi de (belki de yanlış olduğunu umarak). Bir anlığına bile olsa 'insanlık görevlisi' görevini üstlenen kişinin dramı budur.

Savaş yapılmaması gerektiğini söyleyen, dua eden ve olayların karmaşıklığına oranla son derece yetersiz görünen alternatif çözümler sunan papanın konumu epey alay konusu oldu, Katolik kesim bile katıldı bu alaya. Papayı haklı çıkarmak için dostları da düşmanları da zavallının yalnızca mesleğini yaptığını, zaten başka türlü konuşmasının da mümkün olmadığını söylediler. Doğru. Papa (hakikatle ilgili kendi bakış açısından) entelektüel işlevi yerine getirmiş ve 'savaş yapılmamalıdır' demiştir. Papa, İncil'i tam anlamıyla uygulamak istiyorsak, öteki yanağımızı uzatmamız gerektiğini söylemelidir. Peki ama, biri beni öldürmek istiyorsa ne yapmalıyım? "Elinden ne geliyorsa onu," demek *zorundadır* papa, "senin sorunun bu"; meşru müdafaanın dinsel açıdan geçerliliği olsa olsa daha sonra, insani zaafı telafi etmek üzere (bu zaaf yüzünden, hiç kimse kahramanca erdemli bir davranış ortaya koymak zorunda değildir) öne sürülecektir. Konum öylesine kusursuzdur ki, papa pratik bir yol gösterme olarak anlaşılabilecek başka herhangi bir şey söylerse (ve söylediğinde), entelektüel işlevini bir yana bırakmış ve siyasal bir seçim yapmış olur (bu da onun sorunudur).

Öyleyse, entelektüel cemaatin kırk beş yıldır savaş sorunu konusunda susmadığını söylemek gerekir. Entelektüeller savaştan söz ettiler; üstelik öyle misyonerce bir bağlanımla söz ettiler ki, dünyanın savaşı görme tarzı kökten değişti. İnsanlar olanların dehşetini ve belirsizliğini hiç bu kadar derinden hissetmemişlerdi. Birkaç öfkeden gözü dönmüş dışında, kimsenin tümüyle olumlu veya tümüyle olumsuz görüşleri yoktu. Savaşın çıkmış olması entelektüellerin söyleminin tamamıyla başarıya ulaşmadığının, yeterli olmadığının, yeterli tarihsel zemini bulamadığının bir göstergesidir. Ama bu ikincil bir yöndür. Günümüzde dünya savaşa yirminci yüzyılın başında baktığından farklı bakmaktadır ve bu gün herhangi biri Marinetti'nin gelecekçilik bildirgesinde söylediği sözleri söylese ("Biz dünyadaki gerçekten sağlıklı tek şeyi, yani savaşçı ve ölüme götüren güzel düşünceleri yüceltiyoruz"), edebiyat tarihine değil psikiyatri tarihine geçer. Namus davası veya kısas yasasıyla ilgili olanlar savaş konusunda da olmuştur: Namus uğruna cinayet işlenmediği veya kısas yasasının uygulanmadığı söylenemez; ancak toplum, bir zamanlar bunları olumlu şeyler olarak görürken, artık olumsuz olarak değerlendirmektedir.

Ama bu sözünü ettiklerimiz gene de ahlaksal ve duygusal tepkiler niteliği taşıyacaktır (ve kimi zaman aynı ahlak, öldürme yasağının istisnaları olabileceğini kabul edebilir, kolektif duyarlığın daha üstün bir iyiliği güvence altına alan korkunç eylemleri ve kurban etmeleri kabul edebileceği gibi). Buna karşılık, daha kökten bir tutumla, savaşı salt biçimsel açıdan, içsel tutarlılık açısından, olasılık koşulları üzerine kafa yorarak düşünmek de mümkündür; böyle bir düşünme

şu sonuca götürebilir bizi: Savaş yapılamaz, çünkü çok hızlı bir bilgi akışı, sürekli kıtalar arası göçün yaşandığı bir toplumun varlığı ile yeni savaş teknolojisinin doğasının birleşmesi savaşı imkânsız ve akıldışı hale getirmiştir. Savaş, savaşın yapılma nedenleriyle çelişki içindedir.

Geçen yüzyıllarda savaşın amacı neydi? Düşmanı yenilgiye uğratmak için yapılan savaşın iki amacı vardı: Düşmanın yenilgisinden yarar sağlamak ve niyetlerimizi (belirli bir sonucu elde etmek üzere belirli bir şekilde davranma) düşmanın niyetlerini gerçekleştiremeyeceği bir taktik veya strateji çerçevesinde gerçekleştirmek. Bu amaçla elde bulunan bütün güçlerin seferber edilmesi gerekiyordu. Sonuçta, oyun bizimle düşman arasında oynanıyordu. Başkalarının yansızlığı, savaşımızın onları rahatsız etmemesi (ve belirli bir ölçüde yarar sağlamalarına olanak sağlaması), manevra özgürlüğümüz açısından gerekli koşuldu. Clausewitz'in[1] 'mutlak savaş'ı bile bu sınırlamalar dışında kalmıyordu.

Tarihsiz Polinezya kabilelerini bile içine alacak kadar kapsamlı bir 'dünya savaşı' kavramı yirminci yüzyılda doğmuştur. Atom enerjisinin, televizyonun, hava ulaşım araçlarının bulunmasıyla ve çeşitli uluslararası kapitalizm biçimlerinin doğmasıyla, savaşın olanaksızlığına ilişkin bazı koşullar gerçekleşmiş olur.

1. Nükleer silahlar, herkesin bir konuda görüş birliğine varması sonucunu getirmiştir; bir atom savaşının herhangi bir galibi olmayacak, tek bir mağlubu

[1] Clausewitz, Carl von (1780-1831): Düşmanın bütün topraklarını, mülklerini ve uyruklarını saldırı hedefi sayan toptan savaş kavramının yaratıcısı Prusyalı general. Ölümünden sonra on cilt halinde yayımlanan eserinin *Vom Kriege (Savaş Üzerine)* başlıklı ilk üç cildi, çağdaş strateji kavramlarını derinden etkilemiştir. (Çev.)

olacaktır: dünya. Ama, önceleri atom savaşının çevreyi tahrip ettiği fark edilmişken, sonra çevreyi tahrip eden her savaşın bir atom savaşı olduğu ve en sonunda artık her savaşın zorunlu olarak çevreyi tahrip edeceği kanısı hasıl olmuştur. Atom bombası atan (veya denizi kirleten) kimse, yalnızca yansızlara savaş ilan etmekle kalmaz, tüm dünyaya savaş ilan etmiş olur.

2. Savaş artık iki ayrı cephe arasında olmamaktadır. Bağdat'taki Amerikalı gazetecilerin sergilediği utanç verici manzarayla, çok daha büyük boyutlarda olmak üzere, Irak karşıtı ittifak ülkelerinde yaşayan milyonlarca Irak yanlısı Müslüman'ın sergilediği manzara arasında bir fark yoktur. Eski savaşlarda potansiyel düşmanlar savaş tutuklusu olarak hapsediliyor (veya katlediliyor); düşman toprağından düşmanın haklılığını dile getiren bir yurttaş, savaş sonunda, idam ediliyordu. Ama artık savaş, çokuluslu kapitalizmin doğası nedeniyle savaşan cephelerle sınırlı kalamaz. Irak'ın Batı sanayilerince silahlandırılması bir rastlantı değildir. Tek tek devletlerin denetimi dışında olması, gelişmiş kapitalizmin doğasında vardır. Amerikan hükümeti televizyon şirketlerinin düşman rolünü oynadıklarını gördüğünde, hâlâ bazı komünizm yanlısı 'entel'lerin komplosu karşısında bulunduğuna inanıyor; buna paralel olarak, televizyon şirketleri, rüşvetçi gangstere telefondan rotatiflerin gürültüsünü dinletip "Basın, dostum, basını susturamazsın," diyen kahraman Humphrey Bogart'ı oynadıkları yanılsamasına kapılıyorlar. Ama, haber (mümkünse dramatik haber) satmak, haber sanayiinin dayandığı en önemli temellerden biridir. Medyanın savaş çığırtkanlığı yapmadığını söylemiyoruz; yalnızca, içeri-

ği önceden saptanmış mekanik bir çığırtkanlık bu. Demek ki, artık savaşta herkesin cephe gerisi düşmanları var; Clausewitz'in kabul edemeyeceği bir şeydi bu.

3. Medya susturulsa bile, yeni iletişim teknolojileri durdurulması olanaksız bilgi akışlarına olanak sağlamaktadır; bir diktatör bile bu bilgi akışını durduramaz, çünkü onun bile vazgeçemeyeceği asgari teknolojik altyapı kullanılarak gerçekleştirilen bir iletişim söz konusudur. Bu bilgi akışı, geleneksel savaşlarda gizli servislerin gördüğü işlevi görür: Her tür şaşırtma olasılığını ortadan kaldırır; düşmanın şaşırtılamadığı bir savaş ise olanaklı değildir. Savaşta istihbaratçıların düşmanla işbirliğine gitmesi genel niteliklidir. Oysa bilgi akışı daha fazlasını yapar: Sürekli olarak sözü düşmana verir (halbuki her savaş politikasının amacı düşman propagandasını engellemektir) ve tarafların moralini bozarak hükümetlerine olan güvenlerini sarsar (halbuki Clausewitz zafere ulaşılabilmesi için savaşanların manevi bütünlüğünün şart olduğunu söylüyordu). Geçmişteki her savaş, yurttaşların, bu savaşın haklılığına inanarak, düşmanı yok etme arzusu içinde olmaları ilkesine dayanıyordu. Oysa şimdi bilgi akışı yurttaşların inancını sarsmakla kalmamakta, onları düşmanların ölümüne duyarlı hale getirmektedir –ölüm artık uzak ve belirsiz bir şey olmaktan çıkmış, kabul edilemez görsel bir kanıt niteliği kazanmıştır.

4. Tüm bunlar, Foucault'nun sözünü ettiği gerçekle etkileşim içindedir: Artık iktidar tekparçadan oluşmuş, tek merkezli bir şey olmayıp, yayılmış, parçalanmış, uzlaşımların sürekli yığılması ve dağılmasından oluşmuş bir şeydir. Savaş artık iki ülkeyi karşı

karşıya getirmemekte; sonsuz iktidarları karşı karşı getirmektedir. Bu oyunda tekil iktidar merkezleri yarar sağlarlar, ama olsa olsa başkalarının zararına. Eski savaş silah tüccarlarını zenginleştirirken ve bu kazanç bazı ticari alışverişlerin geçici olarak kesintiye uğramasını kısmen önemsiz hale getirirken; yeni savaş gene silah tüccarlarını zenginleştirmekte, ama hava taşımacılığını, eğlence ve turizm sektörlerini, medyayı (reklam kaybı) ve genel olarak sistemin belkemiğini oluşturan tüm ikincil üretim sanayiini –inşaat piyasasından otomobile– sekteye uğratmaktadır (üstelik tüm dünyada). Savaş haberiyle birlikte borsada bir yükselme oldu, ama bir ay sonra borsa olası bir barışa ilişkin haberlerle aynı şekilde yükselmeye devam etti. Ne ilk yükselmede bir 'sinizm'den, ne de ikinci yükselmede bir erdemden söz edilebilir. Borsa iktidarlar oyunundaki dalgalanmaları kaydeder. Savaşta bazı ekonomik güçler başka ekonomik güçlerle rekabet halindedir ve bu rekabetin mantığı ulusal güçlerin mantığını aşar. Devletlerin tüketimi (örneğin, silah satın alma) gerilimi gerektirirken, bireysel tüketimler mutluluğu gerektirir. Çatışma ekonomik açıdan oynanır. 5. Tüm bu ve başka nedenler yüzünden savaş artık, eski savaşlar gibi, 'seri' programlanmış sistemlere değil, 'paralel' programlanmış sistemlere benzemektedir. Çeviri yapabilen veya belirli bilgi verilerinden sonuçlar çıkarabilen makinelerin yapımında kullanılan seri programlanmış sistem programcı tarafından, belirli sayıda kurala dayanarak, ardışık kararlar alabilecek şekilde oluşturulur; bu kararlardan her biri bir önceki kararın değerine bağlı olup, bir dizi ikili alternatiften oluşmuş bir ağaç yapısını izler. Eski savaş stratejisi şu mantık üzerine kuruluydu: Düşman,

birliklerini doğuya kaydırmışsa, bundan güneye doğru ilerleme niyeti olduğunu çıkarmam gerekir; bu durumda, aynı mantığı izleyerek, ben de birliklerimi, beklenmedik biçimde düşmanın yolunu kesmek üzere, kuzeydoğu yönüne kaydıracağım. Düşmanın kuralları aynı zamanda bizim kurallarımızdı ve her iki taraf da sırası geldiğinde bir karar alabiliyordu, satranç karşılaşmalarında olduğu gibi. Oysa paralel bir sistem, işleticinin önceden karar veremeyeceği veya öngöremeyeceği bir *ağırlıklar* dağılımına göre nihai bir konfigürasyon çerçevesinde kendini düzenleme kararını bir ağın tekil hücrelerine bırakır. İşletici bu düzenlemeye önceden karar veremez, çünkü ağ önceden almadığı kurallar bulur, çözüm bulmak için kendini değiştirir ve kurallar-veriler ayrımını tanımaz. 'Yeni bağlantıcı' veya 'nöral ağlı' adı verilen böyle bir sistemin, verilen yanıtın beklenen yanıtla karşılaştırılması, ardışık deneylerle ağırlıkların ayarlanması yoluyla denetlenebileceği doğrudur. Ama bu (i) işleticinin zamanının olmasını, (ii) ağırlıkları karşılıklı olarak çelişik tarzda yeniden dağıtan rakip iki işleticinin olmamasını ve son olarak (iii) ağın tekil hücrelerinin işleticiler gibi değil birer hücre gibi 'akıl yürütmelerini', yani işleticilerin davranışına ilişkin çıkarsamalara dayalı kararlar vermemelerini ve en önemlisi ağın mantığına aykırı çıkarlarının olmamasını gerektirir. Oysa, iktidarın bölünmüşlüğüne dayalı bir sistemde her hücre kendi çıkarlarına göre tepki verir; bu çıkarlar işleticinin çıkarlarıyla aynı değildir ve ağın öz-dinamik eğilimleriyle herhangi bir ilgileri yoktur. Sonuç olarak, eğretileme yoluyla olsa bile, savaş yeni bağlantıcı bir sistem ise, savaşan iki tarafın iradesinden bağımsız olarak gelişir ve düzenlenir. Nöral bir

ağın işleyişini açıklarken Arno Penzias'ın savaş eğretilemesini kullanması ilginçtir:

> Tek tek nöronların, son derece ince dallara ayrılmış *dendrit* adı verilen girdi 'kabloları' aracılığıyla uyarılmaları halinde elektriksel olarak aktif hale geldikleri ('ateş ettikleri') biliniyordu. 'Ateş' ânında nöron *akson* adı verilen bir çıktı 'kabloları' serisi aracılığıyla elektrik sinyalleri gönderir... Her nöronun 'ateş'i başka birçok nöronun etkinliğine bağlı olduğundan, neyin ne zaman olması gerektiğini hesaplamanın kolay bir yolu yoktur ... Sinaptik bağlantıların belirli bir düzenlenmesine göre, yüz nöronluk bir sinir ağının her uyarılması, toplam bin milyar kere milyar kere milyar veya 10^{30} mutlak olasılık üzerinden kendi olası denge durumları bütününü belirler.[1]

Savaş yeni bağlantıcı bir sistem ise; bu, savaşın artık tarafların hesaplarının ve niyetlerinin bir değer taşımadığı bir olgu olduğu anlamına gelir. Çok sayıda gücün devreye girmesi nedeniyle, savaş öngörülemez ağırlıkların değerlerine göre dağılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, sona ermesi ve son değerin iki taraftan birinin yararına olması da olasıdır; ama genellikle, her tür karar hesabına meydan okuduğundan, iki taraf için de yitirilmiş olur. Eğretilememize göre, işleticilerin çelişik dürtüler alan ağı denetlemeye yönelik çılgınca çabaları ağın bozulmasına yol açacaktır. Bir savaşın olası sonucu, aygıtın devrelerinin atmasıdır. Eski savaş bir satranç oyunu gibiydi: İki taraf da

[1] Arno Penzias, *Come vivere in un mondo High-Tech* (Bir Yüksek Teknoloji Çağında Yaşamanın Yolları), Milano, Bompiani, 1989, s. 107-108.

karşı tarafın olabildiğince çok taşını almaya çalışmakla kalmıyor, özellikle onu mat etmeyi (kuralları nasıl uyguladığı üzerinde düşünerek) hedefliyordu. Oysa günümüzdeki savaş, her iki oyuncunun da (aynı ağ üzerinde çalışarak) aynı renkte taşları alıp hareket ettirdiği bir satranç partisi gibidir (oyun siyah-beyaz değildir, tek renklidir). Kendi kendini yiyen bir oyundur.

Öte yandan, bir çatışmanın belirli bir anda bir tarafın yararına olduğunu söylemek, 'belirli bir andaki' yararın nihai yararla özdeşleştirildiği anlamını taşıyacaktır. Şayet günümüzde de savaş, Clausewitz'in dediği gibi, siyasetin başka araçlarla sürdürülmesi olsaydı, nihai an diye bir şey söz konusu olabilirdi (böylece savaş, siyasete geri dönmeye olanak sağlayacak bir denge durumuna ulaşıldığında bitmiş olurdu). Ama yaşadığımız yüzyılda, savaşın getirdiği ilkeleri sürdüren (herhangi bir araçla), her zaman ve her durumda savaş sonrası politikası olacaktır. Savaş, nasıl bir gelişme gösterirse göstersin, tarafların iradesine tam olarak karşılık gelemeyecek bir ağırlıklar dağılımına yol açtığı için, gelecek onyıllar boyunca dramatik bir siyasal, ekonomik ve psikolojik istikrarsızlık içinde uzayıp gidecek, 'savaş politikası'ndan başka bir şey üretemeyecektir.

Öte yandan, tarih boyunca da hep böyle olmamış mıdır? Clausewitz'in haksız olduğunu düşünemez miyiz? Tarihçiler Waterloo'yu iki zekânın çatışması olarak yeniden yorumlamaktadırlar (belirli bir sonucu olduğu için), ama Stendhal bu savaşı bir rastlantılar zinciri olarak yorumlamayı bilmişti. Klasik savaşların makul sonuçlar –makul bir denge– ürettiğini düşünmek, tarihin belirli bir yönü olduğu ve tez

ile antitezin bir sentezle sonuçlandığı şeklindeki Hegelci önyargıdan kaynaklanmaktadır. Pön Savaşlarından sonra Akdeniz'deki veya Napoléon savaşlarından sonra Avrupa'daki düzenin bir denge durumu olarak görülmesi gerektiğinin bilimsel veya mantıksal kanıtı yoktur; aksine, savaş olmasa gerçekleşmeyecek olan bir istikrarsızlık durumu olarak görülebilir. İnsanların on binlerce yıl boyunca istikrarsızlık durumlarının çözümü olarak savaşa başvurmuş olmaları, aynı dönemde psikolojik dengesizliklerini çözmek için alkole veya aynı yıkıcı etkiye sahip maddelere başvurmaya karar vermiş olmalarından daha büyük bir kanıt oluşturmaz.

Burada tabu konusu devreye girmektedir. Moravia, katı kabile içi evlilik yasası olumsuz sonuçlar verdiği için insanlığın yüzyıllar sonra ensest tabusunu geliştirmeye karar verdiğini söylemişti; biz de insanların savaşı tabu ilan etme yönünde içgüdüsel bir gereksinim duyduğu noktaya gelmiş olabiliriz. Bu görüşe gerçekçi bir yanıt verilmiştir: Bir tabu, ahlaksal veya entelektüel bir karar sonucu 'ilan edilmez'; tabu kolektif bilincin karanlık derinliklerinde binlerce yıllık bir süreç içinde oluşur (bir nöral ağın sonunda tek başına denge durumuna varabilmesini sağlayacak nedenlere benzer nedenler yüzünden). Ama gelişme sürelerinin hızlanması diye bir şey söz konusudur. Anneyle veya kız kardeşle birleşmenin topluluklar arasındaki mübadeleyi engellediğini anlamak için on binlerce yıl geçmesi gerekmiştir –tıpkı insanın cinsel edim ile gebelik arasındaki neden-sonuç ilişkisini saptayabilmesi için uzun bir sürenin geçmesi gerektiği gibi. Ama, bir savaşla havayolu şirketlerinin kapandığını anlamak için iki haftalık süre yeterli olmuştur.

Öyleyse, bir tabunun gerekliliğinden söz etmek entelektüel görevle ve sağduyuyla bağdaşmakla birlikte, kimsenin böyle bir tabunun olgunlaşma sürelerini belirleyerek onu ilan etme yetkisi yoktur.

Savaşın olanaksızlığını dile getirmek entelektüel görevdir. Alternatif bir çözüm olmasa bile. Belki bir tek, yaşadığımız yüzyılın savaşın *kusursuz* bir alternatifine –'soğuk' savaş– tanık olduğu anımsatılabilir. Korkunç olayların, adaletsizliklerin, hoşgörüsüzlüklerin, yerel çatışmaların, yaygın tedhişin yaşandığı tarih, sonunda soğuk savaşın son derece insani ve görece ılımlı bir çözüm olduğunu –galipleriyle mağluplarının bile olduğunu– kabul etmek zorunda kalacaktır. Ama soğuk savaş ilan etmek entelektüel işleve düşmez.

Bazılarının entelektüellerin sessizliği olarak gördükleri şeye, belki de savaştan medya yoluyla söz etmekten duyulan çekingenlik yol açmıştır; bunun da basit bir nedeni var: Medya savaşın ve savaşın kullandığı araçların bir parçasını oluşturmaktadır, o yüzden yansız bir alan olarak görülmesi tehlikelidir. Hepsinden önemlisi, medyanın zamanı, düşünmenin zamanından farklıdır. Entelektüel işlev hep ya önce (olabilecekler üzerine) ya da sonra (olmuş şeyler üzerine) devreye girer; ritim nedeniyle, olmakta olan şeyler üzerine entelektüel işlevin yerine getirilmesi seyrek olarak gerçekleşir; çünkü olaylar, olaylar üzerine düşünceden her zaman daha hızlı ve daha sıkışıktır. Cosimo Piovasco di Rondò[1] bu yüzden –çağını anlama ve ona katılma şeklindeki entelektüel görevden kaçmak için değil, yaşadığı çağı daha iyi anlamak ve ona katılmak için– ağaçlar üzerinde duruyordu.

[1] Italo Calvino'nun *Ağaca Tüneyen Baron* (Çev. Aydın Emeç, Can Yayınları, 1991) romanının kahramanı. (Çev.)

Ama, savaş üzerine düşünce, taktik sessizlik alanlarını seçtiğinde bile sonunda bu sessizliğin yüksek sesle ortaya konmasını gerektirir. Sessizliği dile getirmenin, bir iktidarsızlık edimindeki ikna edici gücün, düşünme eyleminin bireysel sorumluluklardan arınmayı getirmediği gerçeğinin içerdiği çelişkilerin bilinciyle. Ama ilk görev, savaşın günümüzde her türlü insani girişimi yok ettiğini; kendi görünürdeki sonunun (ve bir tarafın görünürdeki zaferinin) bile kendi ağları içinde takılıp kalmış *ağırlıkların* artık özerk oyununu durduramayacağını söylemektir. Çünkü ağırlık "ağırlık olması nedeniyle bir yöne eğimli, bir yöne eğimli olması nedeniyle de bağımlıdır... ve inmek ister, çünkü bir sonraki nokta alçaklık açısından her defasında onu tutan alçaklığı aşar... Ağırlık asla yolundan döndürülemez" (Michelstaedter).

Bu iniş haklı çıkarılamaz, çünkü –türün hakları açısından– cinayetten daha kötüdür: bir savurganlıktır.

EBEDİ FAŞİZM

1942 yılında, on yaşındayken, ilk Ludi Juveniles ödülünü kazandım (genç İtalyan faşistlerin, yani her İtalyan gencinin, zorunlu olarak katıldığı gönüllü bir yarışmaydı bu). "Mussolini'nin şanı ve İtalya'nın ebedi varlığı uğruna ölümü göze almalı mıyız?" konusunu büyük bir retorik ustalıkla işlemiştim. Yanıtım, olumluydu. Ne de olsa akıllı bir çocuktum.

Sonra 1943 yılında 'özgürlük' sözcüğünün anlamını öğrendim. Bu öyküyü konuşmamın sonunda anlatacağım. O sıralar henüz 'özgürlük', 'kurtuluş' anlamına gelmiyordu.

Çocukluğumun iki yılını silahlı çatışma içindeki SS'ler, faşistler ve partizanlar arasında geçirdim ve kurşunlardan nasıl sakınılacağını öğrendim. Fena bir alıştırma olmadı doğrusu.

1945 Nisanı'nda, partizanlar Milano yönetimini ele geçirdiler; iki gün sonra, oturduğum küçük kasabaya vardılar. Partizanların gelişi büyük sevinç yarattı. Kasaba meydanı şarkı söyleyen, ellerindeki bayrakları sallayan, bölgenin partizan lideri Mimo'ya tezahürat yapan insanlarla dolmuştu. Sabık jandarma

komutanı Mimo, Badoglio[1] yanlılarına katılmış ve Mussolini'nin güçleriyle yapılan ilk çarpışmalardan birinde bir bacağını yitirmişti. Koltuk değneklerine yaslanarak belediye binasının balkonuna çıkan Mimo solgundu, bir eliyle kalabalığı yatıştırmaya çalıştı. Tüm çocukluğum Mussolini'nin büyük tarihsel söylevlerini dinleyerek geçtiği için (okulda bu söylevlerin önemli bölümlerini ezberliyorduk), orada durmuş, Mimo'nun bir söylev vermesini bekliyordum. Sessizlik. Mimo, zorlukla işitilebilen, boğuk bir sesle konuştu: "Yurttaşlar, dostlar. Onca acıdan, onca kurbandan sonra... bugünlere geldik. Özgürlük uğrunda ölenlere şan olsun." Hepsi bu kadardı. İçeri girdi. Kalabalık bağırıyordu, partizanlar silahlarını kaldırıp neşeyle havaya ateş ettiler. Biz çocuklar, değerli birer koleksiyon nesnesi olan kovanları toplamaya koşuştuk; ama bu arada, konuşma özgürlüğünün, retorikten kurtulmak demek olduğunu da öğrenmiştim.

Birkaç gün sonra, ilk Amerikan askerlerini gördüm. Zenci Amerikalılardı. Karşılaştığım ilk Amerikalı, Joseph adında bir siyahiydi; bana Dick Tracy ve Li'l Abner'in harika dünyasını ilk o tanıttı. Resimli romanları renkliydi, hoş bir kokuları vardı.

Subaylardan biri (Binbaşı ya da Yüzbaşı Muddy), okuldan iki kız arkadaşımın ailesinin villasında kalıyordu. Bazı hanımların çat pat konuştukları Fransızcayla Yüzbaşı Muddy'yle sohbet ettikleri villanın

[1] Pietro Badoglio (1871-1956): Mussolini döneminde (1922-1943) mareşalliğe kadar yükselen İtalyan komutan ve devlet adamı. Badoglio 1940 yılında İtalya'nın II. Dünya Savaşı'na girme hazırlıkları konusunda Mussolini'yle anlaşmazlığa düşerek görevinden istifa etmiş; 1943 yılında Mussolini'nin devrilmesinden sonra hükümetin başına geçmiş ve aynı yıl 3 Eylül'de Müttefiklerle bir ateşkes antlaşması imzalayıp İtalya'nın II. Dünya Savaşı'ndan çekilmesini sağlamıştır. (Çev.)

bahçesinde kendimi evimde gibi hissediyordum. Bu yüzden, Amerikalı kurtarıcılarımız hakkındaki ilk izlenimim, kara gömlekli bir sürü soluk benizliden sonra,"*Oui, merci beaucoup, Madame, moi aussi j'aime le champagne...*" (Evet, çok teşekkür ederim hanımefendi, ben de şampanyadan hoşlanırım) diyen sarı-yeşil üniformalı aydın bir siyahiydi. Ne yazık ki şampanya yoktu, ama ilk çikletimi Yüzbaşı Muddy'den aldım ve gün boyunca çiğnemeye koyuldum. Geceleri sakızı ertesi güne taze kalsın diye bir bardak suyun içine bırakıyordum.

Mayıs'ta, savaşın sona ermiş olduğunu duyduk. Barış, bende tuhaf bir duygu yarattı. Bize bir İtalyan genci için sürekli savaş ortamının normal olduğu söylenmişti. Daha sonraki aylarda, Direniş'in yalnızca yerel bir olgu olmayıp, tüm Avrupa'yı kapsadığını keşfedecektim. Yeni, heyecan verici sözcükler öğrendim: '*réseau*', '*maquis*', '*armée secrète*', '*Rote Kapelle*',[1] 'Varşova Gettosu'. Yahudi Katliamının ilk fotoğraflarını gördüğümde, daha sözcüğün kendisini bilmeden, anlamını öğrenmiş oldum. Nelerden kurtarıldığımızın da farkına vardım.

Bugün İtalya'da, Direniş'in savaşın seyrini askeri bakımdan gerçekten etkileyip etkilemediğini merak edenler var. Benim kuşağım açısından anlamsız bir soru; biz, Direniş'in manevi ve psikolojik anlamını hemen kavramıştık. Avrupalıların elleri kolları bağlı kurtuluşu beklemediğini bilmek bir gurur kaynağıydı bizim için. Kanımca, özgürlüğümüzü yeniden kazanmamızın bedelini kanlarıyla ödeyen genç Amerikalılar için de, ateş hattının gerisinde kendi paylarına dü-

[1] İlk üçü Fransızca, dördüncüsü ise Almanca olan bu sözlerin anlamları sırasıyla şöyledir: 'gizli örgüt'; 'Fransa'da İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlara karşı silahlı direnme örgütü'; 'gizli ordu'; 'kızıl bando'. (Çev.)

şeni yapan Avrupalıların bulunduğunu bilmek önemsiz bir şey değildi.

Bugün İtalya'da Direniş efsanesinin bir komünist uydurması olduğunu söyleyenler var. Komünistlerin, başını çektikleri Direniş'i kendilerine mal etmeye kalkıştıkları doğrudur; ancak ben farklı görüşten partizanlar gördüğümü hatırlıyorum. Gecelerimi radyoya yapışıp, Londra Radyosu'nun partizanlara gönderdiği mesajları dinleyerek geçiriyordum –pencereler sıkı sıkıya kapalı olur, karartma yüzünden yalnızca radyonun çevresindeki küçük alan ışıklı bir haleye bürünürdü. Hem anlaşılmaz hem şiirsel bu mesajların ('Güneş de Doğar', 'Güller Açacak') çoğu 'Franchi için'di. Birisi kulağıma Franchi'nin Kuzey İtalya'daki en güçlü yeraltı şebekelerinden birinin, efsanevi cesaretiyle ünlü lideri olduğunu fısıldamıştı. Franchi, benim kahramanımdı artık. Asıl adı Edgardo Sogno olan Franchi kralcıydı; öyle aşırı bir komünizm karşıtıydı ki, savaştan sonra aşırı sağ gruplardan birine katıldı ve gerici bir hükümet darbesi girişimine karışmakla da suçlandı. Hiç önemli değil. Sogno, çocukluk hayallerimin kahramanıdır hâlâ. Kurtuluş, değişik görüşlerden insanların ortak eylemiydi.

Bugün İtalya'da kurtuluş savaşının trajik bir bölünme devri olduğunu ve artık ulusal bir uzlaşmaya gereksinim duyduğumuzu söyleyenler var. O korkunç yılların anılarının bastırılması gerekiyormuş. Ne var ki, bastırma nevroza yol açar. Uzlaşma, iyi niyetle kendi savaşımlarını veren herkese anlayış ve saygı göstermek anlamına geliyorsa, bağışlamak, unutmak anlamına gelmez. Eichmann'ın bile görevine içtenlikle inandığını kabul edebilirim, ama "Tamam; gel de aynı şeyleri bir daha yap," diyemem. Biz

olanları hatırlatmak ve ağırbaşlılıkla, 'onlar'ın aynı şeyleri bir daha yapmaması gerektiğini söylemek için buradayız.

Peki ama, 'onlar' kimdi?

Hâlâ İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'ya egemen olan totaliter hükümetleri düşünüyorsak, şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Değişik tarihsel koşullarda, aynı biçimde ortaya çıkmaları zordur. Mussolini'nin faşizmi karizmatik başkan kavramına, korporatizme, 'Ebedi Roma İmparatorluğu' ütopyasına, yeni topraklar fethetmeye yönelik emperyalist iradeye, aşırı milliyetçiliğe, tüm bir ulusun kara gömlekli birliklere dönüştürülmesi idealine, parlamenter demokrasinin reddine, Yahudi karşıtlığına dayalı idiyse, faşist İtalyan Sosyal Hareketi (Movimento Sociale Italiano) partisinden doğan Ulusal Birlik (Alleanza Nazionale) partisinin elbette sağcı bir parti olduğunu rahatlıkla kabul ederim, ama bu partinin eski faşizmle pek bir ilgisi yoktur. Aynı nedenlerden ötürü, Rusya da dahil olmak üzere Avrupa'nın çeşitli yerlerinde etkinlik gösteren Nazi çizgisindeki hareketlerden kaygı duysam da, nazizmin özgün biçimiyle, ulusal bir hareket olarak yeniden doğacağını sanmıyorum.

Bununla birlikte, siyasal rejimler devrilebiliyor, ideolojiler eleştirilip reddedilebiliyorsa, bir rejimin ve o rejimin ideolojisinin ardında her zaman belirli bir düşünme ve hissetme tarzı, birtakım kültürel alışkanlıklar, anlaşılmaz içgüdüler ve tam anlamıyla bilinemeyen itkiler vardır. Öyleyse, acaba Avrupa'da (dünyanın başka yerlerini bir yana bırakırsak) dolaşan başka bir hayalet mi var?

Ionesco, bir keresinde, "Yalnızca sözcükler önemlidir, gerisi gevezeliktir," demişti. Dilsel alışkan-

lıklar, çoğu zaman dile getirilmemiş duyguların önemli belirtileridir.

Öyleyse, neden yalnızca Direniş'in değil, bir bütün olarak İkinci Dünya Savaşı'nın faşizme karşı bir mücadele olarak tanımlandığını soralım kendimize. Hemingway'in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*'unu bir kez daha okursanız, Robert Jordan'ın İspanyol falanjistlerini düşünürken bile, düşmanlarını faşistlerle özdeşleştirdiğini görürsünüz.

Sözü Franklin Delano Roosevelt'e bırakalım: "Amerikan halkının ve müttefiklerinin zaferi, faşizme ve faşizmin temsil ettiği despotluk çıkmazına karşı bir zafer olacaktır."

McCarthy'nin iktidarda olduğu yıllarda, İspanyol İç Savaşı'na katılan Amerikalılara 'vakitsiz anti-faşistler' deniyordu; bu sözün anlamı şuydu: 1940'lı yıllarda Hitler'e karşı savaşmak her iyi Amerikalının ahlaki göreviydi, buna karşılık çok daha erken bir dönemde, 1930'larda Franco'ya karşı savaşmak kuşkuluydu. Neden Amerikalı radikaller içtikleri keyif verici maddeyi onaylamayan polisi göstermek üzere '*Fascist pig*' (Faşist domuz) gibi bir sözü kullanıyorlardı? Neden 'Domuz Caugolard', 'Domuz Falanjist', 'Domuz Ustaşa', 'Domuz Quisling', 'Domuz Ante Paveliç' demiyorlardı?

Hitler'in *Mein Kampf (Kavgam)* adlı kitabı, eksiksiz bir siyasal program bildirisidir. Naziliğin bir ırkçılık ve Ari ırk kuramı, net bir yoz sanat (*entartete Kunst*) anlayışı, bir iktidar istenci ve üstinsan (*Übermensch*) felsefesi vardı. Nazilik, kesin olarak Hıristiyanlık karşıtı ve yeni-pagandı, tıpkı Stalin'in Diamat'ının (Sovyet Marksçılığının resmi şekli) açıkça maddeci ve ateist olduğu gibi. Totaliterlikten, bireyin

her eylemini devlete ve devletin ideolojisine tabi kılan bir rejim anlaşılıyorsa, o zaman nazizm de, Stalincilik de gerçekten totaliter rejimlerdi.

İtalyan faşizmi elbette bir diktatörlüktü, ama tam anlamıyla totaliter değildi; ılımlı oluşundan değil, ideolojisinin felsefi zayıflığı yüzünden. Genel olarak sanıldığının aksine, İtalyan faşizminin kendine özgü bir felsefesi yoktu. *Treccani Ansiklopedisi*'ndeki Mussolini imzalı faşizm maddesi, Giovanni Gentile tarafından yazılmış ya da temel olarak onun görüşlerine dayanılarak kaleme alınmıştı; ama Mussolini bu yazıda yansıtılan Hegel'in son dönemine özgü 'mutlak ve etik devlet' anlayışını hiçbir zaman tam olarak gerçekleştirememiştir. Mussolini'nin bir felsefesi yoktu; yalnızca belagati vardı. Başlangıçta ödün vermez bir ateistken, sonradan Kiliseyle kondordato imzalamış ve faşist flamaları kutsayan piskoposlarla iyi ilişkiler içinde olmuştur. Bir söylentiye göre, ruhban sınıfına karşı olduğu ilk yıllarında, Tanrı'dan kendisini hemen oracıkta çarpmasını, bu yolla varlığını kanıtlamasını istemiştir. Belli ki Tanrı bu çağrıyı duymamıştır. Sonraki yıllarda Mussolini söylevlerinde Tanrı'nın adını sürekli olarak anıyor, 'Tanrı'nın Gönderdiği Adam' olarak anılmaktan da rahatsızlık duymuyordu. İtalyan faşizminin bir Avrupa ülkesinde iktidara gelen ilk sağcı diktatörlük olduğu ve daha sonraki benzer tüm hareketlerin Mussolini'nin rejiminde ortak bir artekip buldukları söylenebilir. Askeri bir liturji, bir folklor, hatta bir giyim tarzı (yurt dışında Armani, Benetton veya Versace'den daha büyük başarı kazanmış bir giyim tarzı) yaratan ilk rejim İtalyan faşizmi olmuştur. Öteki faşist hareketler, ancak 1930'lu yıllarda, Mosley ile İngiltere'de, Letonya, Es-

tonya, Litvanya, Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, İspanya, Portekiz, Norveç, hatta Güney Amerika'da ortaya çıkmıştır; Almanya'dan söz etmeye herhalde gerek yok. Avrupa'nın liberal liderlerini, bu yeni rejimin ilginç toplumsal reformlar gerçekleştirdiğine ve komünizm tehlikesine karşı ılımlı devrimci bir seçenek oluşturduğuna ikna eden İtalyan faşizmi olmuştur.

Bununla birlikte, *faşizm* sözcüğünün neden değişik totaliter hareketleri gösteren bir kapsamlayış,[1] bir *pars pro toto*[2] adlandırma haline geldiğini açıklamak için, tarihsel öncelik yeterli bir gerekçe gibi gelmiyor bana. Faşizmin, deyim yerindeyse 'tözsel olarak' daha sonraki totaliter hareketlerin tüm öğelerini içerdiğini söylemek de doğru olmaz. Aksine, faşizmin herhangi bir tözü olmadığı gibi, tek bir özü de yoktu. Faşizm *fuzzy*[3] bir totalitarizmdi; tekparçadan oluşmuş bir ideoloji değildi, daha çok farklı siyasal ve felsefi görüşlerden oluşmuş bir kolaj, bir çelişkiler yumağıydı. Bir totaliter hareket düşünebilir misiniz ki, monarşi ile devrimi, kraliyet ordusu ile Mussolini'nin özel milisini, Kilise'ye verilen ayrıcalıklar ile şiddeti yücelten bir devlet eğitimini, mutlak denetim ile serbest piyasayı bir araya getirsin? Faşist Parti, devrimci bir yeni düzen getirdiği iddiasıyla doğmuştu; ama partiden bir karşı devrim bekleyen en tutucu toprak sahiplerince finanse edildi. Başlangıçta, faşizm cumhuriyetçiydi ve yirmi yıl boyunca kraliyet ailesine

[1] Kapsamlayış (*sineddoche*): Bir sözcüğü, kapsamını genişleterek ya da daraltarak, bütün-parça, cins-tür, tekil-çoğul ilişkisi içinde bulunduğu bir başka sözcük yerine kullanma (TDK *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*). (Çev.)

[2] *Pars pro toto* (Lat.): Çok şeyi az şeyle anlatma. (Çev.)

[3] Anlamca belirsiz, kesin sınırlardan yoksun bütünleri göstermek için günümüzde mantıkta kullanılan bu terim 'anlamca belirsiz', 'netlikten uzak', 'kesinlikten uzak', 'flu' şeklinde çevrilebilir.

olan bağlılığını dile getirerek varlığını sürdürdü; 'duce' egemenliğini kralla kol kola girerek, hatta ona 'imparator' payesini sunarak korudu. Ama kral 1943'te Mussolini'yi azledince, parti iki ay sonra Almanların desteğiyle ve bu kez 'sosyal' cumhuriyet sloganıyla ortaya çıktı; eski devrimci söylem, neredeyse Jakoben imalarla zenginleştirilmiş olarak yeniden devreye sokuldu.

Nazilerin tek bir mimarisi ve tek bir sanatı vardı. Nazilerin mimarı Albert Speer idiyse, Mies van der Rohe'ye yer yoktu. Aynı şekilde, Stalin rejiminde de, Lamarck haklı idiyse, Darwin'e yer yoktu. Hiç kuşkusuz, İtalya'da da faşist mimarlar vardı; ancak, onlar Colosseum taklidi yapıların yanı sıra esinini Gropius'un modern rasyonalizminden alan yeni binalar da yapmışlardır.

Faşistlerin bir Jdanov'u olmamıştır. İtalya'da iki önemli sanat ödülü vardı: Roberto Farinacci gibi kültürsüz ve fanatik bir faşistin denetimindeki, propagandacı sanatı teşvik eden ('Duce'nin Radyo Konuşmasını Dinlerken' ya da 'Faşizmin Yarattığı Zihinsel Durumlar' gibi adları olan tabloları anımsıyorum) Cremona Ödülü ile Giuseppe Bottai gibi kültürlü ve yeterince hoşgörülü bir faşistin himayesindeki Bergamo Ödülü. Bu ikinci ödül, sanat için sanat kavramını ve avangard sanatın yeni denemelerini teşvik ediyordu; oysa yalnızca gösterişli *Kitsch*'e izin verilen Almanya'da avangard sanat, üstü örtülü komünizm propagandasının ve yozlaşmışlığın ürünü olarak görülüp yasaklanmıştı.

Milli şair D'Annunzio'ydu. Almanya'da ya da Rusya'da kurşuna dizilebilecek kadar züppe bu şair, milliyetçiliği ve kahramanlık kültü dolayısıyla (Fran-

sız dekadan sanatının şiiri üzerindeki güçlü etkileri de eklemek gerekir) rejimin şairliğine atanmıştı.

Gelecekçiliğe gelince; onun da tıpkı dışavurumculuk, kübizm, gerçeküstücülük gibi yoz sanatın bir örneği olarak görülmesi beklenirdi. Oysa ilk İtalyan gelecekçileri milliyetçiydi; estetik nedenlerle, İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılmasını desteklediler, hızı, şiddeti, tehlikeyi yücelttiler. Yücelttikleri bu 'değerler' bir açıdan faşist gençlik kültüyle bağdaşır görünüyordu. Faşizm, Roma İmparatorluğu'yla özdeşleşip eski kırsal gelenekleri yeniden keşfettiğinde, bir otomobilin 'Samothráki Nikesi'nden daha güzel olduğunu ilan eden ve ay ışığını bile öldürmek isteyen Marinetti, ay ışığına büyük saygı besleyen İtalyan Akademisi'ne üye seçildi.

Geleceğin birçok partizanı ve geleceğin Komünist Parti'li birçok entelektüeli, yeni faşist kültürün beşiği olması gereken faşist üniversite öğrenci birliği GUF (Gruppi Universitari Fascisti: Faşist Üniversiteli Gruplar) tarafından eğitildi. Bu birliğe bağlı öğrenci dernekleri, yeni fikirlerin gerçek bir ideolojik denetime tabi olmaksızın serbestçe dolaştığı entelektüel bir pota haline geldi: Partililerin hoşgörüsü yüzünden değil, pek azının bu fikirleri denetleyecek entelektüel donanıma sahip olması yüzünden.

O yirmi yıl boyunca, İtalyan Hermetik akımının şiirleri rejimin abartılı üslubuna bir tepki olmuş; akımın şairlerinin fildişi kulelerinden yazınsal protestolarını geliştirmelerine izin verilmiştir. Hermetik şairlerin duyuşu, faşistlerin iyimserlik ve kahramanlık kültüyle taban tabana zıttı. Rejim, toplumsal açıdan algılanması olanaksız olsa da bu aleni muhalefete göz

yumuyor, çünkü Hermetik akımın anlaşılması güç diline pek aldırmıyordu.

Bütün bunlar İtalyan faşizminin hoşgörülü olduğu anlamına gelmez. Gramsci, ölene kadar hapiste kalmıştır; Giacomo Matteotti ve Rosselli Kardeşler gibi muhalefet liderleri suikastlere kurban gitmişler; özgür basın susturulmuş, sendikalar dağıtılmış, siyasal muhalifler ücra adalara sürülmüşlerdir. Yasama erki kâğıt üstünde kalmış; hem yargıyı hem kitle iletişim araçlarını denetleyen yürütme gücü doğrudan yeni yasalar çıkarmıştır. Bu yasalar arasında, ırkın saflığının korunmasını öngörenleri de vardır (İtalya'nın Yahudi Katliamını resmen destekleyişi).

Burada betimlediğim çelişkili manzara, hoşgörüden değil, siyasal ve ideolojik bir kargaşadan kaynaklanıyordu; ama 'düzenli bir kargaşa'ydı bu, belirli bir yapısı vardı. Faşizm, felsefi açıdan oturmamış bir hareketti, ama duygusal olarak bazı arketiplere sıkı sıkıya bağlıydı.

Savımdaki ikinci ana noktaya gelmiş oluyoruz. Tek bir nazizm vardı. Franco'nun aşırı Katolik falanjizmini nazizm olarak nitelendiremeyiz; çünkü nazizm, özü itibarıyla pagan, çoktanrılı ve Hıristiyanlık karşıtıdır, aksi takdirde nazizm değildir. Bunun tersine, faşizm oyunu çok değişik tarzlarda sahnelenebilir ve oyunun adı değişmez. 'Faşizm' kavramında, Wittgenstein'ın oyun kavramına benzer bir yön vardır. Bir oyun bir yarışma niteliği taşıyabilir ya da taşımayabilir, bir ya da daha fazla kişiyi ilgilendirebilir, özel bir beceri gerektirebilir ya da gerektirmeyebilir, ortaya para koyarak ya da koymaksızın oynanabilir. Oyunlar, yalnızca belirli bir 'aile benzerliği' gösteren birbirinden farklı etkinliklerdir.

1	2	3	4
abc	*bcd*	*cde*	*def*

Bir dizi siyasal grup olduğunu varsayalım; birinci grup *abc*, ikinci grup *bcd*, üçüncü grup *cde*, dördüncü grup ise *def* özellikleriyle tanımlansın. Birinci grup ile ikinci grup, ortak iki öğeleri olması nedeniyle birbirine benzer. Aynı nedenle, üçüncü grup ikinciye, dördüncü grup ise üçüncüye benzer. Üçüncü grubun birinci gruba da benzediğine dikkat ediniz (*c* öğesi ortaktır). En ilginç özellik dördüncü grupta görülür; dördüncü grup, üçüncü ve ikinci gruplara benzemekle birlikte, birinci grupla hiçbir ortak öğeye sahip değildir. Bununla birlikte, birinci grupla dördüncü grup arasında giderek azalan benzerliklerin kesintisiz bir dizi oluşturması dolayısıyla, bir tür yanılsamalı geçişlilikle, sanki dördüncü grup ile birinci grup arasında da bir aile benzerliği varmış gibi görünür.

'Faşizm' terimi her şeye uyarlanabilir hale gelmiştir, çünkü bir veya daha fazla özelliği ortadan kaldırılsa bile faşist bir rejim faşist olarak tanınabilir. Faşizmden emperyalizmi çıkarın, karşınızda Franco'yu veya Salazar'ı bulursunuz; sömürgeciliği çıkarın, Balkan faşizmiyle karşı karşıya kalırsınız. İtalyan faşizmine radikal bir kapitalizm karşıtlığını ekleyin (aslında Mussolini de kapitalizm hayranı olmamıştır hiçbir zaman), Ezra Pound çıkar karşınıza. (Resmi faşizme tamamıyla yabancı öğeler olan) Kelt mitolojisi kültüyle Kutsal Kâse mistisizmini ekleyin, faşist gurula-

rın en saygı görenlerinden Julius Evola'yı görürsünüz.

Bu anlam karışıklığına karşın, 'kök-faşizm' ya da 'ebedi faşizm' diye adlandıracağım olgunun bir dizi tipik özelliğini ortaya koymanın olanaklı olduğunu düşünüyorum. Bu özellikler bir sistem oluşturmaz; çoğu birbiriyle çelişir ve başka despotluk ya da fanatizm biçimlerinde de görülür. Ancak herhangi birinin varlığı, bir faşizm gölgesinin oluşması için yeterlidir.

1. ~~Kök-faşizmin ilk özelliği, *gelenek kültü*'dür.~~ Gelenekçilik, faşizmden çok daha eskidir. Fransız Devrimi'nden sonraki karşı devrimci Katolik düşüncenin tipik bir özelliği olmakla birlikte, klasik Yunan rasyonalizmine bir tepki olarak Helenistik dönemin sonlarında doğmuştur.

Akdeniz havzasında değişik dinlere mensup halklar (bu dinlerin hepsi Roma panteonuna hoşgörüyle kabul edilmiştir), insanlık tarihinin başlarında alınmış bir vahyi düşlemeye başlamışlardı. Uzun bir süre, çoktan unutulmuş dillerin örtüsü ardında yatan bu vahyin Mısır hiyerogliflerinde, Keltlerin rünik yazılarında, henüz bilinmeyen Asya dinlerinin kutsal metinlerinde saklı kaldığı varsayılıyordu.

Bu yeni kültürün *senkretist* olması gerekiyordu. Sözlüklerdeki tanımının gösterdiği gibi 'senkretizm' ~~yalnızca 'değişik inanç ve uygulama biçimlerinin bileşimi' değildir. Böyle bir bileşimin *çelişkileri hoşgörmesi de gereklidir.*~~ Özgün mesajların hepsi bir bilgelik tohumu içerir ve farklı ya da bağdaşmaz şeyler söylüyor gibi görünmeleri, hepsinin alegorik olarak bir ilksel hakikate gönderme yapmasındandır.

Dolayısıyla, *bilgelikte ilerleme olanaksızdır.* Hakikat bir kez açıklanmış olup bu açıklama sonsuza dek geçerlidir; bizim tek yapabileceğimiz şey, bu anlaşılması güç mesajı yorumlamayı sürdürmektir. Önde gelen gelenekçi düşünürleri bulmak için faşist hareketlerin programlarına bir bakmak yeter. Nazi bilgisi, gelenekçi, senkretist, okült öğelerden besleniyordu. Yeni İtalyan sağının en önemli kuramsal kaynağı Julius Evola'da. Kutsal Kâse ile Sion Bilgelerinin Protokolleri, simya ile Kutsal Roma ve Germen İmparatorluğu iç içe geçer. İtalyan sağının, açık fikirliliğini göstermek için, son zamanlarda programına De Maistre, Guenon ve Gramsci'nin eserlerini de katması, senkretizminin açık bir kanıtıdır.

Amerikan kitapçılarının 'New Age' (Yeni Çağ) başlıklı raflarına bir göz atarsanız, bildiğim kadarıyla faşist olmayan Aziz Augustinus'u bile bulabilirsiniz. Ama Aziz Augustinus'la Stonehenge'i birleştirmek, işte *bu*, kök-faşizmin belirtisidir.

2. Gelenekçilik, *modernizmin reddi* anlamına gelir. Hem faşistler, hem Naziler teknolojiye tapıyordu; oysa gelenekçi düşünürler, geleneksel ruhsal değerlerin yadsınması olarak gördükleri teknolojiyi genellikle reddederler. Ne var ki, nazizm sanayideki başarılarından gurur duymuş olsa da, modernizme düzdüğü övgü 'kan ve toprak' (*Blut und Boden*) üzerine kurulu bir ideolojinin yalnızca yüzeysel bir yönüydü. Modern dünyanın reddi, kapitalist yaşam tarzının eleştirisiyle kamufle edilmişti; ama asıl reddettiği 1789 ruhuydu (ve elbette 1776 Ruhu). Aydınlanma, Akıl Çağı, modern çürümüşlüğün başlangıcı olarak görülüyordu. Bu anlamda kök-faşizm, 'irrasyonalizm' olarak tanımlanabilir.

3. İrrasyonalizm, *eylem için eylem* kültüne de dayalıdır. Eylem kendi başına güzeldir, öyleyse hiçbir biçimde önceden üzerinde düşünülmeksizin gerçekleştirilmelidir. Düşünme, bir tür kısırlaşmadır. Bu yüzden, eleştirel tavırlarla özdeşleştiği sürece, *kültür kuşkulu bir olgudur*. Goebbels'e atfedilen 'ne zaman kültürden söz edildiğini duysam, tabancamı çekerim' sözünden, 'domuz entelektüeller', 'yumurta kafalılar', 'radikal züppeler', 'üniversiteler komünist yuvasıdır' gibi sık sık kullanılan ifadelere varıncaya kadar, entelektüel dünyaya karşı güvensizlik, her zaman kök-faşizmin bir belirtisi olmuştur. Resmi faşist entelektüeller, modern kültürü ve liberal aydınları geleneksel değerleri terk etmekle suçlamayı bir görev bilmişlerdir.

4. Hiçbir senkretizm biçimi, eleştiriyi kabul etmez. Eleştirel anlayış, ayırımlar yapar ve ayırım yapmak modernizmin bir göstergesidir. Modern kültürde bilim camiası, görüş ayrılığını bilgilerimizi geliştirmenin bir yolu olarak görür. Kök-faşizme göre *görüş ayrılığı ihanettir*.

5. Ayrıca, görüş ayrılığı, çeşitliliğin de bir göstergesidir. Kök-faşizm ise, *farklılığın yarattığı doğal korkuyu* kullanıp abartarak görüş birliği arar. Faşist ya da başlangıç aşamasındaki faşist bir hareketin ilk çağrısı, uyumsuzlara karşıdır. Dolayısıyla, kök-faşizm tanımı gereği ırkçıdır.

6. Kök-faşizm, bireysel ya da toplumsal düş kırıklığından doğar. Bu yüzden, tarihsel faşizmin en tipik özelliklerinden biri, ekonomik bir bunalım ya da siyasal bir aşağılanmadan rahatsızlık duyan ve toplumun alt kesimlerinin baskısından korkan *düş kırıklığı içindeki 'orta sınıflara'* çağrıda bulunmasıdır. Eski

'proleterler'in küçük burjuvalaştığı (ve lumpenlerin siyaset sahnesinden çekildiği) günümüzde, faşizm yandaşlarını bu yeni çoğunlukta bulacaktır.

7. Kök-faşizm, toplumsal bir kimlikten yoksun insanlara biricik ayrıcalıklarının herkesin paylaştığı ayrıcalık olduğunu –aynı ülkede doğmuş olmak– söyler. 'Milliyetçilik'in kökeni budur. Ayrıca, bir ulusa kimlik verebilecek tek bir grup vardır: düşmanlar. Bu nedenle, kök-faşizm ideolojisinde, olasılıkla uluslararası nitelikli bir *komplo saplantısı* vardır. Faşizmin yandaşları, kendilerini kuşatılmış hissetmelidir. Komployu açığa çıkarmanın en kolay yolu da, *yabancı düşmanlığı*'na başvurmaktır. Ama, komplonun köklerinden biri de içeride olmalıdır; çoğu zaman Yahudiler, aynı anda hem içeride hem dışarıda olmak gibi bir avantaja sahip oldukları için, en iyi hedefi oluştururlar. ABD'de komplo saplantısının son örneği, Pat Robertson'un *The New World Order* (Yeni Dünya Düzeni) adlı kitabıdır.

8. Faşizm yandaşları kendilerini, düşmanların gösterişle sergilenen zenginliğinden ve gücünden aşağılanmış hissetmelidirler. Çocukluğumda bana Ingilizlerin 'günde beş öğün yemek yiyen halk' olduğu öğretilmişti; daha yoksul ama ölçülü İtalyanlardan daha sık yemek yerlermiş. Yahudiler zengindir ve gizli bir dayanışma ağı sayesinde yardımlaşırlar. Gelgelelim, yandaşlar, düşmanları yenebileceklerinden de emin olmalıdırlar. Böylece, retorik ayarın sürekli değiştirilmesiyle, *düşmanlar hem çok güçlü, hem de çok zayıf* gösterilir. Faşist rejimler, yapıları gereği, düşmanın gücünü nesnel olarak değerlendirmekten âciz oldukları için, savaşları kaybetmeye mahkûmdurlar.

9. Kök-faşizme göre yaşamak için mücadele edilmez, 'mücadele etmek için' yaşanır. *Barışseverlik düşmanla işbirliği demektir*; barışseverlik kötüdür, çünkü *yaşam sürekli bir savaştır*. Gene de bu tutum, bir *mahşer* kompleksini de beraberinde getirir; düşmanları yenilgiye uğratmak zorunlu ve olanaklı olduğuna göre, faşist hareketin dünyanın egemenliğini eline geçireceği nihai bir savaş kaçınılmazdır. Böyle bir *nihai çözüm*, ardından bir barış döneminin, sürekli savaş ilkesiyle çelişen bir Altın Çağ'ın gelmesi demektir. Hiçbir faşist lider bu çelişkiyi çözmeyi başaramamıştır.

10. Seçkincilik her gerici ideolojinin tipik yönlerinden biridir, çünkü temel olarak aristokratik bir tutumdur. Tarih boyunca, bütün aristokratik ve militarist seçkincilikler *zayıfların hor görülmesi* anlamına gelmiştir. Kök-faşizm, 'halkçı bir seçkincilik'i savunmazlık edemez. Her yurttaş dünyanın en iyi halklarından birine mensuptur, parti üyeleri en iyi yurttaşlardır, her yurttaş partinin üyesi olabilir (ya da olmalıdır). Oysa, avam sınıfı olmadan, soylu sınıfı da olamaz. İktidarı demokratik yoldan değil, zorla ele geçirdiğini çok iyi bilen lider, gücünün kitlelerin zayıflığından kaynaklandığını da bilir: O kadar zayıftır ki kitleler, bir 'egemen'e gereksinme duyarlar. Grup, (askeri modele göre) hiyerarşik olarak örgütlenmiş olduğundan, her alt yönetici kendi altındakilere tepeden bakar, onlardan her biri de kendi altındakileri hor görür. Bu da kitlesel seçkincilik duygusunu güçlendirir.

11. Böyle bir bakış açısından, *herkes kahraman olmak üzere eğitilir*. Her mitolojide, 'kahraman' sıradışı bir varlıktır; oysa kök-faşizm ideolojisinde kahra-

manlık olağandır. Bu kahramanlık kültü, *ölüm kültü*'yle yakından bağlantılıdır; falanjistlere özgü sloganın 'Viva la muerte!' (Yaşasın Ölüm!) olması bir rastlantı değildir. Normal insanlara ölümün tatsız bir şey olmakla birlikte, ağırbaşlılıkla karşılanması gerektiği söylenir; inançlılara ise ölümün doğaüstü bir mutluluğa ulaşmanın acılı bir yolu olduğu belirtilir. Buna karşılık, kök-faşist kahraman, kahramanca bir yaşamın en güzel ödülü olduğu söylenen ölümü arzular. Kök-faşist kahraman, ölmek için sabırsızlanır. Şunu da belirtelim ki, bu sabırsızlığıyla daha çok başkalarının ölümüne yol açar.

12. Sürekli savaş da, kahramanlık da oynanması zor oyunlar olduğundan, kök-faşist irade gücünü cinsel konulara aktarır. Kadınları küçük görmek ve bekârlık yemininden eşcinselliğe sıradışı cinsel alışkanlıkları mahkûm etmek demek olan *machismo*'nun kökeni budur. Cinsellik de oynanması zor oyunlardan biri olduğu için, kök-faşist kahraman fallusun ikamesi silahlarla oynar; onun savaş oyunları sürekli bir *penis hasedi*'nden kaynaklanır.

13. Kök-faşizm, *nitel bir halkçılığa* dayanır. Demokrasilerde yurttaşlar bireysel haklara sahip olmakla birlikte, bir bütün olarak ancak nicel bir siyasal etkileri vardır (çoğunluğun kararına uyulur). Kök-faşizme göre bireylerin birer birey olarak hakları yoktur; 'halk' bir nitelik olarak, 'ortak irade'yi ifade eden tekparça bir varlık olarak algılanır. Sayısı ne olursa olsun hiçbir çoğunluk ortak bir iradeye sahip olamayacağından, lider onların sözcüsü gibi davranır. Yurttaşlar, temsil güçlerini yitirdiklerinden, eylemde bulunmazlar; onlardan yalnızca halk rolünü oynamaları istenir. Dolayısıyla, halk teatral bir kurgudur.

Nitel halkçılığa iyi bir örnek vermek için, artık Roma'daki Venedik Meydanı'na ya da Nürnberg Stadyumu'na ihtiyacımız yok. Gelecekte bizi nitel bir *televizyon ya da internet halkçılığı* bekliyor; bu halkçılıkta, seçilmiş bir yurttaşlar grubunun duygusal tepkisi 'halkın sesi' olarak sunulup kabul edilebilecektir. Nitel halkçılığı dolayısıyla, kök-faşizm *'çürümüş' parlamenter yönetimlere karşı* olmak zorundadır. Mussolini'nin İtalyan parlamentosunda söylediği ilk sözlerden biri şu olmuştur: "Bu ruhsuz ve renksiz yeri, askeri birliklerim için bir ordugâha dönüştürebilirdim." Aslına bakılırsa, Mussolini askerleri için hemen daha iyi bir yer bulmuş; ama kısa bir süre sonra parlamentoyu feshetmiştir. Ne zaman bir siyasetçi, artık 'halkın sesi'ni temsil etmediği gerekçesiyle, parlamentonun meşruluğuna kuşku düşürürse, kök-faşizmin kokusunu duyabiliriz.

14. *Kök-faşizm, 'Newspeak' (yeni-dil) dilini konuşur.* *1984* romanında kullanmak üzere Orwell'in icat ettiği yeni-dil, İngiliz sosyalizmi anlamına gelen Ingsoc'un resmi dilidir. Bununla birlikte, kök-faşizme özgü öğeler değişik diktatörlük biçimlerinin hepsinde ortaktır. Tüm Nazi ya da faşist okul kitaplarında, karmaşık ve eleştirel akıl yürütmenin araçlarını sınırlandırmak üzere, son derece kısıtlı bir sözcük dağarcığı ve ilkel bir sözdizimi temel alınıyordu. Ama, masum bir talk-show biçimini aldığında bile yeni-dilin başka biçimlerini teşhis etmeye hazırlıklı olmamız gerekir.

Kök-faşizmin olası arketiplerini gösterdikten sonra, izninizle son gözlemlerimi dile getireyim. 27 Temmuz 1943 sabahı, radyodan verilen haberlere dayanarak, bana faşizmin çöktüğünü ve Mussolini'nin

tutuklandığını söylediler. Annem gazete almam için beni dışarı gönderdi. En yakın gazete bayiine gittim ve gazetelerin çıktığını, ama adlarının değişmiş olduğunu gördüm. Üstelik, başlıklara bir göz atınca, her gazetenin farklı şeyler yazdığını fark ettim. Rastgele birini aldım, ilk sayfaya basılmış, beş ya da altı siyasi partinin imza attığı –Hıristiyan Demokrat Partisi, Komünist Parti, Sosyalist Parti, Eylem Partisi, Liberal Parti– bir duyuruyu okumaya koyuldum. O ana kadar, her ülkede tek bir parti olduğuna, İtalya'da da yalnızca Faşist Parti'nin bulunduğuna inanmıştım. Oysa şimdi, ülkemde aynı anda birkaç partinin birden var olabildiğini keşfediyordum. Dahası var: Akıllı bir çocuk olduğumdan, bu kadar partinin bir gecede ortaya çıkamayacağını; uzun bir süredir yeraltı örgütleri olarak faaliyet göstermiş olduklarını anladım.

Baş sayfadaki duyuru, diktatörlüğün sona erişini ve özgürlüğümüze –konuşma özgürlüğü, basın özgürlüğü, siyasal örgütlenme özgürlüğü– yeniden kavuşmamızı kutluyordu. Düşünün bir, 'özgürlük', 'diktatörlük' sözcüklerini hayatımda ilk kez okuyordum. Bu sözcükler sayesinde özgür bir Batılı olarak yeniden doğmuştum.

Bu sözcüklerin anlamının bir kez daha unutulmaması için uyanık olmalıyız. Kökfaşizm, bazen sivil giysilere bürünmüş olarak, hâlâ çevremizde dolanıyor. Birisi dünya sahnesine çıkıp, "Auschwitz'i yeniden açmak, kara gömleklileri yine İtalyan meydanlarında yürütmek istiyorum," dese, ne kadar kolay olurdu bizim için. Ne yazık ki, yaşam bu kadar basit değil. Kök-faşizm, en masum kılıklarla geri gelebilir. Görevimiz, onun maskesini düşürüp, tek tek her yeni belirtisine işaret etmektir –her gün ve dünyanın

her yerinde. Sözü gene Franklin Roosevelt'e bırakıyorum:

> Şunu iddia etmek cüretini gösteriyorum: Amerikan demokrasisi yaşayan bir güç olarak ilerlemesini sürdürmez, yurttaşlarının refahını artırmak için gece gündüz çalışmazsa, faşizmin ülkemizdeki gücü artacaktır. (4 Kasım 1938)

Özgürlük ve kurtuluş, asla sonu gelmeyecek bir görevdir. Sloganımız şu olsun: "Unutmayın."

İzninizle sözlerimi Franco Fortini'nin bir şiiriyle bitireyim:

Sulla spalletta del ponte
Le teste degli impiccati
Nell'acqua della fonte
La bava degli impiccati

Sul lastrico del mercato
Le unghie dei fucilati
Sull'erba secca del prato
I denti dei fucilati

Mordere l'aria mordere i sassi
La nostra carne non è più d'uomini
Mordere l'aria mordere i sassi
Il nostro cuore non è più d'uomini.

Ma noi s'è letto negli occhi dei morti
E sulla terra faremo libertà
Ma l'hanno stretta i pugni dei morti
La giustizia che si farà.

[Köprünün korkuluğunda
Asılmışların başları
Akıp giden sularda
Asılmışların salyası.

Pazarın parke taşında
Kurşuna dizilmişlerin tırnakları
Çayırdaki kuru otlarda
Kurşuna dizilmişlerin dişleri.

Havayı, taşları ısırırız
İnsan eti değil artık etimiz
Havayı, taşları ısırırız
İnsan yüreği değil artık yüreğimiz.

Ölülerin gözlerinden okuduk
Özgürlüğü getireceğiz yeryüzüne
Ölülerin sımsıkı avuçlarında
Yatıyor kuracağımız adalet.]

BASIN HAKKINDA

Sayın senatörler,

Size sunacağım kısa bildiri, İtalyan basınının durumu, özellikle siyaset dünyasıyla ilişkileri üzerine bir tür 'şikâyetname'dir. Bu yakınmayı basının arkasından değil, onun temsilcilerinin önünde yapabiliyorum, çünkü söyleyeceklerimi 1960'lı yıllardan beri yazdım, üstelik çoğunlukla İtalyan gazetelerinde ve dergilerinde. Bu, özgür ve önyargısız bir basının kendini yargılama yetisine sahip olduğu bir ülkede yaşadığımız anlamına gelir.

Dördüncü erk basının işlevi, elbette öteki geleneksel üç erki denetlemek ve eleştirmektir (ekonomik güç ve partilerle sendikaların temsil ettiği güçle birlikte), ama basın bunu özgür bir ülkede yapabilir, çünkü eleştirisinin bastırmaya yönelik işlevleri yoktur; kitle iletişim araçları ülkenin siyasal yaşamını yalnızca kamuoyu oluşturarak etkileyebilir. Buna karşılık, geleneksel erkler, medyayı yalnızca medya aracılığıyla denetleyip eleştirebilirler; aksi takdirde, müdahaleleri, ister yürütme ister yasama ister yargı yoluyla olsun, bir yaptırıma dönüşür –bu da yalnızca medyanın suç işlemesi veya siyasal ve kurumsal dengesizlik durumları yaratıyor görünmesi durumunda

olabilir (*par condicio*[1] tartışmasını düşünün). Ama medya, bizim örneğimizde basın, eleştirilerden bağışık kalamayacağına göre, basının kendisini sorgulaması demokratik bir ülkede sağlıklılık koşuludur.

Bununla birlikte, çoğu zaman basının özeleştiri yapması yeterli değildir; hatta, bu özeleştiri sağlam bir suçsuzluk kanıtı ya da, daha katı bir yaklaşımla söylersek, Marcuse'un 'bastırıcı hoşgörü' adını verdiği şeyin bir örneği olabilir: Bir kez kendini eleştirmeye yönelik yansızlığını ortaya koyduktan sonra basın artık kendini ıslah etmekle ilgilenmez. Yaklaşık yirmi yıl önce Livio Zanetti benden *Espresso* dergisi üzerine uzun bir eleştiri yazısı istemiş ve bu yazıyı *Espresso*'da yayımlamıştı. Belki aşırı bir alçakgönüllülük olarak görünecek, ama *Espresso* daha sonra daha iyi hale geldiyse, benim yazım sayesinde olmadı bu, olayların doğal gelişimi sayesinde oldu. Hatırladığım kadarıyla, eleştirimin hiçbir yararı olmamıştı.

Bu şikâyetnamemi dile getirirken, basını siyaset dünyasıyla ilişkileri açısından eleştirmek amacında değilim, sanki siyaset dünyası basının istismarlarının masum kurbanıymış gibi. Siyaset dünyasının ana çizgileriyle vermeye çalışacağım durumdan yüzde yüz sorumlu olduğunu düşünüyorum.

Şunu da belirtmeliyim ki, kötülüğün yalnızca İtalya'da olanlar olduğunu düşünen dar kafalılardan biri de olmayacağım. Çoğunlukla ecnebi hayranı basınımızın hatasına da düşmeyeceğim; İtalyan basını bir ecnebi gazetenin adını verdiğinde, gazete adının önüne her zaman 'güvenilir' sıfatını yerleştirir, böyle-

[1] 'Koşul eşitliği' veya 'eşit koşul' şeklinde çevirebileceğimiz bu Latince söz, İtalyan siyasetçilerinin özellikle seçim dönemlerinde İtalyan televizyon kanallarından eşit süreli olarak yararlanabilmeleri ilkesini göstermektedir. Eşit koşul tartışması, Berlusconi'nin siyasal amaçlarla kendi televizyon kanallarını ayrıcalıklı olarak kullanmasından kaynaklanmıştır. (Çev.)

ce *New York Post*'ta yazılmış bir sözü kullanmak istediğinde bu gazeteden 'güvenilir *New York Post*' diye söz eder ve bir noktayı göz ardı eder: *New York Post* insanların Omaha, Nebraska'da okumaktan utanç duyacakları dördüncü sınıf bir gazetedir. İtalyan basınının yaşadığı dertlerin büyük bir bölümü hemen hemen her ülkede ortaktır. Ama öteki ülkelerden ancak kesinlikle gerekli olduğunda olumsuz olarak söz edeceğim, çünkü 'iki haksızlık asla bir haklılık etmez.' Ve öteki ülkeleri, yalnızca bizim için de olumlu bir ders olduğunu gördüğüm durumlarda örnek vereceğim.

Son bir açıklama: Dürüst bir eleştiri adına gönderme metinleri olarak *Repubblica, Corriere della Sera* ve *Espresso*'yu kullanacağım; bunlar yıllardır yazı yazdığım veya hâlâ yazmakta olduğum yayınlar, bu yüzden eleştirilerim önyargılı veya kötü niyetli olarak değerlendirilemez. Ama ortaya koyacağım sorunlar, bütün İtalyan basınıyla ilişkili olacak.

1960'LI VE 1970'Lİ YILLARIN POLEMİKLERİ

1960'lı ve 1970'li yıllarda basının doğası ve işlevine ilişkin polemik iki konu üzerinde yoğunlaşıyordu: (i) haber ile yorum arasındaki fark, dolayısıyla nesnellik gereksinimi; (ii) gazeteler, partilerin veya ekonomik grupların yönettiği siyasi araçlardır, kasıtlı olarak anlaşılmaz bir dil kullanırlar, çünkü gerçek işlevleri yurttaşlara haber vermek değil, okurların bilgisi ötesinde bir başka iktidar grubuna şifreli mesajlar göndermektir. Siyasal dil aynı ilkelere öykünüyordu

ve 'paralel doğruların birleşmesi' sözü[1] kitle iletişim araçları literatüründe bu dilin simgesi olarak kaldı: İtalyan parlamentosunun koridorlarında zar zor anlaşılabilen, sıradan ev kadınının ise nüfuz edemediği bir dildi bu.

Göreceğimiz üzere, bu iki konu büyük ölçüde eskimiştir. Bir yandan, nesnellik üzerine çok geniş kapsamlı bir tartışma yapılmıştır; birçoğumuz hiçbir zaman gerçekten nesnel haberin var olmadığını (hava durumu bültenleri dışında) savunuyorduk. Yorum ile haberi kesin olarak birbirinden ayırabilsek bile, haberin seçimi ve sayfadaki düzenlenişi örtük bir yargı öğesi oluşturur. Son yirmi-otuz yıldır 'temalaştırma' (aynı sayfa üzerinde bir biçimde birbirleriyle bağlantılı haberlerin verilmesi) adı verilen üslup iyice yerleşti. Temalaştırmaya bir örnek olarak 22 Ocak tarihli *Repubblica*'nın 17. sayfasını vereceğim. Dört yazının başlıkları şöyle: 'Brescia, Doğurduğu Kızını Öldürten Anne'; 'Roma, Babası Hapse Giren Dört Yaşındaki Çocuk Evde Tek Başına Pencere Korkuluğunda Oynuyor'; 'Roma, Çocuklarına Bakmak İstemeyen Anneler de Hastanede Doğum Yapabilir'; 'Treviso, Boşanan Bir Anne, Annelik Görevini Bir Yana Bırakıyor'. Gördüğünüz gibi, terk edilmiş çocuk tehlikesi temalaştırılmaktadır. Sormamız gereken soru şudur: Bu dönemde tipik güncelliği olan bir sorun mu bu? Bu olaylarla ilgili her haber veriliyor mu? Yalnızca dört olay söz konusuysa, istatistiksel açıdan önemsiz bir olay olurdu bu; ama temalaştırma, haberi, klasik yargı-karar retoriğinin *exemplum* adını verdiği (bir kuralın çıkarıldığı veya dolaylı olarak çıkarılmasının

[1] Aldo Moro'ya ait bu söz, birbirinden son derece farklı ideolojik yaklaşımları olan, dolayısıyla temelde hiçbir zaman anlaşamayacak partilerin zaman zaman veya geçici olarak uzlaşmasını göstermek üzere söylenmiştir. (Çev.)

önerildiği tek bir olay) bir konuma yükseltmektedir. Yalnızca dört olay söz konusu ise, gazete bize olay sayısının çok daha fazla olduğunu düşündürmektedir; olay sayısı çok daha fazla olsa, gazete bize bunu söylememiş olacaktı. Temalaştırma, dört haber vermekle kalmaz, çocukluk durumu üzerine güçlü bir görüşü dile getirir –gece yarısı 17. sayfayı nasıl dolduracağını bilemeyen redaktör ne düşünmüş olursa olsun. Bununla, temalaştırma tekniğinin yanlış veya tehlikeli olduğunu söylüyor değilim; yalnızca temalaştırmanın bize, tamamıyla nesnel haberler vererek de görüş bildirilebileceğini gösterdiğini söylemek istiyorum.

Şifreli dil sorununa gelince, basınımızın bu dilden vazgeçtiğini söyleyeceğim, çünkü siyasetçilerin dili de değişti; artık mikrofonlar karşısında bir kâğıda yazılmış anlaşılmaz ve karmaşık cümleleri okumuyorlar, kimi açıkça dava arkadaşlarının hainin teki olduğunu söylüyor, kimi bas bas bağırıp erkeklik organının dikleşebilme niteliklerinden söz ediyor. Hatta basın günümüzde 'halk' adı verilen o magmamsı varlığın kolaylıkla anlayabildiği bir dile yöneliyor, ama halkın yalnızca kalıp tümcelerle konuştuğunu varsayıyor. *Corriere della Sera*'nın 11 Ocak 1995 tarihli sayısından bazı kalıp tümceleri örnek vermek istiyorum (öğrencilerimin İtalyan basınındaki kalıp tümceleri bir araya getirdikleri bir aylık çalışmadan parça parça veriler kullanmaktayım): 'Çıkmadık candan umut çıkmaz', 'Tam bir çıkmazla karşı karşıyayız', 'Dini gözyaşı ve kan vaat ediyor', 'Quirinale savaşa hazır', 'İş işten geçtikten sonra akılları başlarına geldi', 'Pannella verip veriştirdi', 'Yumurta kapıya dayandı, ahlanıp vahlanacak vakit yok', 'Hükümetin daha epey yol alması gerekiyor', 'Kendi savaşımızı yi-

tirecektik', 'Boğazımıza kadar battık.' *Repubblica*'nın 28 Aralık 1994 tarihli sayısında şu tümceleri buluyoruz: 'Ne yardan vazgeçmeli ne serden', 'Çoğa tamah eden azla yetinir', 'Allah dostlarımdan korusun beni', 'Kötünün de kötüsü ittifak arayışları', 'Fininvest yeniden sahaya çıkıyor', 'Gafın böylesi görülmemiştir', 'Olan oldu', 'Tedavisi güç bir hastalık', 'Rüzgâr ters yönden esiyor', 'Televizyon aslan payını alıp, bize yalnızca kırıntıları bırakıyor', 'Normale dönelim artık', 'Ratinglerde büyük bir düşüş yaşandı', 'İpin ucunu kaçırmak', 'Gözlerini açmak', 'Piyasaya kulak vermek', 'Fena hırpalandı', 'Dayanılmaz yürek acısı', 'Savaşın hakkını vermek'... Gazete değil, bir tür Saatli Maarif Takvimi! Şunu sormak gerek: Sonuçta bu klişeler 'paralel doğruların birleşmesi' sözünden daha mı açık, daha mı anlaşılmaz; hiç olmazsa Kızıl Tugaylar o sözün ne anlama geldiğini anlamışlar, gerçekten de ona göre davranmışlardı.

'Halk'a yönelik bu kalıp sözlerin yüzde elli oranında köşe yazarlarınca uydurulduğuna, yüzde elli oranında ise parlamenterlerin beyanlarından aktarıldığına dikkat ediniz. Görüldüğü gibi, gene bir kalıp söz kullanarak söylemek gerekirse, 'çember daralıyor' ve gözler önüne serdiğimiz şeytani ittifakta kimin aldatan kimin aldatılan olduğu belli değil.

Demek ki, nesnelliğe ve şifreli dile ilişkin eski tartışma sona ermiş durumda. Yeni sorunlar söz konusu. Nedir bu sorunlar ve nasıl doğarlar?

GAZETENİN DERGİ HALİNE GELMESİ

1960'lı yıllarda gazeteler henüz televizyonun rekabetinden olumsuz yönde etkilenmemişlerdi. Yalnızca Achille Campanile, 1962 yılının Eylül ayında Grosseto'da yapılan televizyon konulu bir konferansta parlak bir sezgisini dile getirmişti: Bir zamanlar gazeteler önce bir haber verir, sonra başka yayınlar devreye girerek konuyu derinleştirirlerdi; gazete, 'Mektup geliyor' sözüyle biten bir telgraftı. Artık 1962'de telgraf haberi akşam saat sekizde televizyon veriyordu. Ertesi gün gazete aynı haberleri veriyordu; dolayısıyla, gazete "Telgraf geliyor, daha doğrusu geldi", sözüyle biten bir mektuptu.

Neden yalnızca Campanile gibi bir mizah dehası bu çelişkili durumu fark etmişti? Çünkü o zamanlar televizyon, rejim yanlısı olarak değerlendirilen bir veya iki kanalla sınırlıydı, dolayısıyla kaynak olarak güvenilir kabul edilmiyordu (büyük ölçüde değildi de); gazeteler daha fazla şey söylüyor, üstelik bunları daha belirgin bir dille yansıtıyorlardı; güldürü ustaları ya sinemada ya da kabarede kendilerini gösteriyor, televizyona pek çıkmıyorlardı; siyasal iletişim meydanlarda, yüz yüze, veya duvarlardaki ilanlar aracılığıyla gerçekleşiyordu. 1960'lı yıllarda televizyondaki siyasi konuşmalar üzerine bir araştırma, birçok siyasi açık oturum programının analizi yoluyla şunu ortaya koyuyordu: Komünist Parti'nin temsilcisi kendi önerilerini ortalama televizyon izleyicisinin beklentilerine uydurmak amacıyla, sonunda Hıristiyan Demokrat temsilcinin söylediklerine çok benzer şeyler söylüyor, farklılıklar ortadan kalkıyor ve her biri olabildiğince yansız ve güven verici görünmeye çalışıyor-

du. Şu halde, polemik, siyasal mücadele, bir başka yerde –geniş ölçüde gazetelerde– gerçekleşiyordu.

Sonra nicel (kanal sayısı giderek arttı) ve nitel bir sıçrama oldu; devlet televizyonunun içinde bile siyasal açıdan farklı eğilimleri olan üç kanal ortaya çıktı; hiciv, hararetli tartışma, atlatma haber mekanizması televizyona geçti; hatta cinselliğin önündeki engeller de ortadan kalktı, o derece kalktı ki, akşam on birdeki bazı programlar *Espresso* veya *Panorama*'nın kaba et kaslarını sınır olarak gören tutucu kapaklarından çok daha gözü pekti. Gene 1970'li yılların başlarında, Amerikan talk-showları üzerine ayrıntılı bir inceleme yazdığımı anımsıyorum; bu yazıda uygar, esprili, seyircileri gece geç saatlere kadar ekran başında tutabilecek sohbet programları olarak talk-showları övüyor, İtalyan televizyonunun bu tür programlar yapmasını hararetle öneriyordum. Sonra, talk-show İtalyan ekranlarında giderek daha büyük bir utkuyla beliriyor, ama yavaş yavaş şiddete dayalı –kimi zaman fiziksel şiddet– bir buluşma yeri haline geliyor, bir tür dobra dobra konuşma okuluna dönüşüyordu (doğruyu söylemek gerekirse, böyle bir gelişme kısmen öteki ülkelerin talk-show programlarında da yaşandı).

Böylece televizyon haberlerin yayılmasında birincil kaynak haline geliyor ve gazetenin önünde iki seçenek kalıyordu: Şimdilik 'kapsamlı irdeleme' şeklinde tanımlayacağım ilk seçenekten daha sonra söz edeceğim; ama kanımca basının büyük ölçüde ikinci yolu izlediği –'duygusallaştığı'– söylenebilir. Gazete, şovlara, magazine, siyasetle ilgili dedikodulara, gösteri dünyasına ayırdığı geniş yerle giderek dergilere benzemeye başladı. Bu, üst düzey dergileri (*Panora-*

ma, Epoca, Europeo, Espresso gibi) zora sokmaktadır; dergilerin seçebilecekleri iki yol kalmaktadır: Ya aylık hale gelecekler (ama artık sadık bir okur kitlesi ve oturmuş bir satışı olan, çeşitli konularda –yelkencilik, saatler, yemek, bilgisayarlar– uzman dergiler vardır); ya da orta düzey (*Gente* ve *Oggi* gibi) ve alt düzey (*Novella 2000, Stop, Eva Express* gibi) dergilere ait dedikodu alanını işgal etmek zorunda kalacaklardır, bir başka deyişle, orta düzey dergilerin kraliyet düğünleri düşkünü okurlarını, ya da alt düzey dergilerin zina haberi meraklısı ve mahrem yerlerde sergilenmiş göğüs fotoğrafları tutkunu okur kitlesini hedef alacaklardır.

Ama üst düzey dergiler yalnızca son sayfalarında alt veya orta düzey dergilerin seviyesine inebilirler ve bunu yapmaktadırlar da –gerçekten de, göğüsleri, aşk ilişkilerini ve evlilik haberlerini aramanız gereken sayfalar bunlardır. Kaldı ki, dergiler bunu yapmakla kendi okur profilini yitirmektedirler; bir üst düzey dergi ne denli orta veya alt düzeye yaklaşırsa, o denli kendi geleneksel okurundan farklı bir okur kitlesi edinmekte ve artık kime yönelik yayın yaptığını bilemeyerek bunalıma girmektedir; tiraj artmakta ve kimlik kaybolmaktadır. Öte yandan, gazetelerin haftalık dergileri, dergilere öldürücü bir darbe indirmektedir. Bir tek çözümü olabilir bunun: Amerika'da üst düzey okurlara yönelik yayın yapan *New Yorker* gibi yayınların izlediği yolu izlemek; *New Yorker*, aynı zamanda tiyatro gösterilerinin listesini yayımlamakta, nitelikli çizgi filmlerden söz etmekte, kısa şiir antolojileri vermektedir, hatta Helen Wolf gibi önemli bir öncü yayımcı kadın üzerine kırk sayfa uzunluğunda bir yazı yayımlayabilmektedir. İtalyan dergile-

ri, *Times*'ın veya *Newsweek*'in yolunu da izleyebilir; bunlar, gazetelerin ve televizyonun sözünü ettiği olaylardan söz eden, ama bu olaylar üzerine önemli bilgiler veren veya farklı kalemlerin yazdığı kapsamlı dosyaları yayımlayan dergilerdir; sözünü ettiğimiz dosyalardan her biri aylarca süren planlama ve çalışmayı ve en ince noktasına kadar gözden geçirilmiş bir belgeler bütününü gerektirmektedir, bu yüzden de bu dergilerin olgusal verilere ilişkin tekzip mektupları yayımlamaları çok seyrek olan bir şeydir. Öte yandan, *New Yorker*'da yayımlanacak bir makale bile aylarca önceden ısmarlanmakta ve yazı yetersiz bulunsa bile yazarına (yüksek bir) ücret ödenip yazı çöpe atılmaktadır. Son derece pahalı bu tür dergiler yalnızca İngilizce konuşan bir dünya pazarında varlığını sürdürebilir; okuma göstergelerinin henüz çok yüksek olmadığı İtalyanca konuşan sınırlı pazarda varlıklarını sürdürebilmeleri ise olanaksızdır.

Buna bağlı olarak, dergi gazeteyle aynı yoldan giderek onu izlemeye çaba göstermekte ve her biri aynı okurları ele geçirmek için ötekini aşmaya çalışmaktadır. Parlak *Europeo* dergisinin kapanmasının, *Epoca*'nın televizyon atılımlarından destek alarak umutsuzca alternatif bir yol aramasının, *Espresso* ve *Panorama* dergilerinin farklılaşmak için mücadele vermelerinin nedeni budur; böyle bir mücadele verilmekte, ama okur kitlesi bunu giderek daha az fark etmektedir. Sık sık, *Panorama*'da yazdığım haftalık yazılarım için bana iltifatta bulunup, yalnızca yazılarımı okumak için her hafta *Panorama* dergisi aldıklarından övgüyle söz eden, aralarında aydınların da bulunduğu

tanıdıklarımla karşılaşıyorum.[1]

GÖSTERİ İDEOLOJİSİ

Peki ya gazeteler? Haftalık dergilere dönüşmek için sayfa sayılarını artırmakta, sayfa sayılarını artırabilmek için reklam pastasından daha fazla pay almaya çalışmakta, daha fazla reklam almak için gene sayfa sayılarını artırmakta ve ekler icat etmektedirler, bütün bu sayfaları doldurmak için bir şeyler anlatmaları gerekmekte, bunları anlatmak için kuru haberin (üstelik televizyonun daha önceden vermiş olduğu) ötesine geçmek zorunda kalmaktadırlar; dolayısıyla, giderek daha çok haftalık dergilere benzemektedirler ve haber uydurmak, haber olmayan şeyi habere dönüştürmek zorundadırlar.

Bir örnek vereyim. Aylarca önce, Grinzane'de aldığım bir ödül dolayısıyla, törene katılanlara beni meslektaşım ve dostum Gianni Vattimo takdim etti. Felsefeyle uğraşanlar benim görüşlerimin Vattimo'nunkilerden farklı olduğunu, bununla birlikte karşılıklı olarak birbirimizi takdir ettiğimizi bilirler. Bazıları da gençliğimizden beri arkadaş olduğumuzu ve her neşeli ortamda birbirimize saldırmaktan hoşlandığımızı bilirler. O gün Vattimo neşeli yolu seçti ve sevgi dolu, esprili bir sunuş yaptı, ben de aynı şekilde şaka yollu bir yanıt verdim, espriler ve paradokslarla ezeli görüş ayrılıklarımızın altını çizdim. Ertesi gün bir İtalyan gazetesi bir kültür sayfasının tamamını Grinzane'deki buluşmaya ayırmıştı; yazara göre bu buluşma İtalyan felsefesi alanında yeni, dra-

[1] Umberto Eco'nun haftalık yazıları *Panorama* dergisinde değil, *Espresso* dergisinde yayımlanmaktadır. (Çev.)

matik ve beklenmedik bir kopuşun başlangıcıydı. Yazının yazarı bunun bir haber olmadığını, hatta bir kültür haberi bile olmadığını gayet iyi biliyordu. Yalnızca, var olmayan *bir olay yaratmıştı*. Siyaset alanında benzer örnekler bulmayı size bırakıyorum. Ama kültür örneği ilginçtir: Gazete, bir gösteri ideolojisinin egemen olduğu, kültüre, gösterilere ve magazine ayrılmış gereğinden çok sayfayı doldurmak için bir olay kurgulamak zorundaydı.

23 Ocak Pazartesi günkü *Corriere* (44 sayfa) ile *Repubblica* (54 sayfa) gazetelerini alalım. *Corriere*'nin sayfa sayısı daha yoğun olmakla birlikte, aynı nicelikte malzemeyle karşı karşıyayız. Pazartesi güç bir gündür, yeni siyasal ve ekonomik haberler yoktur, geriye bir tek spor kalır. İtalya'da o gün, hükümet krizi doruk noktasında olduğundan, gazeteler başyazılarını Dini-Berlusconi çekişmesine ayırabilmektedir. 'Auschwitz günü' İsrail'deki bir katliam ilk sayfanın büyük bir bölümünü doldurma olanağı sağlamaktadır, buna ek olarak Andreotti olayı ve *Corriere* için Kennedy'lerin annesinin ölüm haberleri vardır. Geriye Çeçenistan'la ilgili haberler kalmaktadır. Peki kalan yeri nasıl doldurmalı? İki gazete sırasıyla 7 ve 4 sayfayı şehir haberlerine, 14 ve 7 sayfayı spora, 2 ve 3 sayfayı kültüre, 2 ve 5 sayfayı ekonomiye ve 8 ve 9 sayfayı magazin, gösteri ve televizyona ayırmaktadır. Her iki gazetede de, 32 sayfadan en az 15'i haftalık dergilere özgü servislere ayrılmıştır.

Şimdi aynı Pazartesi günü çıkan *New York Times*'ı alalım. 53 sayfadan 16'sı spora, 10'u bu dev şehrin sorunlarına, 10'u ekonomiye ayrılmıştır. Geriye 16 sayfa kalmaktadır. Amerika'da bir hükümet krizi söz konusu olmadığından Washington'a fazla yer

ayırmak gerekmemektedir, bu yüzden 'Yurt Haberleri'nin 5 sayfası iç olaylara ayrılmıştır. Daha sonra, İsrail'deki katliam haberinin ardından, Peru, Haiti, Kübalı sığınmacılar, Ruanda, Bosna, Cezayir, yoksulluk konulu uluslararası konferans, deprem sonrası Japonya'sı, piskopos Gaillot olayı üzerine en az on yazı görüyorum. Bunu, yorumlardan ve siyasi analizlerden oluşan yoğun iki sayfa izliyor.

İki İtalyan gazetesi Peru, Haiti, Küba ve Ruanda'dan söz etmiyor. İlk üç konunun Avrupalılardan çok Amerikalıları ilgilendirdiğini de kabul edelim, ama her durumda İtalyan gazetelerinin gösterilere ve televizyona ayrılan yeri artırmak için bir yana bıraktıkları, uluslararası güncelliği olan konular vardı. *New York Times*, yalnızca Pazartesi günü olduğu için, iki sayfasını *media business*'e ayırmaktadır, ama yazılanlar gösteri dünyasından kişiler hakkında tahminler ve yerli yersiz sözler değil, *show business* hakkında ekonomik düşünceler ve çözümlemelerdir.

GAZETE VE TELEVİZYON

İtalyan basını artık televizyonun idaresi altındadır. Bildik dille söylemek gerekirse, basının gündemini televizyon belirlemektedir. Dünyada televizyon haberlerinin birinci sayfadan verildiği hiçbir basın yoktur, meğerki bir önceki akşam Clinton veya Mitterrand ekranlardan konuşmuş veya ulusal bir zincirin genel müdürü değiştirilmiş olsun.

Bana sayfaların bir biçimde doldurulması gerektiğini söylemeyin. İşte 22 Ocak Pazar günkü *New York Times* gazetesi. İlanlar, kitap dergisi, eğlence rehberi,

yolculuk rehberi, arabalar, vb. dahil olmak üzere toplam 569 sayfa. Televizyondan söz edilen sayfalara bakalım (üstelik televizyon Amerikan halkının imgeler dünyasında geniş bir yer tutan bir alet): Televizyondan sanat ve gösteri ekinin 32. sayfasında söz ediliyor; burada, programlardaki ırksal önyargılar üzerine bir yazı ve yanardağlarla ilgili güzel bir belgesel üzerine uzun bir değerlendirme yazısı var. Elbette, televizyon programlarını gösteren bölüm de var, ama televizyon konusu eğlence ve magazin ekinde bile yer almıyor. Şu halde, sayfaları doldurmak ve halkın ilgisini çekmek için televizyondan söz etmek gerektiği doğru değil. Bir seçim bu, bir zorunluluk değil. Aynı gün İtalyan gazeteleri Chiambretti'nin bir televizyon programına geniş yer veriyordu (henüz yayımlanmamış bir programdı, bu yüzden bir tür bedava reklam niteliğindeydi); haberin özü, Chiambretti'nin kameralarla üniversitede ders verdiğim sınıfa girmeye çalışması, benim de mekâna ve yapılan işe gösterilmesi gereken saygı dolayısıyla çekime izin vermememdi. Haber bu idiyse (çünkü birkaç dokunulmaz alanın televizyona kapalı olması da haberdir), ilginç kısa haberler arasında yazılacak dört satırlık bir yazı yeterli olurdu.

Peki o sınıfa elinde bir kamerayla herhangi bir siyasetçi gelseydi ve ben kendisinden içeri girmemesini isteseydim? Sınıfa girmese ve ekranda görünmese bile bu haber gazetelerin birinci sayfalarında yer alırdı. İtalya'da siyaset dünyası televizyonda bir şeyler söyleyerek (hatta söyleyeceklerinin neler olduğunu bildirerek), gazetenin öncelikler gündemini belirlemektedir ve basın ertesi gün ülkede olanlardan değil, olanlarla ilgili televizyonda ne söylenmiş veya söylenebi-

lecek olduğundan söz etmektedir. Bununla kalsa gene iyi, çünkü bir siyasetçinin televizyondaki kışkırtıcı bir esprisi artık zaten resmi basın bildirisinin yerini tutmaktadır. Ama artık İtalya'da, siyaset haberleri arasında, sıradan iki siyasetçinin tokatlaşması da ilk sayfada yer almaktadır.

Hiç kuşku yok ki, başka herhangi bir ülkeden çok daha fazla, televizyon yaşamının siyasal yaşamla iç içe geçtiği bir ülkede yaşıyoruz, öyle olmasa siyasetçilerin televizyon kanallarında eşit süreli konuşma hakkı tartışma konusu olmazdı. Üstelik bu tartışma, daha Bernabei zamanında, yani henüz Fininvest ortada yokken yapılıyordu; öyleyse, basın bu iç içe geçişin muhasebesini yapmalıdır. Ecnebi bir arkadaşım, 29 Ocak Pazar günü, yalnızca İtalya'da, o gün, *Repubblica*'nın birinci ve yedinci sayfasında, *Corriere*'nin ise beşinci sayfasında Chiambretti'nin birçok sütunu işgal eden tarihsel açıklamasının yer alabileceğine dikkatimi çekiyordu: 'Vazgeçmeyeceğim' (yalnızca önceki gün bir siyasetçinin meydan okuması yüzünden söyleniyordu bu sözler). Hiç kuşkusuz, bir komedyenin mesleğine ilişkin kararı birinci sayfada verilecek haber olmamalıdır, hele hele komedyen yaptığı televizyon programını bırakmaya değil, sakin sakin sürdürmeye karar veriyorsa. Adamı ısıran köpek değil, köpeği ısıran adam haber ise; bu, bariz olarak köpeğin kimseyi ısırmadığı bir durumdu. Bununla birlikte, biliyoruz ki, ilkiyle karşıt görüşten bir başka siyasetçinin de karıştığı bu tartışmanın arkasında bir rahatsızlık duygusu, belirgin siyasal çeşnisi olan bir polemik vardı. Diyebiliriz ki, basının bu polemiği ilk sayfada vermek zorunda kalması kendi suçu değil, İtalya'daki durumun suçuydu. Gene de, İtal-

ya'daki durumun oluşmasında basının da sorumluluğu olduğunu söyleyeceğim.

Daha en baştan basın, televizyon kitlesini kendine çekmek için, televizyonu ayrıcalıklı siyasal alan olarak sunup, doğal rakibinin ölçüsüzce reklamını yaptı. Siyasetçiler bundan gerekli sonuçları çıkarıp televizyonu seçtiler, televizyonun dilini ve tavırlarını benimsediler; ancak bu yolla basının da dikkatini çekebileceklerini kesin olarak biliyorlardı.

Basın gösteriyi gereğinden çok siyasallaştırdı. O zaman, siyasetçinin Ciccciolina'yı parlamentoya sokarak kendini göstermeye çalışması doğaldı; Ciccciolina tipik bir örnek, çünkü içgüdüsel sakınganlıkla televizyon basının Cicciolina'ya derhal verdiği yeri vermemişti.

SÖYLEŞİ

Gündemi belirlemede televizyonu ölçü alan basın televizyonun üslubunu da taklit etmeye karar verdi. Söyleşi, herhangi bir haberi –siyaset, edebiyat, bilim hakkında– vermenin en tipik biçimi haline geldi. Birisinden söz ederken o kimsenin görüntüsünü de vermek zorunda olduğunuz için, söyleşi televizyonda bir zorunluluktur; ama geçmişte basının her zaman son derece sınırlı olarak kullandığı bir yöntemdir. Söyleşi yapmak, kendi yerinizi, istediğini söylemesi için bir başkasına armağan etmeniz demektir. Bu konuyla ilgili tek bir örnek düşünmek yeterli olacaktır: Bir kitap yayımlayan bir yazarın durumu. Okur basından bir değerlendirme ve yönlendirme bekler ve ünlü bir eleştirmenin görüşüne veya başlığın ciddiye-

tine güvenir. Ama günümüzde bir gazete, her şeyden önce o yazarla söyleşi yapmayı başaramazsa bozguna uğradığını düşünmektedir. Yazarla söyleşinin anlamı nedir? Kaçınılmaz olarak, yazarın kendi reklamını yapmasıdır. Yazarın, rezil bir kitap yazmış olduğunu söylemesi son derece seyrek görülen bir durumdur. Burada genellikle gizli bir şantaj söz konusudur (bunun başka ülkelerde de olduğunu hatırlatmak isterim): "Söyleşi yapmazsan, tanıtma yazısını da yayımlamayız"; ama çoğu zaman söyleşiyle yetinen gazete tanıtma yazısını unutuverir. Her durumda okur aldatılmış olur; reklam eleştirel yargının önüne geçmiş veya onun yerini almıştır ve çoğunlukla eleştirmen, sonunda kitap hakkında yazdığında, artık kitabı değil, yazarın çeşitli söyleşilerde kitap hakkında söylediklerini tartışır.

Buna bağlı olarak, bir siyasetçiyle yapılan söyleşi belirli bir önemi olan bir hareket olmalıdır: Ya gazeteyi bir araç olarak kullanmak isteyen siyasetçinin önerdiği (bu yeri siyasetçiye verip vermemek gazetenin elindedir), ya da siyasetçinin belirli bir tavrını derinlemesine aktarmak isteyen gazetenin önerdiği bir şeydir. Ciddi bir söyleşinin çok uzun sürmesi gerekir ve söyleşi yapılan kişi (hemen her ülkede olduğu gibi) daha sonra, yanlış anlamaları ve tekzipleri önlemek üzere, söyleşi metnini gözden geçirmelidir. Günümüzde gazeteler günde yaklaşık on kadar söyleşi yayımlıyorlar; bu söyleşilerde söyleşinin yapıldığı kişi başka gazetelerde söylediklerini söylüyor, ama rekabeti elden bırakmamak için, o gazetenin söyleşisinin öteki gazetedekilerden daha ilginç olması gerekiyor. Buna bağlı olarak, söyleşi oyunu şu ilkeye dayanıyor: Siyasetçinin ağzından, yarım yamalak bir itiraf ko-

parmak, sonra bunu bilinçli olarak vurgulayarak skandalı patlatmak.

Öyleyse, önceki gün söylediğini ertesi gün yalanlamak için hep devreye giren siyasetçi basının kurbanı mıdır? O zaman ona şu soruyu sormamız gerekir: "İyi ama, neden söyleşi yapıyorsun? Neden etkili *no comment* (yorum yok) tekniğini kullanmıyorsun?" Geçen Ekim ayında, milletvekillerinin gazetecilerle konuşmasını yasaklayan Bossi bu yolu seçmiş görünüyordu. Bossi'yi basının saldırılarıyla karşı karşıya bıraktığı için, kaybetmeye yazgılı bir seçim miydi bu? Yoksa, ona en az iki gün süreyle gazetelerin hepsinde tam sayfa görünme imkânı verdiği için kazançlı bir seçim mi? Parlamento gazetecilerinin söylediğine göre, daha sonra kesin bir dille yalanlanan tüm beyanlarda, üstü örtülü itiraf siyasetçiye aittir; siyasetçi ertesi gün yalanlayabilmek için gazetenin bu beyanı basmasını istemekte, bu arada nabız yoklamakta ve bir ima ya da bir tehdidi hedefine göndermektedir. O zaman, kurnaz siyasetçinin kurbanı parlamento muhabirine sormak gerekir: "Neden oynuyorsun bu oyunu? Neden söyleşi metnini siyasetçiye gösterip onaylatmıyorsun?"

Sorunun yanıtı basittir. Bu oyunda herkesin kazanacağı bir şeyler vardır ve kaybedeceği hiçbir şey yoktur. Oyun baş döndürücü olduğu ölçüde, bir günden ötekine beyanlar birbirini izler, okur bağlantıları kaybeder ve söylenmiş olanları unutur; buna karşılık, gazete haberi satar, siyasetçi ise öngördüğü yararı sağlar. Okurun ve yurttaşın aleyhine yapılmış bir *pactum sceleris*, yani bir 'düzenbazlık anlaşması'dır bu. Öylesine yaygındır ve öylesine benimsenmiştir ki, yaptırımı gerektiren bir eylem olmaktan çıkmış sözel

bir alışkanlık haline gelmiştir. Ama, bütün suçlarda olduğu gibi, sonuçta kazançlı çıkmaz insan; ödenmesi gereken bedel, gerek basın gerek siyasetçi için güvensizliktir, okurun umursamazlığıdır.

Söyleşiyi daha çekici kılmak için, daha önce belirtildiği gibi, siyasal dilde de köklü bir değişiklik meydana gelmiştir; televizyondaki tartışma ve münakaşaların üslubuna öykünen siyasal dil artık sakıngan değil, gösterişli ve doğrudandır. Uzunca bir süre, bir kâğıttan çekinceli ve anlaşılmaz bir beyanı okuyan İtalyan siyasetçilerden yakınmıştık ve mikrofonların karşısında doğaçlama konuşuyor görünen, konuşmalarına birkaç güzel espri katmayı da ihmal etmeyen Amerikalı politikacılara hayranlık duyuyorduk. Ama, durum böyle değildi: Amerikalı politikacılardan birçoğu üniversitelerinin çeşitli 'konuşma merkezlerinde' (*speech centers*) ders görmüştü; görünüşte doğaçlama izlenimi veren, ama aslında en ince ayrıntılarına kadar hesaplanmış bir konuşma sanatının kurallarını izliyorlardı, bugün de izliyorlar; (gaflar bir yana bırakılırsa) gerekli elkitapçıklarına kaydedilmiş veya geceleyin 'gölge yazarlar' (*ghost writers*) tarafından yazılmış esprileri yapıyorlardı, bugün de yapıyorlar.

İlk cumhuriyetin 'parlak' belagatinden yoksun ikinci cumhuriyet siyasetçisi gerçekten de doğaçlama konuşmaktadır. Daha anlaşılır, ama çoğunlukla denetimsiz bir konuşmadır bu. Özellikle dergileşme kararı almış gazeteler için bu yeni konuşma tarzının tam anlamıyla bir nimet olduğunu söylemeye gerek yok. Teşbihte hata olmaz ama, kasaba lokantalarına özgü psikolojik mekanizmayı bilirsiniz: Biri içkiyi fazlaca kaçırıp ilk kaba sözü söylediğinde, herkes onu teşvik

etmek ve her tür sınırı geçmesini sağlamak için elinden geleni yapar. Talk-showlarda kendini gösteren tahrik dinamiği budur, muhabir ile siyaset adamı arasındaki ilişkide kendini gösteren dinamik de budur. 'Siyasal mücadelenin yozlaşması' olarak tanımladığımız olguların yarısı bu denetlenmesi olanaksız dinamikten kaynaklanmaktadır. Elbette, bu baş döndürücü süreçte, daha önce belirttiğim gibi, okurlar beyanın gerçek içeriğini unutmaktadır; ama yerleşik hale gelen şey, tartışmanın tonudur, her şeyin geçerli olduğu kanısıdır.

BASININ BASIN HAKKINDA KONUŞMASI

Bu nefes nefese siyasi beyan avında, giderek basın daha çok yalnızca öteki basın hakkında konuşmaktadır. Giderek daha sık rastladığımız bir durum, A gazetesindeki bir köşe yazısında, ertesi gün B gazetesinde çıkacak olan bir söyleşiden söz edilmesidir. Giderek daha sık rastladığımız bir başka durum ise şudur: A gazetesine hiçbir biçimde belirli bir beyanı vermediğini söyleyen tekzip mektubuna cevaben gazeteci söz konusu beyanı B gazetesindeki bir söyleşide okumuş olduğunu belirtir ve B'nin de haberi dolaylı yoldan, C gazetesinden almış olabileceği üzerinde hiç kafa yormaz.

Basın televizyondan söz etmediğinde kendinden söz etmektedir; hemen hep televizyondan söz eden televizyon öğretmiştir bunu basına. Bu anormal durum kaygılı bir öfke uyandırmak yerine, siyasetçinin işine gelir, tek bir yayın organında yaptığı bir açıklamanın birlik halinde tüm öteki medya kuruluşlarınca

yankılanmasını yararlı bulur. Böylece kitle iletişim araçları dünyaya açılan bir pencere olmak yerine, bir aynaya dönüşmekte, seyirciler ve okurlar Pamuk Prenses'in kraliçesi gibi kendine hayranlık duyan bir siyaset dünyasına bakmaktadırlar.

ŞİMDİ KİM ATLATMA HABER VERİYOR?

Espresso dergisi sık sık çığır açan kampanyalar başlatmıştır; ilk kampanyayı, ünlü 'yoz sermaye, kirli ulus'u düşünün. Peki, bu kampanyaların tekniği neydi? Evde *Espresso*'nun eksiksiz olarak yalnızca 1965 yılı sayıları var; geçen gün bu dergileri şöyle bir gözden geçirdim. 1. sayıdan 7. sayıya kadar yazılar siyasetten magazine kadar geniş bir alanı kapsıyor ve olağanüstü açıklamalar yok. Yalnızca 7. sayıda Jannuzzi'nin Vatikan'ın İtalyan hükümetine ödediği vergiler üzerine bir araştırması var; bu araştırmada Vatikan üç yılda İtalyan hükümetinin onayıyla maliyeden kırk milyar liret kaçırmakla suçlanıyor. Vatikan konsilleri dönemindeyiz, anayasanın yedinci maddesi tartışılıyor, konu önemli. 8. sayıda maliye konusu yeniden ele alınmıyor. Bunun yerine Hochhut'un *Il Vicario*'su üzerine bir yazı yazılmış; Hochhut'un temsili, Scalfari'nin bir yazısıyla, Roma emniyet müdürlüğü tarafından durdurulmuştu. Vatikan konsili hakkında verip veriştiren imzasız bir yazı yayımlanmış. Okur ilk anda fark etmemekle birlikte, *Vicario* konusu Sandro De Feo'nun tiyatro köşesinde yeniden ele alınıyor. 9. sayıda Camilla Cederna'nın konsilin perde arkası üzerine uzun bir yazısı var; yazı 13. sayıya kadar devam ediyor.

Ancak 13. sayıda, yaklaşık iki ay sonra, Livio Zanetti'nin bir yazısında konkordatoda yapılan değişikliklere ilişkin tartışmalar ve bu tartışmaların yarattığı siyasal sorun gündeme getiriliyor ve yalnızca yazının sonunda bu sorun ile Vatikan'ın varsayımsal mali dolandırıcılıkları arasında bağlantı kuruluyor. 14. sayıda yeniden bu konu ele alınmış, ama artık ilk sayfada verilmiyor. 15. sayıda Kilise, Falconi'nin isyankâr rahipler ve o zamanlar yeni olan Barbiana kilisesi olayı üzerine bir yazısıyla devreye giriyor. Ancak 16. sayıda ilk sayfadaki bir köşe yazısında Nenni'nin Vatikan'ı ziyaretinin siyasal ağırlığından söz ediliyor. İtalyan devleti kendi haklarını geçerli kılabilecek midir? 18. sayıdan itibaren yargının gizemleri üzerine yeni bir soruşturma başlıyor.

Derginin belli ki bir stratejisi vardı, her hafta "Yakalayın! Yakalayın!" diye bağırmamayı biliyor, dozu ayarlıyor, haberleri büyük bir dikkatle irdeliyor, okurların yavaş yavaş kendi görüşlerini oluşturmalarına imkân veriyor, siyaset sınıfına dozunda ama ısrarcı bir gözlemin ağırlığını duyuruyor, gerekirse her şeyin ifşa edilebileceğini sezdiriyordu.

Günümüzde bir dergi aynı tutumu izleyebilir mi? Hayır: (i) *Espresso* o zamanlar tirajı ve grafik sunumuyla yönetici sınıfına sesleniyordu; günümüzde okurları en azından beş kat arttı, artık incelikli, aşamalı ve tedrici ima tekniğini izleyemez; (ii) günümüzde başlangıçtaki atlatma haber, basının kalanı tarafından ve öteki medya kuruluşları tarafından ele alınır ve konunun çapı genişletilirdi; dergi konuyu yeniden ele alabilmek için, yeterince denetlenmemiş verileri şişirme pahasına, bahsi yükseltmek, daha sansasyonel haberler bulmak zorunda kalırdı; (iii) siyaset dünya-

sında ve televizyondaki verilişlerinde konu artık bir münakaşaya dönüşmüş olurdu; haberin amacı artık bir mali dolandırıcılık kuşkusunun veya bir konkordato sorununun var olduğu gerçeği olmaktan çıkar, o sorun üzerinde patlak veren gösterişli bir karşıtlık haline gelirdi –ve dergi yalnızca öteki gazetelerin veya televizyonların sorunu nasıl ele aldıklarından söz ederdi; (iv) son olarak, basındaki dönüşümü sağlayan öğeler arasında, yargının yeni tutumunu göz ardı edemeyiz. Basın, siyasal güçlerin sustuğu ve yargının görmediği noktada devreye giriyordu. Temiz Eller hareketinden sonra yargı her düzeyde öyle büyük bir ihbar yoğunluğuna ulaştı ki, basına keşfedecek pek bir şey kalmıyor. Olsa olsa adliye sarayından çıkan ihbarları yineleyebilir (veya önceleyebilir, çılgınca bir ölçüsüzlük yarışı içinde) ya da oyunu değiştirip yargıyı ihbar edebilir, ama burada da televizyonun peşi sıra gitmek koşuluyla. O zaman taraflar arasındaki oyun 'ihtilaç'lı hale gelir. Oyunun her tür etkisini yok eden veya bütünsel tek etki olarak siyasal mücadelenin yozlaşmasına yol açan da bu ihtilaçtır.

Bir zamanlar gazeteler, bilen insanlardan sakıngan bir itiraf koparabilmek için parlamento koridorlarına hafiyelerini göndermek zorunda iken, günümüzde aynı gazeteler talep etmedikleri dosya yığınlarını önlerine yığan kimselerden sakınma zorunluluğuyla karşı karşıyadırlar; güvenilirliğinin gözden geçirilmemesi durumunda bu dosyalar gazetenin kandırılmış bir çığırtkan haline gelmesine ve güvenilirliğini yitirmesine yol açmaktadır. Gazete savunma oyunu oynamak, dışarıdan gelen darbeleri savuşturmak zorundadır. Gazeteciliği özerk bir dördüncü kuvvet olarak gören Arrigo Benedetti'ye karşı, olaylar, siya-

set dünyası, yazılar ve gazetecilik arasında ustaca bir denge kurarak oynamasını bilen Pecorelli üstün gelmiştir.

Başka ülkelerde de durum farklı değildir; Fransa yakınlarda her ne pahasına olursa olsun atlatma habere başvurmanın cumhurbaşkanının büyük bir titizlikle korunan mahremiyetini ihlal ettiğinden yakınmıştır. Bu atlatma haber yarışının sonuçlarının neler olduğunu Nixon ile Clinton'ı karşılaştırdığımızda görüyoruz.

Washington Post'un Watergate araştırmasından önce, siyasal ataklar dışında başkana ve onun haysiyetine yönelik saldırılar olmamıştı. Nixon'ın başvurduğu hilenin niteliğini tek başına değerlendirirsek şu sonuca varırız: Nixon fazlaca işgüzar işbirlikçilerini suçlayarak bu işten kolaylıkla sıyrılabilirdi. Ama bir yalanla yola çıkmak gibi bir hata işledi. Bu noktada, gazete kampanyası tüm dikkatini Amerika Birleşik Devletleri başkanının yalan söylemiş olduğu gerçeği üzerinde yoğunlaştırdı ve sonunda Nixon, dolaylı olarak Watergate'e gizlice adam sokmaktan suçlu olduğu için değil, yalancılığı yüzünden iktidardan düştü. Şu halde, yapılan seçim kesin, şaşmaz, dengeli ve bu yüzden etkili olmuştu. Clinton'a karşı kampanyayı son derece zayıf ve etkisiz kılan şey, artık her gün bir atlatma haberin gazetelerde yer alması ve bu haberin basında yer alabilmesi için Clinton ile Hillary'ye her tür ahlaksızlığın atfedilmesinden çekinilmemesidir: Arazi spekülasyonundan devletin parasıyla kedi beslemeye kadar. Çok fazla. Kamuoyu bundan rahatsız olmakta, temel olarak kuşkulu bir tutum takınmaktadır. Sonuç, burada da, siyasal mücadelenin yoz-

laşmasıdır: Bir lider, ancak hapse göndermeyi başarırsanız, bir başkasına bırakır yerini.

NE YAPMALI?

Bu çelişkilerden kaçınmak için, basının önünde iki yol vardır; ikisi de güç yollar, çünkü şimdiye kadar bu yolları uygulayan yabancı gazeteler de yeni döneme ayak uydurmak için bir biçimde değişmek zorundalar.

İlk yol, 'Fiji yolu'dur. 1990 yılında yaklaşık bir ay süreyle Fiji adalarında, geçen yıl da yaklaşık bir ay süreyle Karaip Adaları'nda kaldım. Kaldığım adacıklarda yalnızca yerel gazeteyi okuyabiliyordum; sekiz-on sayfalık bu gazetenin büyük bir kısmını lokanta ilanları ve yerel nitelikli haberler kaplıyordu. Bununla birlikte, ben Fiji'deyken Körfez krizi patlak veriyordu, Karaipler'deyken de İtalya'da Biondi olayı tartışılıyordu. Gelgelelim, temel olayların hepsini günü gününe izleyebiliyordum. Bu son derece yetersiz gazeteler, yalnızca ajansın verdiği mesajlar üzerinde çalışarak, birkaç satırda önceki günün en önemli haberlerini vermeyi başarıyorlardı. O kadar uzaktan, o gazetenin sözünü etmediği şeylerin aslında pek de önemli olmadığını anlıyordum.

Doğal olarak, Fiji yolunu izlemek gazete için korkunç bir satış düşüşü anlamına gelecektir. Gazete, döviz bültenlerini okuyan elit sınıf gibi elit bir sınıfın bülteni haline gelecektir, çünkü temel yönleriyle verilen bir haberin ağırlığını anlamak eğitilmiş bir gözü gerektirir. Ama, basının eleştirel işlevinden yoksun kalacak olan siyasal yaşam için de bir talihsizlik ola-

caktır bu. Yüzeysel politikacılar, bu noktada televizyonun yeterli olacağını düşünebilirler; ama televizyon, her gösteri biçimi gibi, tüketir. Bir siyasal sınıf aynı zamanda geniş, sakin ve düşünsel bir yüzleşmeyle gelişip olgunlaşır; bunu da yalnızca basınla ilişki sağlayabilir. Ve tamamıyla haftalık bir dergiye dönüşmüş, televizyonu temel alarak tekdüzeleşmiş bir basından en çok siyasal sınıf zarar görecektir (siyasetçiler yalnızca kısa vadeli bazı yararlar elde edecektir).

Öteki yol 'kapsamlı irdeleme' olarak tanımladığım yoldur: Gazetenin şov dünyasının haftalık dergisi haline gelmekten vazgeçmesi, dünyada olanlar hakkında ciddi ve güvenilir bir haber kaynağı niteliği edinmesi. Gazete yalnızca dün bir Üçüncü Dünya ülkesinde meydana gelmiş hükümet darbesinden söz etmekle kalmayacak, bu ülkedeki olayları dikkatle, sürekli olarak izleyecektir –olaylar kuluçka dönemindeyken de, okura niçin (hangi ekonomik veya siyasal, aynı zamanda da ulusal nedenlerden ötürü) orada olanların dikkatle izlenmesi gerektiğini açıklamayı başararak. Ama bu tür bir basın okurun uzun süreli eğitimini gerektirir; bugün İtalya'da herhangi bir gazete böyle bir şeye kalkışsa, daha okurlarını eğitmeyi başaramadan onları kaybederdi. Eğitimli bir okur kitlesi olan ve New York'da neredeyse tekelci bir pazarı elinde tutan *New York Times* bile okurlarını çeken son derece renkli ve daha hafif *US Today*'i göz ardı edememektedir.

Ama başka bir şey de olabilir. Telematiğin ve interaktif bir televizyonun gelişmesiyle, pek yakında her birimiz evde, binlerce kaynaktan yararlanarak kendi temel gazetemizi oluşturup basabileceğiz. Gazeteler ortadan kalkabilir –gazete yayımcıları değil,

onlar daha az ücret karşılığı bilgi satabileceklerdir. Ama evde yapılan gazete, yalnızca hazırlayanın ilgilendiği şeyleri söyleyebilecek ve onu, teşvik edici bir bilgiler, yargılar, uyarılar akışından uzaklaştırabilecektir; gazetenin sayfalarını çevirerek, beklenmedik veya arzu edilmedik haberi yakalama olanağını elinden alacaktır. Bu durumda haberleri nerede ve ne zaman aramak gerektiğini bilen son derece bilgili bir seçkin kitle ile yalnızca yaşadığı yörede iki başlı bir buzağının doğduğunu bilip, dünyada neler olduğuyla ilgilenmeyen bir alt sınıf bilgi işçileri kitlesi ortaya çıkabilir. New York, San Francisco, Los Angeles, Washington ve Boston dışında yayımlanan Amerikan gazetelerinde olan da zaten budur.

Bu durumda bile, yalnızca televizyona dayanmak zorunda kalan politikacılar için bir talihsizlik söz konusu olacaktır; siyasetçiler, seçmenlerin yalnızca bir yayından ötekine, bir saatten ötekine anlık duygulara tepki verdiği bir avam cumhuriyeti rejimine sahip olacaklardır. Herkes için ideal bir durum gibi görünebilir bu; ama bu durumda, yalnızca siyaset adamı değil, gruplar, hareketler de gelip geçici modalar gibi kısa ömürlü olacaktır.

Doğru, gelecekteki Internet seçeneği de var, Al Gore gibi siyasetçiler bunu çoktan anlamış durumdalar. Bilgi birçok özerk kanaldan yayılıyor, sistem başsız ve denetimsiz, herkes herkesle tartışıyor, yalnızca anında gerçekleşen irdelemelere duygusal olarak tepki vermekle kalmayıp yavaş yavaş keşfettiği derin mesajları da sindiriyor, parlamento konuşması veya eski gazete polemiği ötesinde ilişkiler ve tartışmalar oluşturuyor.

Ama, en azından uzun yıllar boyunca (i) telematik ağlar kültürlü ve genç bir elitin aracı olarak kalacak, geniş halk kitlelerinin, Katolik ev kadınının, Komünist Yeniden Yapılanma hareketinin yöneldiği toplumdışı kişinin, Demokratik Sol Parti'nin yöneldiği emeklinin, burjuva kadınının aracı olmayacaktır. Gözdağıyla karışık bir şaka bu, ama söylediklerimde gerçek payı da var; telematik ağ şimdilik iktidarı size ve geleneksel seçmenlerinize değil, yalnızca Wall Street'in genç, 'parlak' iş adamları ile ayrıcalıklı bir bağlantı kuracak olan öğrencilerime verebilir; (ii) bu ağların, her tür üst denetimden yoksun, başsız kalacağı kesin değildir; şimdiden tıkanıklıklar yaşıyoruz, yarın öbür gün bir Büyük Ağabey erişim kanallarını denetleyebilecek ve o zaman eşit süreli konuşma hakkı tartışması bir yana...; (iii) bu ağların olanak verdiği devasa bilgi akışı, aşırı bir sansüre götürebilecektir. Pazar günkü *New York Times* gerçekten de 'basılmaya değer her haberi' (*all the news that's fit to print*) içermektedir, ama Stalin dönemindeki *Pravda*'dan pek de farklı değildir, çünkü –gazeteyi yedi günde tamamıyla okumak olanaksız olduğundan– sonuçta haberler sansürlü veriliyormuş gibi bir durum doğmaktadır. Aşırı bilgi akışı ya rastlantısal seçme ölçütlerine ya da gene son derece eğitimli bir elite yönelik, iyiden iyiye düşünülmüş seçimlere yol açmaktadır.

Sonuç olarak ne demeli? Ben basının, yani geleneksel anlamda kâğıda basılmış, bayilerden isteğe bağlı olarak satın alınan gazete ve dergilerin temel bir işlevi olduğuna inanıyorum, yalnızca bir ülkenin uygarca gelişimi açısından değil, kendi tatminimiz ve birkaç yüzyıldır Hegel'le birlikte gazetelerin okun-

masını modern insanın sabah duası gibi değerlendirmeye alışmış olmanın verdiği zevk için.

Ama bugünkü durumda, İtalyan basını kendi sütunlarında, bilincinde olduğu, ancak nasıl kurtulacağını bilemediği bir tedirginliği ortaya koymaktadır. Gördüğümüz gibi, alternatiflerin denenmesi zor olduğundan, yavaş bir dönüşümün başlaması gerekmektedir; siyaset dünyası bu dönüşüme seyirci kalamaz. Gözden geçirdiğimiz nedenlerden ötürü, basından dergileşme sürecine tamamıyla son vermesi istenemez. Ama basının yalnızca parlamento dedikodularını veya gelişigüzel beyanları kayda geçirmeye teşvik edilmesi de olanaksızdır. Çünkü bir çöküş tehlikesi herkesin ortak sorunudur.

Başlangıç olarak, genellikle bir siyaset adamı gazetelere bir yazı gönderir ve yazı 'Alıp, memnuniyetle yayımlıyoruz' başlığıyla yayımlanır. Bu, düşünmeye katkıda bulunmanın ve kişisel beyanın sorumluluğunu üstlenmenin bir yoludur. Siyaset adamı her söyleşi metninin kendisine gösterilmesini ve kendisince onaylanmasını talep etmelidir. Gazetelerde daha az görünecek, ama göründüğünde ciddiye alınacaktır. Bundan gazeteler de yarar sağlayacak; yalnızca iki kahve arasında koparılmış öfkeli sözleri kaydetmeye mahkûm olmayacaklardır. Peki, basın bu boşlukları nasıl dolduracaktır? Belki de, parlamento ile senato –milyarlarca insanı hiçbir biçimde ilgilendirmeyen bu iki bina– arasındaki küçük dörtgenle sınırlı olmayan dünyanın kalanında başka haberler arayarak. Buna karşılık, bizi ilgilendirmesi gereken ve yalnızca binlerce yurttaşımız onlarla bir şeyler kurmakta olduğu için değil, toplumumuzun geleceği de o insanların gelişimiyle, sorunlarıyla yakından bağlantılı oldu-

ğu için basının daha çok söz etmek zorunda olduğu milyarlarca insan var.

Gerek basına gerek siyaset dünyasına, dünyaya daha çok, aynaya daha az bakma yönünde bir çağırıdır bu.

ÖTEKİ SAHNEYE GİRDİĞİNDE

Sayın Carlo Maria Martini,

Mektubunuz beni zor bir durumdan kurtarıp daha zor bir duruma sokuyor. Şimdiye kadar tartışmayı açan ben oldum (kendi kararımla değil); ilk olarak konuşan kişi kaçınılmaz olarak karşısındakinin yanıt vermesini bekleyerek sorar sorusunu. İçinde bulunduğum zorluk buradan kaynaklanıyordu, kendimi bir sorgulayıcı gibi hissetmemden. Üç sorumu da yanıtlamaya karar vermeniz, alçakgönüllülük göstererek sorularımı yanıtlamanız beni çok mutlu etti; böylece bir efsaneyi de –Cizvitlerin bir soruya hep bir başka soruyla karşılık verdikleri– yıkmış oldunuz.

Ama şimdi sorunuzu yanıtlarken zorlanıyorum; çünkü yanıtım, laik bir eğitim almış olsaydım anlamlı olacaktı, oysa ben yirmi iki yaşıma kadar (kopma ânını göstermek üzere belirtiyorum) son derece güçlü bir Katolik eğitimden geçtim. Laik bakış açısı benim açımdan edilgen olarak özümsenen bir miras değil, son derece acı verici, uzun ve yavaş bir dönüşümün ürünü oldu; hâlâ bazı ahlaksal kanaatlarımın yetişme yıllarımı belirleyen dinsel eğitimin izini taşıyıp taşımadığından emin olamam. İlerlemiş bir yaşımda, laik bir eğitimden geçmiş profesörleri de kabul eden, olsa olsa onlardan dinsel-akademik törenler sırasında bi-

çimsel bir saygı göstermelerini isteyen yabancı bir Katolik üniversitede bazı meslektaşlarımın İsa Mesih'in Gerçek Varlığına inanmaksızın kutsal ayinlere katıldığını gördüm, sözünü ettiğim inançsızlık dolayısıyla günah bile çıkarmamışlardı. Yıllar sonra, ürpererek, kutsal şeylere saygısızlığın dehşetini de yaşadım.

Gene de, 'laik dinselliğim'in hangi temellere dayandığını söyleyebileceğime inanıyorum; çünkü kesin kanım odur ki, belirli ve yazgımızı çizen bir tanrıya inanmaksızın da, dinsellik biçimleri, dolayısıyla Kutsallık, Sınır, sorgulama ve bekleyiş, bizi aşan bir şeyle komünyon vardır. Ama mektubunuzdan anlıyorum ki bunu siz de biliyorsunuz. Sizin sorduğunuz, bu etik biçimlerinde bağlayıcı, sürükleyici ve vazgeçilmez şeyin ne olduğu.

Sorunuzu uzak bir alandan gözlemlerle yanıtlamak isterim. Bende bazı etik sorunların netlik kazanması, bazı anlam sorunları üzerinde düşünmemle oldu; zor bir dille konuştuğumuzu söyleyenler çıkarsa kaygılanmayın, tanımı gereği öngörülebilir olan kitle iletişim araçlarının getirdiği 'aydınlanma' böyle kimseleri fazlaca kolay düşünmeye teşvik etmiş olabilir. Zorlu düşünmeyi öğrensinler, çünkü ne gizem basittir ne de kanıt.

Benim sorunum, 'anlamsal tümeller'in, bir başka deyişle her dilin dile getirebileceği, tüm insanlık soyunun paylaştığı temel kavramların var olup olmadığıydı. Hemen yanıtlanabilecek bir sorun değildir bu; çünkü, bazı kültürlerin bize bariz görünen kavramları bilmediklerini biliyoruz: Sözgelimi, belirli özelliklere sahip töz kavramını ('elma kırmızıdır' dediğimizde olduğu gibi) ya da özdeşlik kavramını ($a = a$). An-

cak, sonunda şu kanıya vardım: Tüm kültürlerde ortak kavramlar kesinlikle vardır ve bu kavramların hepsi uzamdaki bedenimizin konumuna gönderme yapmaktadır.

Bizler dik duran hayvanlarız, bu yüzden uzun süre baş aşağı durmamız yorucudur, dolayısıyla ortak bir yukarı-aşağı kavramımız vardır ve yukarıyı aşağıdan daha önemli görme eğilimi taşırız. Aynı şekilde, sağ-sol, durma veya yürüme, ayakta durma veya uzanma, sürünme veya sıçrama, uyanıklık ve uyku kavramlarımız vardır. Kollarımız ve bacaklarımız olduğundan, hepimiz sert bir maddeye çarpmanın, yumuşak veya sıvı bir maddeye girmenin, parçalamanın, parmaklarla bir yere vurarak ritmik sesler çıkarmanın, ezmenin, tekme atmanın, belki dans etmenin de, ne demek olduğunu biliriz. Liste daha da uzatılabilir ve görmeyi, işitmeyi, yemeyi veya içmeyi, yutmayı ve vücuttan atmayı da içerir. Hiç kuşku yok ki, her insan algılamanın, anımsamanın, arzu, korku, üzüntü veya rahatlama, zevk veya acı duymanın ve bu duyguları dile getiren sesler çıkarmanın ne olduğu konusunda belirli görüşlere sahiptir. Bu yüzden (şimdiden hak alanına girmiş oluyoruz) kısıtlamaya ilişkin tümel kavramlar vardır: Herhangi bir kimsenin konuşmamızı, görmemizi, dinlememizi, uyumamızı, yutmamızı veya vücuttan atmamızı, istediğimiz yere gitmemizi engellemesini istemeyiz; herhangi bir kimsenin bizi bağlamasından veya bizi ayrı durmaya zorlamasından, bizi dövmesinden, yaralamasından veya öldürmesinden, bizi düşünme yetimizi azaltacak veya yok edecek fiziksel veya ruhsal işkencelere tabi tutmasından acı çekeriz.

Dikkat ederseniz, şu âna kadar, henüz cinsel ilişkinin, konuşma zevkinin, çocuk sevgisinin, sevilen kimsenin yitirilmesinden duyulan acının ne olduğunu bilmeyen yalnızca hayvansal ve yalnız bir Âdem'e yer verdim; ama bu aşamada bile, en azından *bizim için* (o erkek veya o kadın için olmasa bile) bu anlambilim artık bir etiğin temeli haline gelmiştir: Her şeyden önce başkalarının bedensellik haklarına saygı duymak zorundayız, bu haklar arasında konuşma ve düşünme hakkı da vardır. Benzerlerimiz bu 'beden hakları'na saygı göstermiş olsalar, Herodes'in Beytlehem'de iki yaşından küçük bütün bebekleri katlettirmesi, Hıristiyanların yırtıcı hayvanlara atılması, Aziz Bartolomeus Kıyımı, heretiklerin yakılması, imha kampları, sansür, maden ocaklarında çalıştırılan çocuklar, Bosna'daki tecavüzler olmazdı.

Ama, sahneye koyduğum bu şaşkın, yırtıcı ve hayvansı adam (ya da kadın), içgüdüsel olarak hemen bir tümel kavramlar dağarcığı oluştursa bile, nasıl olur da yalnızca bazı şeyleri yapmak istediğini ve kendisine başka şeylerin yapılmasını istemediğini anlamakla kalmayıp, kendisine yapılmasını istemediği şeyleri başkalarına da yapmaması gerektiğini anlar? Anlar, çünkü, neyse ki, Aden'de yaşayanların sayısı kısa sürede artar. Etik boyut, öteki sahneye girdiğinde başlar. Her yasa, ister bir ahlak yasası ister bir hukuk yasası söz konusu olsun, onu dayatan Öteki ile ilişkiler de dahil olmak üzere her zaman kişiler arası ilişkileri düzenler.

Siz de erdemli laik kişide ötekinin içimizde olduğu kanısının var olduğundan söz ediyorsunuz. Ama, söz konusu olan, belirsiz bir duygusal eğilim değildir, daha çok bir 'temel' koşuldur. İnsan bilimleri arasın-

da en laik olanlarının da bize öğrettiği gibi, bizi tanımlayıp biçimlendiren ötekidir, onun bakışıdır. Nasıl yemek yemeden veya uyumadan yaşayamıyorsak, ötekinin bakışı ve yanıtı olmaksızın kim olduğumuzu anlamamız da mümkün değildir. Hatta, öldüren, tecavüz eden, çalan, başkalarının haklarını ihlal eden kişi bile, bunları olağandışı anlarda yapar, ama yaşamının kalanında benzerlerinden onay, sevgi, saygı, övgü dilenir. Hatta, aşağıladığı kişilerden korktuklarını ve boyun eğdiklerini duymak ister. Bu insanlar arası ilişki olmadığında, ormana bırakılan yeni doğmuş bebek insan haline gelmez (ya da Tarzan gibi her ne pahasına olursa olsun bir maymunun yüzünde ötekini arar); herkesin ödün vermeksizin bize asla bakmamaya ve yokmuşuz gibi davranmaya karar verdikleri bir cemaatte yaşasak ya ölür ya da çıldırırdık.

Öyleyse nasıl oluyor da geçmişte veya günümüzde katliamı, yamyamlığı, ötekinin bedeninin aşağılanmasını onaylayan kültürler var olabiliyor? Bu sorunun basit bir yanıtı var: Bu kültürler 'öteki' kavramını kabile cemaati (veya etnik köken) ile sınırlandırıyor ve 'barbarlar'ı insanlık dışı varlıklar olarak görüyorlar da ondan; ama haçlılar da 'kâfirler'i büyük bir sevgiyle sevilecek yakınları gibi görmüyorlardı. Ötekilerin rolünün tanınması, onlarda kendimiz açısından vazgeçilmez saydığımız gereksinmelere saygı duyma zorunluluğu, binlerce yıllık bir gelişmenin ürünüdür. Hıristiyanlığın sevgi buyruğu bile, ancak çağ belirli bir olgunluğa ulaştığında dile getirilmiş ve güçlükle kabul edilmiştir.

Ama siz şunu soruyorsunuz: Ötekinin önemine ilişkin bu bilinç, bana etik bir davranış için mutlak bir temel, değişmez bir temel sağlamaya yeterli mi-

dir? Size, '*mutlak temeller* olarak tanımladığınız şeyler, günah işlediklerini bile bile birçok inançlının günah işlemesine engel olmamaktadır' şeklinde bir yanıt vermem yeterli olur ve tartışma bu yanıtla kapanırdı; kötülüğün ayartıcılığı, iyiliği temel ve vahye dayalı bir gerçek olarak alanlar için de geçerlidir. Ama beni bir hayli düşündüren iki olay anlatmak istiyorum size.

İlki, kendisini Katolik, ama 'nevi şahsına münhasır' bir Katolik olarak tanımlayan bir yazarla ilgili; aktaracaklarımı bana özel bir konuşmada söylemiş olduğu için adını vermeyeceğim, gammazlık gibi bir huyum yoktur. Johannes XXIII'ün papa olduğu dönemdi ve yaşlı dostum, papanın erdemlerini coşkuyla överek, belirgin bir paradoksal niyetle şöyle dedi: "Papa Johannes tanrıtanımaz olmalı. Olsa olsa Tanrı'ya inanmayan bir kimse, hemcinslerini bu kadar sevebilir!" Tüm paradokslar gibi bu da bir hakikat nüvesi içeriyordu; tanrıtanımaz nitelemesini bir yana bırakırsak (tanrıtanımaz benim anlayamadığım bir insan tipidir; Kantçı bakış açısıyla, insanın Tanrı'ya *inanmadığını*, Tanrı'nın varlığının kanıtlanamayacağını öne sürüp, sonra da katı bir tutumla Tanrı'nın olmadığına inanmasının nasıl mümkün olabileceğini kavrayamıyorum), şu nokta bana açık görünüyor: Asla aşkınlık deneyimi yaşamamış veya bu duyguyu yitirmiş bir kişi, kendi yaşamına ve ölümüne bir anlam verebilir; yalnızca başkalarına duyduğu sevgiyle, kendisi yok olduktan sonra da bir başkasına yaşanabilir bir yaşam bırakma girişimiyle teselli bulduğunu hissedebilir. Elbette, inançlı olmayıp ölümüne bir anlam vermeyi dert edinmeyenler var; ama inandığını söyleyip, ölmemek için canlı bir çocuğu boğazlamaya

hazır kimseler de var. Bir etiğin gücü azizlerin davranışıyla ölçülür, 'tanrıları mideleri olan' cahillerin davranışıyla değil.

İkinci olaya geçiyorum. On altı yaşında genç bir Katoliktim, 'komünist' (bu terimin korkunç 1950'li yıllarda içerdiği anlamla komünist) olarak bilinen, tanıdık bir büyüğümle bir sözlü tartışmaya girdim. Beni kızdırdığı için, ona şu net soruyu sormuştum: "İnançsız birisi olarak, anlamsız olacak ölümünüze nasıl anlam verebiliyorsunuz?" Sorumu şöyle yanıtladı: "Ölmeden önce, cenaze törenimin kilise dışında yapılmasını isteyerek. Bu yolla, artık var olmadığımda, başkalarına bir örnek bırakmış olacağım." Sanırım siz de, yaşamın sürekliliğine olan derin inanca, bu yanıta ruh veren mutlak görev duygusuna hayranlık duyacaksınız. Birçok inançsızı, arkadaşlarını ele vermemek için işkence altında ölmeye, birçoklarını da vebalıları iyileştirmek için vebaya yakalanmayı göze almaya iten görev duygusudur bu. Kimi zaman bir filozofu felsefe yapmaya, bir yazarı yazmaya iten yegâne şeydir: Bir biçimde inandığımız ya da bize güzel görünen bir şeye daha sonraki kuşakların da inanmasını veya onların da o şeyi güzel bulmalarını sağlamak için bir şişe içinde bir mesaj bırakmak.

Bu duygu, vahyedilmiş ahlaka, ruhun ölümsüzlüğüne, ödüllere ve cezalara inananlarınki kadar kesin ve ödün vermez, onlarınki kadar sağlam temelli bir etiği haklı çıkaracak kadar güçlü müdür gerçekten de? Laik bir etiğin ilkelerini doğal bir olguya (ve bu niteliğiyle sizin için de tanrısal bir tasarımın sonucuna) dayandırmaya çalıştım; o doğal olgu bedenselliğimizdir ve bir ruhumuz (veya ruh işlevi gören herhangi bir şeyimiz) olduğunu yalnızca ve yalnızca öteki-

nin varlığı sayesinde içgüdüsel olarak bildiğimiz fikridir. Buradan 'laik etik' olarak tanımladığım şeyin sonuçta inançlının da yadsımadığı doğal bir etik olduğu sonucu çıkıyor. Gerekli bir olgunluğa ve kendine yeterliğe ulaşan doğal içgüdü yeterli güvenceler veren bir temel değil midir? Hiç kuşkusuz, erdem için yeterli bir itici güç olmadığını düşünebiliriz; 'çünkü', diyebilir inanmayan kişi, 'gizlice yaptığım kötülüğü hiç kimse bilmeyecektir.' Ama dikkat ediniz, inanmayan kişi kendisini kimsenin yukarıdan izlemediğini düşünür, dolayısıyla (tam bu nedenden ötürü) bağışlayabilecek Birisinin olmadığını da bilir. Kötülük yapmış olduğunu biliyorsa, yalnızlığı sınırsız, ölümü ise umutsuz olacaktır. Daha çok, inançlı kimseden de daha çok, kamusal itiraf yoluyla arınmaya çalışacak, başkalarından bağışlanmasını dileyecektir. Bunu bilir, hem de çok iyi bilir, dolayısıyla başkalarını önceden bağışlamak zorunda kalacağını da bilir. Aksi takdirde, *pişmanlığın* inanmayan kimselerce de hissedilen bir duygu olması nasıl açıklanabilirdi?

Aşkın bir Tanrı'ya inananlar ile bireyüstü herhangi bir ilkeye inanmayan kişi arasında katı bir karşıtlık kurulmasını istemem. Spinoza'nın büyük kitabının adının *Etik* olduğunu ve Spinoza'nın kitabına kendisinin nedeni olarak Tanrı tanımıyla başladığını anımsatmak isterim. Çok iyi bildiğimiz üzere, Spinoza'nın bu tanrısı ne aşkındır ne de bireysel; gene de, bir gün hepimizi yeniden içine alacak büyük ve biricik bir *töz* görüşü, bir hoşgörü ve iyilik görüşünden kaynaklanabilir, çünkü biricik *töz*'ün dengesi ve uyumu hepimizi ilgilendirmektedir. İlgilendirmektedir, çünkü bir biçimde bu *töz*'ün, binlerce yıl boyunca bizim de yaptıklarımız sayesinde zenginleştirilmemiş

veya çarpıtılmamış olmasının imkânsız olduğunu düşünürüz. Bu yüzden, şunu söyleme cüretini göstereceğim (metafizik bir varsayım değil bu, bizi hiç bırakmayan umuda çekingen bir boyun eğiş): Bu bakış açısından da ölümden sonra yaşam sorunu yeniden öne sürülebilecektir. Günümüzde elektronik dünyası bize, yinelenemez özelliklerini yitirmeksizin bir fiziksel ortamdan ötekine aktarılan bazı mesaj dizilerinin var olabileceğini söylemektedir: hatta göründüğü kadarıyla bu mesajlar, bir ortamı terk edip henüz öteki ortama aktarılmamışken, salt madde dışı algoritma olarak bile var olabilmektedir. Belki de ölüm, bir içsel patlama olmaktan çok, yaşayarak geliştirdiğimiz (bazılarının 'ruh' adını verdiği), kişisel anılar ve pışmanlıklardan, dolayısıyla çaresiz acı çekiş veya görevini yapmanın getirdiği huzur duygusundan da oluşan yazılımla, evrenin çevrintileriyle sevgi arasında, bir yerlerdeki, bir dışsal patlama ve kalıptır.

Ama siz, Isa örneği ve onun sözü olmaksızın, her laik etiğin, kaçınılmaz ikna gücüne sahip temel bir haklılıktan yoksun olacağını söylüyorsunuz. Peki ama, laik kimsenin, bağışlayan İsa örneğinden yararlanma hakkı neden olmasın? Tartışma ve saygı gösterdiğiniz görüş ayrılığı adına, Carlo Maria Martini, bir an için Tanrı'nın var olmadığı varsayımını kabul etmeye çalışın: İnsanın yersiz bir rastlantıdan kaynaklanan bir hata sonucu dünyaya gelmekle, ölümlülük durumuyla karşı karşıya bırakılmakla kalmayıp, bunun bilincinde olmaya yazgılı olduğunu, bu yüzden de tüm hayvanlar arasında en kusurlusu olduğunu (bu varsayımdaki Leopardi tonunu da hoşgörüyle karşılayarak) kabul edin bir an için. Bu insan, ölümü bekleme cesaretini bulmak için, zorunlu olarak dinsel

hayvan haline gelecek ve kendisine bir açıklama, bir model, örnek bir imge sunabilecek anlatılar kurmayı isteyecektir. Ve tüm zamanlara ilişkin bir kavrayışa ulaşıp hayal edebildiği birçok imge –bazıları parlak, bazıları korkunç, bazıları dokunaklı bir avutuculuğa sahip imgeler– arasında, belirli bir anda İsa modelini, evrensel sevgiyi, düşmanları bağışlamayı, başkalarının yaşamını kurtarmak için kendi yaşamını feda etmeyi kavrayacak dinsel, ahlaksal ve şiirsel güce sahip olacaktır. Uzak galaksilerden gelen bir gezgin olsam ve bu modeli temel alabilmiş bir türle karşılaşsam, böyle bir tanrıdoğumsal [teogonico] enerjiye büyük bir hayranlık duyar ve birçok korkunç şeyler yapmış bu aciz ve zavallı türün, yalnızca tüm bunların *hakikat* olduğunu arzulayabilmesi ve öyle olduğuna inanabilmesi nedeniyle günahtan arınmış olduğu yargısına varırdım.

Şimdi bu varsayımı bir yana, başkalarına bırakıp, şunu kabul edin: İsa yalnızca büyük bir öykünün öznesi olsaydı bile, bu öykünün, yalnızca bilmediğini bilen iki ayaklı 'çaylaklar'ca hayal edilebilmiş ve istenmiş olması, gerçek bir Tanrı'nın oğlunun gerçekten ete kemiğe bürünmesi kadar mucizevi (mucizevi-gizemli) bir şey olurdu. Bu doğal ve dünyasal gizem, inanmayan kimselerin yüreğini tedirgin edip yumuşatmaktan geri kalmayacaktır.

Bu yüzden, kanım odur ki, doğal bir etik (ona hayat veren derin dinsellikle saygı gösterilen bir etik) temel noktalarda, aşkınlık inancı üzerine kurulmuş bir etiğin ilkeleriyle bağdaşabilir; sözünü ettiğimiz aşkınlık inancı, doğal ilkelerin bir kurtuluş programı temelinde yüreğimize işlenmiş olduğunu görmezlikten gelemez. Eğer çakışmayan bazı noktalar kalıyorsa

(elbette kalacaktır), farklı dinler arasındaki buluşmada da aynı şey olur. Ve inanç çatışmalarında, üstün gelmesi gereken iki tutum vardır: *sevgi* ile *sağduyu*.

GÖÇLER, HOŞGÖRÜ VE HOŞGÖRÜLEMEZLİK

1. İKİ BİNLİ YILLARA ÖZGÜ GÖÇLER

2000 yılına yaklaşıyoruz. Matematik ile kronolojinin bizi düşünmeye teşvik ettiği soru üzerinde, yani yeni bin yıllık dönemin 31 Aralık 1999 günü saat 24:00'ten sonra mı, yoksa 31 Aralık 2000 günü saat 24:00'ten sonra mı başladığı üzerinde durmayacağım. Simgesel alanda gerek matematik gerek kronoloji öznel bilimlerdir; 2000 elbette büyülü bir rakam olup, 2000 yılının olağanüstülüklerinden söz eden geçen yüzyılın birçok romanından sonra bu büyüye kapılmamak güçtür.

Öte yandan, biliyoruz ki, kronolojik açıdan da, bilgisayarlarda, 1 Ocak 2001 değil 1 Ocak 2000 yılı büyük bir sorun yaratacaktır. Biz insanların duyguları somutluktan uzak ve hatalı olabilir, ama bilgisayarlar hata yaptıklarında bile hata yapmamış oluyorlar: 1 Ocak 2000'de hataya düşüyorlarsa, haklılar.

2000 yılı kimin için büyülü bir yıl? Belli ki, Hıristiyan dünyası için, çünkü İsa'nın doğumunun üzerinden iki bin yıl geçtiğini gösteriyor (gerçi şu da var:

İsa'nın miladi takvimin başlangıcı kabul edilen 0 yılında doğmadığını biliyoruz). "Batı dünyası için," diyemeyiz, çünkü Hıristiyan dünyası Doğu uygarlıklarını da kapsamaktadır; buna karşılık, miladi sistemi *Common Era* (miladi dönem) açısından gören, ama uygulamada yılları bir başka biçimde numaralandıran İsrail 'Batılı' dediğimiz dünyanın bir parçasıdır.

Öte yandan, XVII. yüzyılda Protestan Isaac de la Peyrère, Çin kronolojilerinin İbrani kronolojilerinden daha eski olduğunu ortaya koymuş ve ilk günahın yalnızca Âdem'den gelen insanlar için geçerli olup, çok daha önce doğmuş olan öteki ırklar için geçerli olmadığı varsayımını öne sürmüştü. Doğal olarak, Peyrère heretik ilan edilmişti, ama teolojik bakış açısına göre ister haklı olsun ister olmasın, günümüzde hiç kimsenin artık kuşku duymadığı bir gerçeğe tepki gösteriyordu: Farklı uygarlıkların kullandığı farklı tarihlendirmeler, farklı tanrıdoğumları ve tarihyazımlarını yansıtmaktadır ve Hıristiyan tarihlendirmesi birçok tarihlendirmeden yalnızca biridir (miladi tarihlendirme yönteminin sanıldığı kadar eski olmadığını anımsatmak isterim; yüksek Ortaçağ'da bile yıllar İsa'nın doğumundan başlayarak değil, dünyanın varsayımsal yaratılış tarihinden başlayarak sayılıyordu).

Avrupa modelinin öteki modeller üzerindeki etkisi nedeniyle, kanımca 2000 yılı Singapur'da veya Pekin'de de kutlanacaktır. Olasılıkla herkes 2000 yılının gelişini kutlayacaktır, ama yeryüzü halklarının çoğunluğu için bu, içten bir inanış olmaktan çok, ticari bir hareket olacaktır. Çin'de 0 yılından önce gelişmiş bir uygarlık varken (üstelik biliyoruz ki, bu yıldan önce Akdeniz havzasında başka uygarlıklar da

gelişme göstermişti, ama Platon ile Aristoteles'in yaşadığı yılları 'İsa'dan Önce' nitelemesiyle göstermek gibi bir uzlaşımı izliyoruz), 2000 yılının kutlanmasının anlamı nedir? Bu kutlamanın anlamı, Hıristiyan modelinin demeyeceğim (çünkü 2000 yılını ateistler de kutlayacaktır) ama her durumda Avrupa modelinin utkusudur; Kristof Kolomb'un Amerika'yı 'keşfetmesinden' sonra (ama Amerikalı Kızılderililer, o yıllarda Avrupalıları keşfedenlerin kendileri olduklarını söylemektedirler) bu model aynı zamanda Amerikan modeli haline gelmiştir.

2000 yılını kutladığımızda, kutladığımız, Müslümanlar için, Avustralya yerlileri için, Çinliler için hangi yıl olacaktır? Elbette, böyle bir konuyla ilgilenmemeyi seçebiliriz. 2000 yılı bizimdir, Avrupa merkezli bir tarihtir, bu bizi ilgilendiren bir konudur. Ama Avrupa merkezli modelin Amerikan uygarlığını da egemenliği altına almış görünmesi bir yana (üstelik, bu modelle özdeşleşmeyen Afrikalılar, Doğulular, yerli Kızılderililer de Amerikalıdır), biz Avrupalılar kendimizi Avrupa merkezli modelle özdeşleştirmek hakkına sahip miyiz?

Birkaç yıl önce, Paris'te dünyanın her ülkesinden sanatçıları ve bilim adamlarını bir araya getiren Académie Universelle des Cultures (Evrensel Kültürler Akademisi) kurulurken, bir tüzük (*charte*) hazırlandı. Akademinin bilimsel ve ahlaksal görevlerini de tanımlamayı amaçlayan bu tüzüğün ilk bildirimlerinden biri, gelecek bin yılda Avrupa'da büyük bir 'kültürler karışımı'na tanık olunacağıydı.

Olayların seyri ani bir değişiklik göstermezse (her şey olasıdır), gelecek bin yılda Avrupa'nın New York veya bazı Latin Amerika ülkeleri gibi olmasına

kendimizi hazırlamak zorundayız. New York'da 'pota' (*melting pot*) kavramının yadsındığını görüyoruz, Portorikolulardan Çinlilere, Korelilerden Pakistanlılara farklı kültürler bir arada yaşıyorlar; bazı gruplar birbiriyle kaynaşmış durumda (İtalyanlarla İrlandalılar, Yahudilerle Polonyalılar gibi), bazıları ise kendilerini toplumun kalanından ayrı tutuyorlar (farklı mahallelerde yaşıyor, farklı diller konuşuyor ve farklı gelenekleri uyguluyorlar). Bu grupların hepsi bazı ortak yasalar ve herkesin yetersiz bir biçimde konuştuğu ortak bir dil, yani İngilizce temelinde buluşuyorlar. 'Beyaz' denen nüfusun bir azınlık haline gelmeye yüz tuttuğu New York'da, beyazların yüzde kırk ikisinin Yahudi, kalan yüzde elli sekizinin ise son derece farklı kökenlerden olduğunu anımsatmak isterim; bu yüzde elli ikilik grupta *wasp*'lar (beyaz, Anglosakson ve Protestan olanlar) azınlıktır (Katolik Polonyalılar, İtalyanlar, Güney Amerikalılar, İrlandalılar, vb. vardır).

Latin Amerika'da, ülkelere göre değişiklikler gösteren farklı olaylar meydana gelmiştir; kimi zaman İspanyol sömürge halkları Kızılderililerle –kimi zaman (Brezilya'da olduğu gibi) Afrikalılarla da– karışmış, kimi zaman 'Kreol' adı verilen diller ve topluluklar doğmuştur. Kana dayalı ırk kavramından yola çıksanız bile, bir Meksikalının veya bir Perulunun Avrupa kökenli mi yoksa Amerikan-Kızılderili kökenli mi olduğunu söylemeniz çok güçtür; Jamaikalılar söz konusu olduğunda bu köken belirleme daha da güçtür.

Bununla birlikte, Avrupa'yı böyle bir olgu beklemektedir ve hiçbir ırkçı, hiçbir gerici bunu engelleyemeyecektir.

'Dışarıdan göç' (*immigrazione*) ile 'göç' (*migrazione*) kavramlarını birbirinden ayırmak gerektiğini düşünüyorum. Bazı bireyler (sayıları fazla da olabilir, ama geldikleri nüfusa oranla istatistiki açıdan önemsiz sayıda bireyler) bir ülkeden başka bir ülkeye göç ettiklerinde (Amerika'daki İtalyanlar veya İrlandalılar gibi ya da Almanya'daki Türkler gibi), 'dışarıdan göç' olgusu söz konusudur. Dışarıdan göç olguları siyasal olarak denetlenebilir, sınırlandırılabilir, teşvik edilebilir, bir plan çerçevesinde gerçekleştirilebilir veya benimsenebilir.

Göçlerde böyle bir şey olmaz. İster şiddet yoluyla ister dinginlikle gerçekleşsinler, bu göçler *olur* ve kimse onları denetleyemez. Bütün bir halk azar azar bir yurttan ötekine gittiğinde (anayurtta kaç kişinin kaldığı önemli değildir; önemli olan, göçmenlerin göç ettikleri yurdun kültürünü ne ölçüde köklü bir değişikliğe uğrattıklarıdır) 'göç' söz konusudur. Doğu'dan Batı'ya büyük göçler olmuş, bu süreç içinde Kafkas kökenli halklar yerli halkların kültürünü ve biyolojik kalıtımını değiştirmişlerdir. Roma İmparatorluğu'nu işgal edip yeni yönetimler ve 'Romalı-Barbar' veya 'Romalı-Germen' adı verilen yeni kültürler yaratmış 'barbar' halkların göçleri olmuştur. Bir yandan Doğu'nun kıyılarından California'ya kadar, öte yandan Karaip Adaları'ndan ve Meksika'dan Cono Sur'un en uç noktasına kadar Amerika kıtasına doğru Avrupa göçü olmuştur. Kısmen siyasal olarak planlanmış olsa da, göçten söz ediyorum, çünkü Avrupa'dan gelen beyazlar yerlilerin göreneklerini ve kültürünü benimsememiş, yeni bir uygarlık kurmuşlardır; yerliler (hayatta kalanları) bu uygarlığa uyum sağlamıştır.

Arap kökenli halkların İber Yarımadası'na göçleri gibi fasılalı göçler de olmuştur. Planlı ve kısmi, ama önemli etkilere yol açmış göç biçimleri de olmuştur, sözgelimi Avrupalıların doğuya ve güneye göçleri gibi ('sömürge sonrası' adı verilen uluslar buradan doğmuştur); bu göçlerle göçmenler gene yerli nüfusların kültürünü değiştirmiştir. Şimdiye kadar değişik göç türlerinin bir fenomenolojisinin yapıldığını sanmıyorum, ama göçlerin dışarıdan göçlerden farklı olduğu açıktır. (Siyasal kararlara göre kabul edilen) göçmenler göç ettikleri ülkenin göreneklerini büyük ölçüde kabul ettiklerinde 'dışarıdan göç' söz konusudur; (hiç kimsenin sınırlarda tutamadığı) göçmenler göç ettikleri ülkenin kültürünü kökten değiştirdiklerinde ise 'göç' söz konusudur.

Günümüzde, dışarıdan göçmenlerle dolu bir XIX. yüzyıldan sonra, belirsiz olgularla karşı karşıyayız. Günümüzde –büyük bir hareketlilik atmosferinde– bazı olguların dışarıdan göç mü, yoksa göç mü olduğunu söylemek son derece güçtür. Elbette, güneyden kuzeye doğru durdurulması olanaksız bir akış vardır (Afrikalıların veya Ortadoğuluların Avrupa'ya göçü), Hintliler Afrika'yı ve Pasifik Adaları'nı bir uçtan ötekine kaplamış durumda, Çinliler her yerde, Japonlar kitle halinde fiziksel olarak yer değiştirmediklerinde bile sınai ve ekonomik organizasyonlarıyla varlar.

Tüm dünya birbiriyle kesişen yer değiştirmelerin alanı haline gelirken, dışarıdan göçü göçten ayırt etmek artık olanaklı mı? Ben olanaklı olduğunu düşünüyorum; daha önce de belirttiğim gibi, dışarıdan göçlerin siyasal olarak denetlenmesi mümkündür, göçlerin ise değildir; göçler doğal olaylar gibidir. Dı-

şarıdan göç söz konusu olduğunda halklar, dışarıdan göç edenleri yerli halkla karışmamaları için gettolarda tutmayı umabilirler. Göç söz konusu olduğunda artık gettolar yoktur ve karışım denetlenemez.

Avrupa'nın hâlâ dışarıdan göç vakaları gibi yaklaşmaya çalıştığı olgular, aslında göç vakalarıdır. Üçüncü Dünya, Avrupa'nın kapılarını çalmakta ve Avrupa istemese de içeri girmektedir. Sorun (siyasetçilerin sözde inanıyormuş göründükleri gibi) Paris Üniversitesi'ne *chadar*'lı kız öğrencilerin alınıp alınmayacağı veya Roma'ya kaç cami yapılması gerektiği değildir. Sorun şudur: Gelecek bin yıl içinde (kâhin olmadığım için, belirli bir tarih veremem), Avrupa çok ırklı, veya isterseniz, 'renkli' bir kıta olacaktır. Hoşunuza gitse de olacaktır, gitmese de.

Bu kültürler buluşmasının (veya çatışmasının) kanlı sonuçları olabilecektir; ben bir ölçüde olacağından da eminim, bu tür sonuçların engellenmesi mümkün olmayacak ve uzun sürecektir. Bununla birlikte, ırkçılar (kuramsal olarak) nesli tükenmek üzere olan bir ırk olsa gerektir. Galyalıların, Sarmatların veya Aziz Paulus gibi Yahudilerin *cives romani* (Roma yurttaşı) olmasına ve bir Afrikalının imparatorluk tahtına çıkmasına (en sonunda olduğu gibi) tahammül edemeyen bir Romalı *patricius*[1] var olmuş mudur? Bu *patricius* artık unutulmuştur ve tarih karşısında yenilgiye uğramıştır. Roma uygarlığı bir ırksal karışımlar uygarlığıydı. Irkçılar bu yüzden yıkıldığını söyleyecekler, ama bu yıkılma beş yüzyıl sürmüştür – bana öyle geliyor ki, bize de geleceğe dönük projeler oluşturma imkânı veren bir süredir bu.

[1] Patricius (Lat.): Eski Roma'da ayrıcalıklı yurttaşlar sınıfının üyesi. (Çev.)

2. HOŞGÖRÜSÜZLÜK

Genellikle temelcilik (*fondamentalismo*) ile birleştirmecilik (*integrismo*) birbiriyle yakından bağlantılı kavramlar olarak ve hoşgörüsüzlüğün en bariz iki biçimi olarak görülür. *Petit Robert* ve *Dictionnaire Historique de la Langue Française* (Fransız Dilinin Tarihsel Sözlüğü) gibi yetkin iki sözlüğe başvurduğumda, 'temelcilik'in tanımında doğrudan 'birleştirmecilik'e bir göndermeyle karşılaşıyorum. Bu da bizi her temelciliğin birleştirmecilik veya her birleştirmeciliğin temelcilik olup olmadığını düşünmeye yöneltiyor.

Ama bu doğru olsa bile, bundan hoşgörüsüz herkesin temelci veya birleştirmeci olduğu sonucu çıkmazdı. Şimdiki durumda çeşitli temelcilik biçimleriyle karşılaşsak ve her yerde birleştirmecilik örneklerini görsek bile, hoşgörüsüzlük sorunu daha derin ve daha tehlikelidir.

Tarihsel açıdan 'temelcilik' yorumbilgisel bir ilke olup, bir *kutsal metnin* yorumuyla bağlantılıdır. Modern Batı temelciliği XIX. yüzyılda ABD Protestan çevrelerinde doğmuş olup başlıca özelliği, Kutsal Kitap'ı, özellikle dönemin biliminin gerçekliğini sorguladığı kozmoloji kavramları açısından, harfi harfine yorumlama kararıdır. Alegorik her yorumu ve özellikle, utkulu Darvincilikte olduğu gibi, Kutsal Kitap'a olan güveni sarsmaya kalkışan her eğitim biçimini çoğu zaman hoşgörüsüzce reddetme tutumu buradan kaynaklanır.

Bu temelci harfi harfine yorum anlayışı eskilere uzanır; kilise babaları arasında bile harfi harfine yo-

rumu savunanlar ile daha incelikli bir yorumbilgisini destekleyenler (sözgelimi, Aziz Augustinus) arasında tartışmalar olmuştur. Ama modern dünyada katı temelcilik olsa olsa Protestan olabilirdi, çünkü temelci olabilmek için, hakikatin Kutsal Kitap yorumundan çıktığını kabul etmek gerekir. Oysa Katolik ortamda Kilise'nin otoritesi yorumu güvence altına alır ve bu yüzden Protestan temelciliğinin eşdeğeri olsa olsa gelenekçilik biçimine bürünür. Müslüman ve Yahudi temelciliğinin doğasını belirlemeyi bir yana (konunun uzmanlarına) bırakıyorum.

Temelcilik zorunlu olarak hoşgörüsüz müdür? Yorumbilgisel düzlemde öyle olmakla birlikte, siyasal düzlemde ille de öyle olması gerekmez. Kendi yandaşlarının kutsal metinlerin doğru yorumuna ilişkin bir ayrıcalığa sahip olduğunu varsayan, ama bu yüzden insanları kendi inanışına yönlendirme çabasına girmeyen, buna bağlı olarak başkalarını o inançları paylaşmaya zorlamayı veya bu inançlara dayalı bir siyasal toplum gerçekleştirmek için savaşım vermeyi istemeyen bir temelci tarikat düşünülebilir.

Oysa 'birleştirmecilik', dinsel ilkelerin aynı zamanda siyasal yaşam modeli ve devlet yasalarının kaynağı haline gelmesini öngören dinsel ve siyasal bir konum demektir. Temelcilik ile gelenekçilik genellikle tutucu iken, ilerici ve devrimci olmak isteyen birleştirmecilikler vardır. Temelci olmayan birleştirmeci Katolik hareketler vardır; bu hareketler tamamıyla dinsel ilkelerden yola çıkan bir toplumu savunmakla birlikte, Kutsal Kitap'ın harfi harfine bir yorumunu dayatma amacı taşımamaktadırlar, hatta Teilhard de Chardin usulü bir teolojiyi kabul etmeye hazırdırlar.

Ayrımlar daha da incelikli olabilir. Amerika'daki *political correctness* (siyasal doğruluk) olgusunu düşünün. Din, ırk ve cinsiyet farklılıklarının hoşgörüyle karşılanmasını ve tanınmasını sağlamak amacıyla doğan bu anlayış giderek, neredeyse şaşmaz bir alışkanlıkla günlük dile egemen olan ve harf ötesi anlamın aleyhine harfi harfine anlamı öne çıkaran bir temelcilik biçimini almaktadır; öyle ki, kör bir kimseye 'gözleri görmez' deme inceliğini göstermeniz bile ona karşı ayrımcılık yapmanız için yeterli olabilir, özellikle *politically correct* (siyasal bakımdan doğru) ilkesini izlemeyenler ayrımcılıkla karşı karşıya kalabilirler.

Peki ya ırkçılık? Nazi ırkçılığı elbette totaliterdi, bilimsel olduğu iddiasındaydı, ama ırk kuramında temelci hiçbir şey yoktu. İtalyan Birliği'ninki (Lega italiana) gibi bilimsel olmayan bir ırkçılık sözde bilimsel ırkçılıkla aynı kültürel köklere sahip değildir (aslında herhangi bir kültürel kökü de yoktur), gene de ırkçılıktır.

Peki, hoşgörüsüzlük? Temelcilik, birleştirmecilik ve ırkçılık arasındaki bu farklılıklara ve benzerliklere indirgenebilir mi? Irkçı olmayan hoşgörüsüzlük biçimleri olmuştur (sözgelimi, heretiklerin kovuşturulması veya diktatörlüklerin muhaliflere karşı hoşgörüsüzlüğü). Hoşgörüsüzlük, ele aldığım tüm olguların kökeninde yer alan çok daha derin bir şeydir.

Temelcilik, birleştirmecilik, sözde bilimsel ırkçılık, bir *öğreti*'yi varsayan kuramsal konumlardır. Hoşgörüsüzlük, her tür öğretiden önce vardır. Bu açıdan hoşgörüsüzlük biyolojik köklere sahiptir, çoğu zaman yüzeysel duygu-heyecan tepkilerine dayanır –bizden farklı olan insanlara tahammül edemeyiz: Derilerinin rengi farklı olduğu için, anlamadığımız

bir dili konuştukları için, kurbağa, köpek, maymun, domuz, sarmısak yedikleri için, dövme yaptırdıkları için...

Farklı olana ve bilinmeyene yönelik hoşgörüsüzlük çocukta doğaldır, tıpkı çocuğun arzu ettiği her şeye sahip olma güdüsünün doğal olduğu gibi. Çocuk yavaş yavaş hoşgörü konusunda eğitilir, tıpkı başkalarının mallarına saygı gösterme konusunda, büzgen kası denetleme konusunda eğitildiği gibi. Ne yazık ki, herkes bedensel denetimi öğrenirken, hoşgörü yetişkinlerin kalıcı bir öğretim sorunu olmayı sürdürür, çünkü günlük yaşamda insan her an farklılık travmasıyla karşı karşıya kalır. Araştırmacılar çoğunlukla farklılık öğretileri üzerinde durmakta, ama her tür tanımlamaya ve eleştirel yaklaşıma karşı koyduğu için yabanıl hoşgörüsüzlüğü yeterince irdelememektedirler.

Bununla birlikte, yabanıl hoşgörüsüzlüğe farklılık öğretileri yol açmaz; aksine, bu öğretiler daha önceden var olan yaygın bir hoşgörüsüzlük temelinden yararlanır. Cadılar avını düşünelim. Cadıların kovuşturulması, 'karanlık' Ortaçağ'ın değil, modern çağın bir ürünüdür. *Malleus Maleficarum*, Amerika'nın keşfinden kısa bir süre önce yazılmış olup, Floransa hümanizmasıyla aynı döneme denk düşer; Jean Bodin'in *La Démonomanie des sorciers*'si Kopernik'ten sonra yazan bir Rönesans insanının kaleminden çıkmıştır. Burada amacım, modern dünyanın neden cadı avını mazur gösterecek kuramlar oluşturduğunu açıklamak değil. Yalnızca şunu anımsatmak istiyorum: Bu öğretinin kendini kabul ettirmesinin nedeni, halkta cadılara karşı bir güvensizliğin önceden var olmasıydı. Bu güvensizliği klasik Antikçağ'da (Horatius),

Rotari Fermanı'nda, Aziz Aquino'lu Thomas'ın *Summa Theologica*'sında görürüz. Cadılara yönelik bu güvensizlik günlük gerçekliğin bir parçası olarak değerlendiriliyordu, tıpkı İtalyan Ceza Yasası'nın yankesicilerin varlığını bir veri olarak değerlendirmesi gibi. Ama bu halk inanışları olmaksızın, cadılığa ilişkin bir öğretinin yaygınlık kazanması ve sistematik bir kovuşturma uygulaması mümkün olmazdı.

Sözde bilimsel Yahudi karşıtlığı XIX. yüzyılda doğmuş, sonunda yüzyılımızda soykırımın totaliter antropolojisi ve sınai uygulaması haline gelmiştir; ama yüzyıllardan beri, kilise babalarının döneminden beri, Yahudi karşıtı bir polemik ve gettoların bulunduğu her yerde toplumun alt kesimlerinde yüzyıllarca süren Yahudi karşıtlığı var olmasaydı, sözünü ettiğimiz Yahudi karşıtlığı doğamazdı. Geçen yüzyılın başlarındaki Jakoben karşıtı Yahudi komplosu kuramları halktaki Yahudi karşıtlığını yaratmamış; daha çok, zaten var olan farklılara yönelik nefretten yararlanmıştır.

En tehlikeli hoşgörüsüzlük, herhangi bir öğreti var olmadığı için ortaya çıkan, ilkel itkilere dayalı hoşgörüsüzlüktür. Bu yüzden, rasyonel argümanlarla eleştirilmesi ve frenlenmesi olanaksızdır. Hitler'in *Mein Kampf (Kavgam)* adlı kitabının kuramsal temelleri yeterince yalın bir tanıtlamalar bütünüyle çürütülebilir, ama kitabın öne sürdüğü fikirler hayatta kalmış ise ve her tür itiraza rağmen hayatta kalacak ise, bunun nedeni hiçbir eleştirinin nüfuz edemediği yabanıl hoşgörüsüzlüğe dayanmasıdır. İtalyan Birliği'nin hoşgörüsüzlüğünü Le Pen'in Front National (Ulusal Cephe) partisinin hoşgörüsüzlüğünden daha tehlikeli buluyorum. Le Pen'in ardında hâlâ ihanet

içindeki ruhban sınıfı var, oysa Bossi'nin ardında yabanıl itkiler dışında hiçbir şey yok.

Bir hafta veya biraz daha uzun bir süre içinde İtalya'ya on iki bin Arnavutun girdiği bu günlerde ülkede neler olduğunu görüyorsunuz. Kamusal ve resmi yaklaşım, bu Arnavutların kabul edilmesi yönünde oldu; çekilmez hale gelebilecek bu göçü durdurmak isteyenlerin büyük bir bölümü ekonomiye ve nüfusa ilişkin tezler öne sürüyor. Ama her kuram, gün be gün egemenliğini kuran yılışık bir hoşgörüsüzlük karşısında yok olup gidiyor. Yabanıl hoşgörüsüzlük, gelecekteki her ırkçı öğretiye ışık tutan bir kategorik kısa devreye dayanıyor: Eğer geçen yıllarda İtalya'ya giren Arnavutlar hırsız veya fahişe olmuşsa (bu doğrudur da), öyleyse bütün Arnavutlar hırsız ve fahişedir.

Korkunç bir kısa devredir bu, çünkü her birimizdeki kalıcı bir ayartıyı temel alır; herhangi bir ülkenin havaalanında bavulumuzu mu çaldılar, yurda döner dönmez o ülkenin insanlarına güvenmemek gerektiğini öne süreriz.

Gelgelelim, en korkunç hoşgörüsüzlük, farklılığın ilk kurbanları olan yoksullarınkidir. Zenginler arasında ırkçılık yoktur. Zenginler olsa olsa ırkçılık öğretilerini üretmişlerdir; oysa yoksullar ırkçılığın çok daha tehlikeli olan uygulamasını üretirler.

Entelektüeller yabanıl hoşgörüsüzlükle savaşamazlar, çünkü düşünceden yoksun katışıksız hayvanilik karşısında düşünce silahsız kalır. Ama öğretisel hoşgörüsüzlükle savaşıldığında fazla geçtir artık, çünkü hoşgörüsüzlük bir öğreti haline geldiğinde savaşmak için vakit çok geç demektir ve bu savaşı yapmak zorunda kalanlar, onun ilk kurbanları haline gelirler.

Gene de meydan okuma burada yatar. Etnik ve dinsel nedenler yüzünden birbirlerini vuran yetişkinlere hoşgörüyü öğretmek boşa yitirilmiş vakittir. Çok geçtir artık. Öyleyse, yabanıl hoşgörüsüzlükle daha en baştan, en küçük yaşlardan başlayan sürekli bir eğitim aracılığıyla, bu hoşgörüsüzlük bir kitapta yazıya dökülmeden, fazlaca yoğun ve katı bir davranış kabuğu haline gelmeden savaşılmalıdır.

3. HOŞGÖRÜLEMEZLİK

Sinir bozucu sorular vardır, örneğin daha bir konuda susmaya karar verir vermez birisinin ne olduğunu sorması gibi. Pek az kimse dışında herkesin Priebke[1] olayı hakkında aynı şeyi düşündüğü bu günlerde "Sen ne düşünüyorsun?" diye soruyorlar. "Elbette, kızgın ve şaşkınım," diye yanıtladığımda hayal kırıklığına uğruyorlar, çünkü sonuçta herkes öfke ve şaşkınlığı azaltacak bir sözcük, bir açıklama duyma umuduyla bir başkasına sorular soruyor.

İnsan konuşmaktan, en sol çizgideki partiden en sağ çizgideki partiye uzanan bir erdemliler zinciri içinde böylesine kolaylıkla genel bir uzlaşım sağlanmış olmasından neredeyse utanç duyuyor. Sanki sonunda Roma Askeri Mahkemesi tüm İtalyanların görüş birliğine varmasını sağlamış gibi. Hepimiz doğru taraftayız.

[1] İkinci Dünya Savaşı sırasında çok sayıda İtalyan partizanın öldürülmesi olayının başlıca sorumlularından Priebke, Roma Askeri Mahkemesi'nce yargılanmış; ancak mahkemenin verdiği cezayı az bulan İtalyan kamuoyunun baskısının da etkisiyle üst mahkemeden dönen karar daha sonra müebbet hapse dönüştürülmüştür (Eco'nun yazısı yayımlandığında bu son karar henüz alınmamıştı). (Çev.)

Sonuçta, yeterince bayağı Priebke olayı (pişmanlık duymayan bir katil, korkak bir mahkeme) tek bir olayı aşıp, bizi daha derinden etkilemiyor mu, bizim de masum olmadığımızı ima etmiyor mu?

Olanları, yürürlükteki yasalar açısından değerlendirelim. Yürürlükteki yasalarla belki de Priebke müebbet hapis cezasına çarptırılabilirdi, ama hukuk açısından Roma Askeri Mahkemesi'nin anlaşılmaz bir biçimde davrandığı bile söylenemez. Korkunç bir suçu işlediğini itiraf eden bir katil vardı; her mahkemenin yapması gerektiği gibi, hafifletici nedenler olup olmadığına bakmak gerekiyordu. Evet, güç bir dönemdi bu, Priebke kahraman değil, zavallı bir alçaktı, suçun korkunç boyutunu fark etse bile, inkâra kalkışmanın sonuçlarını ödemekten korkardı; beş kişi daha öldürdü, ama bilindiği gibi, insan kanın sarhoşluğuna kapıldığında, bir hayvan haline gelir; suçlu, doğru, ama müebbet yerine çok uzun bir ceza verelim ona, adalet yerini bulur, yapılması gereken yapılmış, acı verici bir sayfa kapatılmış olur. Askeri gereçkeleri olmaksızın yaşlı bir kadını öldüren Raskolnikov'a da aynısını yapmaz mıydık?

Yargıçlara yürürlükteki yasalara göre davranma görevini biz verdik, oysa şimdi ahlaksal bir gereksinmeye, bir duyguya dayanarak onlara karşı çıkıyoruz; yargıçlar ise katil değil, hukuk adamı olduklarını söylüyorlar.

İtirazların büyük bir kısmı yazılı yasaların yorumuyla ilgili. Savaş halinde bir ülkenin askeri yasası öyle gerektirdiği için Priebke emirlere uymak zorundaydı; hayır, ona haksız bir emre uymama olanağı veren Nazi yasaları da vardı, üstelik askeri yasalara göre yargılanmaması gerekiyordu, çünkü SS'ler gönüllü

bir polis gücüydü. Ama, uluslararası anlaşmalar, misilleme hakkını tanıyorlar; evet, diye yanıt verilebilir, ama yalnızca ilan edilmiş savaş halinde; Almanya'nın İtalya'ya savaş ilan etmediği belli; şu halde, resmen savaş halinde olmadıkları bir ülkenin yasadışı işgalcileri Almanlar, çöpçü kılığına girmiş birisinin bir konvoyu havaya uçurmasından yakınamazlardı.

Olağanüstü olaylar karşısında insanların yürürlükteki yasaları uygulayamayacağına, yeni yasalar çıkarma sorumluluğunu üstlenmesi gerektiğine karar verene kadar bu kısır döngü içinde kalınacaktır.

Biz henüz, çok önemli bir olayın, Nürnberg davasının tüm sonuçlarını gözden geçirmiş değiliz. Yasaya veya uluslararası göreneklere tam olarak uyma açısından bu dava bir zorbalık olmuştur. Bizi savaşın kurallı bir oyun olduğuna, sonunda yenilen kralın galip kuzenini kucakladığına inandırmışlardı, peki sizin yaptığınız ne? Yenilenleri alıp idam etmek mi? Evet efendim, diye yanıtlıyor Nürnberg'e karar verenler: Bu savaşta hoşgörülebilirliğin ötesine giden şeyler meydana geldiğine inanıyor ve bu yüzden kuralları değiştiriyoruz. Ama hoşgörülemezlik siz kazananların değerlerine göre böyle, bizim başka değerlerimiz vardı, onlara saygı göstermiyor musunuz? Hayır, biz kazandığımıza göre, sizin değerleriniz arasında da gücün yüceltilmesi olduğuna göre, gücü uyguluyor, sizi idam ediyoruz. Peki, geleceğin savaşlarında ne olacak? Bu savaşları başlatacak olanlar, yenilirlerse idam edileceklerini bilecekler; savaşa başlamadan düşünsünler bunu. Ama siz de korkunç şeyler yaptınız! Evet, ama bunu siz kaybedenler söylüyorsunuz, biz kazandık, o yüzden biz sizi idam ediyoruz. Öyleyse bunun sorumluluğunu üstlenin! Üstleniyoruz.

Ölüm cezasına karşıyım; Hitler'i yakalamış olsaydım bile onu Alcatraz'a gönderirdim; bu yüzden, şimdiden sonra 'idam'ı simgesel anlamda, sert ve ağır ceza anlamında kullanacağım. Ama idam bir yana, Nürnberg'deki yargılama kusursuz olmamıştır. Hoşgörülemez tutumlar karşısında, yasalar da dahil olmak üzere kuralları değiştirme cesaretine sahip olmalıdır insan. Hollanda'daki bir mahkeme, Sırbistan veya Bosna'daki herhangi bir kimsenin davranışlarını yargılayabilir mi? Eski kurallara göre yargılayamaz, yeni kurallara göre yargılayabilir.

1982 yılının sonunda Paris'te hukukçuların, askerlerin, gönüllü barışseverlerin, filozofların, politikacıların katıldığı, müdahale konulu bir toplantı düzenlendi. Hangi hakla ve hangi sağduyu ölçütlerine dayanarak, uluslararası cemaat açısından hoşgörülemez bir şeyler meydana geldiği varsayılarak bir başka ülkenin işlerine müdahale edilebilir? Bir işgale karşı yardım talep eden, yasal bir hükümetin yönetimde olduğu bir ülke gibi net bir durum dışında, öteki tüm durumlar incelikli tartışmaları gerektiriyordu. Müdahale etmemi isteyen kim? Yurttaşların bir bölümü mü? O yurttaşlar ülkeyi ne oranda temsil ediyor, bir müdahale en soylu amaçların yanı sıra sömürgeci bir karışmayı, bir iradeyi ne oranda içermez (Sagunto örneğini düşünün)? O ülkede olanlar bizim etik ilkelerimize ters düştüğünde mi müdahale edilir? Ama bizim ilkelerimiz demek onların ilkeleri mi demektir? Bir ülkede binlerce yıldır dinsel yaşamın bir parçası olarak yamyamlık (bizim için korkunç, ama onlar için dinsel bir amel) uygulandığı için mi müdahale edilir? Beyaz insanın erdem yükünü yüklenmesi ve

bizden farklı olsalar da çok eski uygarlıklara bağlı halklara boyun eğdirmesi bu yolla olmamış mıdır?

–Bana kabul edilebilir görünen tek yanıt, müdahalenin bir devrim gibi olduğuydu; devrim yapmanın iyi bir şey olduğunu söyleyen öncel bir yasa yoktur, tam tersine devrim yasalara ve alışkanlıklara karşı yapılır. Fark şudur: Uluslararası bir müdahale kararı bir hareketin öncülerinden veya denetimsiz bir halk hareketinden değil, farklı hükümetler ve halklar arasındaki bir tartışmadan kaynaklanır. Her ne kadar başkalarının görüşlerine, göreneklerine, uygulamalarına, inançlarına saygı göstermek zorunluğu olsa da, bir şeylerin bize hoşgörülemez göründüğüne karar verilir. Hoşgörülemezliği kabul etmek, kendi kimliğimizi sorgulanır hale getirir. Neyin hoşgörülemez olduğuna karar verip sonra harekete geçme sorumluluğunu üstlenmeye hazır olmak gerekir, hatanın bedelini ödemeye hazır olarak.

Benzersiz bir hoşgörülemezlik durumu belirdiğinde, hoşgörülemezlik eşiği yalnızca eski yasaların belirlediği hoşgörülemezlik değildir. Yeni yasalar yapmak icap eder. Hiç kuşkusuz, yeni hoşgörülemezlik üzerine görüş birliğinin olabildiğince eksiksiz olduğundan, ulusal sınırları aştığından, bir biçimde 'cemaat' tarafından –ele geçmez bir kavram, ama dünyanın döndüğüne inanmamızın temelinde bile bu cemaat kavramı vardır– güvence altına alındığından emin olmak gerekir. Ama sonra seçmek gerekir.

Nazizmde ve Yahudi Katliamında olanlar yeni bir hoşgörülemezlik eşiği ortaya çıkardı. Yüzyıllar boyunca birçok soykırım oldu ve bir biçimde hepsine katlandık. Zayıftık, barbardık, köyümüzden on kilometre ötede neler olduğunu bilmiyorduk. Ama

bu soykırıma, 'bilimsel' olarak, açık uzlaşım (felsefi uzlaşım da) beklentisiyle izin verilmiş ve tüm dünyaya yönelik bir model olarak propogandası yapılmıştır. Yalnızca ahlaksal bilincimizi yaralamakla kalmamış; felsefemizi, bilimimizi, kültürümüzü, iyi ile kötü inançlarımızı da işin içine sokmuş ve hepsini sıfırlamaya yönelmiştir. Bu çağrıya yanıt vermemek olanaksızdı. Ve verilecek tek yanıt şuydu: Yalnızca o anda değil, elli yıl sonra da, gelecek yüzyıllarda da, hoşgörülemez bir harekettir.

Bu hoşgörülemezlik karşısındadır ki, ölenlerin sayısının gerçekten de altı milyon mu olduğunu hesaplamaya çalışan (sanki sayı beş, dört, iki, bir olsa, bir uzlaşmaya varılabilirmiş gibi) yadsımacıların hesapçılığı bayağı görünmektedir. Peki, gaz odalarına gönderilmemiş olsalar, yalnızca fazlaca dikkat göstermeksizin oraya konmuş olsalar ne olurdu? Sadece dövmeye olan alerjileri yüzünden ölmüş olsalar?

Ama hoşgörülemezliği tanımak, Nürnberg'de, ölen tek bir kişi olsa ve bu ölüm yalnızca ilk yardım müdahalesinin yapılmamasından kaynaklansa bile, herkesin idama mahkûm edilmesi gerektiği anlamına gelir. Yeni hoşgörülemezlik eşiği yalnızca soykırım değil, onun kuramsallaştırılmasıdır da. Ve bu, katliamdaki en alt kesim insanları da işin içine katıp onları da sorumlu kılmaktadır. Hoşgörülemezlik karşısında, niyetler, iyi niyet, hata ayrımları ortadan kalkar: Yalnızca nesnel sorumluluk söz konusudur. Ama (diyor) ben bana emredildiği için insanları gaz odasına gönderiyordum, aslında onları o odaya dezenfekte etmek için gönderdiklerini sanıyordum. Kusura bakma ama bunun hiç önemi yok, burada bir hoşgörülemezlik tezahürüyle karşı karşıyayız, hafifletici koşullarıy-

la eski yasalar geçerli değil artık: seni de ipe göndereceğiz.

Bu tutum tarzını üstlenmesi için (hoşgörülemezliğin ne olduğuna gün be gün bizi karar vermeye zorlayan geleceğin hoşgörülemezliği için de geçerli olmak üzere), bir toplum birçok kararı almaya (bu kararlar katı olsa bile), her sorumluluğu üstlenirken dayanışma içinde olmaya hazır olmalıdır. Priebke davasında bizi karanlık öğe olarak rahatsız eden şey, bu karardan henüz çok uzak olduğumuzu fark etmemizdir. Yaşlılar kadar gençler de, üstelik yalnızca İtalyanlar değil. Herkes sorumluluktan kaçındı: yasalar var, bırakalım bu alçağı mahkemeler yargılasın.

Doğal olarak, bugün, Roma mahkemesinin hükmünden sonra, bu hoşgörülemezliği tanımlamaya yönelik ortak yetinin daha da uzak olduğunu söyleyebiliriz. Ama daha önce de son derece uzaktı. Bizi tedirgin eden de bu. Sorumlulukta payımız olduğunu keşfetmek, ama bunu kendimize itiraf edememek.

Öyleyse, çanların kimin için çaldığını sormayalım kendimize.

Umberto Eco

BEŞ AHLAK YAZISI

Umberto Eco, ahlaksal hesaplaşma niteliği taşıyan beş yazısını *Beş Ahlak Yazısı* adı altında toplamış. Kitabın ilk yazısı, 'Savaşı Düşünmek', Körfez Savaşı'ndan yola çıkarak, geleneksel savaşlarla modern savaşların bir karşılaştırılması ve modern savaşı anlama çabası. 'Ebedi Faşizm', Mussolini İtalya'sında faşizmi yaşayan çocuk *Eco*'nun anılarından faşizmin 'ebedi' niteliklerini çözümlemeye geçen yetişkin *Eco*'nun neredeyse değişmez faşist belirtileri ortaya koyuşu. Üçüncü yazı 'Basın Hakkında', İtalya basınının 1950'lerden bu yana geçirdiği dönüşümü ele alan, ama basına ilişkin genel değerlendirmeler içeren bir yazı. Dördüncü yazı, 'Öteki Sahneye Girdiğinde', herhangi bir dinsel inanç sistemine bağlı olmaksızın bir insanın nasıl bir ahlak yaratabileceğinin araştırılması – kısacası, Türkiye açısından son derece güncel bir konu olan 'laik ahlak'ın temellendirilmesi çabası. Ve son yazı 'Göçler, Hoşgörü ve Hoşgörülemezlik' 2000 yılının en temel uluslararası sorunu göç olgusunu, Batı-Doğu toplumları arasındaki geleceğe yönelik ilişkilerin nasıl bir gidiş göstereceğini düşünme çabası. Türk toplumunu da yakından ilgilendiren beş sorun, beş ahlaksal hesaplaşma.

Kapaktaki resim: JONATHAN WRIGHT

ISBN 975-510-833-5

KDV İÇİNDEDİR